

पहिलो परिच्छेद

शोधप्रस्ताव

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक: “किरण पुस्तकालयको भाषिक योगदान” रहेको छ ।

१.२ शोधार्थीको नाम

कविता पन्थी

१.३ शोधकार्यको प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र स्नातकोत्तर तहको आंशिक परिपूर्तिका लागि दशौँपत्रको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.४ विषय परिचय

भाषा विचार साटासाट गर्ने भरपर्दो मानवीय साधन हो । मानव मुखोच्चारित, यादृच्छिक ध्वनिप्रतीकहरूको व्यवस्था भाषा हो । भाषा व्यवस्थित र गतिशील हुन्छ । भाषाको प्रयोग मानवसमाजमा हुन्छ । कुनै खास समुदायले भाषाका माध्यमबाट खास भाषिक समुदायसँग परस्पर विचार साटासाट गर्न सक्छन् । फरक भाषाभाषीहरू एकअर्कामा विचार साट्न सक्दैनन् । संसारमा बोलिने भाषाहरूको संख्या तीनहजारभन्दा धेरै भएको कुरा विद्वानहरू व्यक्त गर्दछन् ।

नेपाली भाषाको बारेमा कुरा गर्नुपर्दा विक्रमको बाह्रौँ-तेह्रौँ शताब्दीतिर प्रचलित खस कुरा सोह्रौँ-सत्रौँ शताब्दीतिर आईपुग्दा गोर्खाली भाषाका नामले राजकीय भाषा बन्यो । करीब एकहजार वर्षको इतिहास भएको नेपाली भाषा अनेक चरणहरू पार गर्दै वर्तमान स्थितिमा विस्तृत क्षेत्रमा बोलिने एउटा सम्पन्न भाषाको रूपमा विकसित भएको छ । नेपालको संविधानले देवनागरीमा लिपिमा लेखिएको नेपाली भाषालाई राष्ट्र भाषाको सम्मान दिएको छ । अहिले नेपाली भाषा देश-विदेशमा बोलचाल र लेखपढको भाषाका रूपमा प्रचलित रहेको छ । नेपाली भाषा नेपालका अन्य भाषाभाषी जनताका बिचमा साभा माध्यम भाषाको रूपमा रहेको छ । नेपालका पचहत्तर जिल्लामध्ये साठीभन्दा बढी जिल्लामा

प्रथम भाषाको स्थानमा छ । भाषा निरन्तर परिवर्तनशील भएकोले नेपाली भाषा पनि विभिन्न भाषिकाहरूमा परिवर्तन भएको छ ।

नेपाली भाषा र भाषिकाको संरक्षण, विकासका लागि नेपालबाहिर र भित्र विभिन्न संघसंस्थाहरूले काम गर्दै आइरहेको देखिन्छ । यसै सन्दर्भमा भाषा र भाषिकाको विकासमा पुस्तकालयको पनि महत्वपूर्ण योगदान रहने गरेको पाइन्छ । सम्बन्धित भाषाका पुस्तक पुस्तिकाको अध्ययन अध्यापनको अवसर सर्वसाधारणलाई दिएर, विभिन्न अन्य कार्यहरूमार्फत पुस्तकालयले भाषिक विकासमा निरन्तरता दिई आएका उदाहरणहरू पनि छन् । त्यस्तै कार्यमा गुल्मी जिल्लामा स्थापित किरण पुस्तकालय (२०२५) ले पनि आफ्नो स्थापनाकालदेखि योगदान पुऱ्याएको पाइन्छ । २०२५ सालमा स्थानीय युवा शशि पन्थीलगायतको विशेष सक्रियतामा गुल्मी जिल्लाको सदरमुकाम तम्घासमा यो संस्था स्थापना भएको थियो । हाल यसको अध्यक्ष नरप्रसाद श्रेष्ठ र सचिव शशि पन्थी हुनुहुन्छ । स्थापनाकालदेखि नै यस पुस्तकालयले नेपाली भाषा र साहित्यका क्षेत्रमा विभिन्न कार्यहरू गर्दै आएको छ । यसका साथै वि.सं २०३० सालदेखि मुखपत्र प्रकाशित गर्दै आएको छ । हाल यो अर्धवार्षिक रूपमा प्रकाशित हुँदै आएको छ । यसका अतिरिक्त पुस्तकालयले नौवटा विभिन्न विषयसँग सम्बन्धित पुस्तकहरू पनि प्रकाशित गरिसकेको छ । विभिन्न भाषिक,साहित्यिक गोष्ठीका अतिरिक्त पुस्तक प्रकाशन जस्ता कार्यहरूमार्फत् पुस्तकालयले नेपाली भाषाको विकासमा योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ । यही किरण पुस्तकालयले नेपाली भाषाको विकासमा पुऱ्याएको योगदानको बारेमा प्रस्तुत शोधपत्र केन्द्रित रहेको छ ।

१.५. समस्याकथन

नेपाली भाषाको विकास र उत्थानका निम्ति नेपालभित्र र नेपालबाहिर विभिन्न संघसंस्था र व्यक्तिहरूले अहोरात्र खटेर काम गरिरहेका छन् । साहित्यिक एवं भाषिक विकासको महान् ध्येय राखेर पश्चिम नेपालको विकट गुल्मी जिल्लाको सदरमुकाम तम्घासमा किरण पुस्तकालयको स्थापना भएको छ । २०२५ सालमा स्थापित यस संस्थाले भाषाको विकासमा महत्वपूर्ण कार्यहरू गर्दै आएको छ । त्यसै सम्बन्धमा प्रस्तुत शोधपत्र निम्न समस्याहरूमा केन्द्रित रहेको छ ।

१. नेपालमा पुस्तकालयको इतिहास के कस्तो छ ?

२. किरण पुस्तकालयको स्थापनाको उद्देश्य के हो ?

३. किरण पुस्तकालयले के के विषय र विधामा योगदान पुऱ्याएको छ ?
४. किरण पुस्तकालयको भाषिक योगदान के कस्तो छ ?

१.६ शोधकार्यको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधपत्रमा समस्याकथनसँग सम्बन्धित उद्देश्यहरू यसप्रकार छन्:-

१. नेपालमा पुस्तकालयको इतिहासबारे चर्चा गर्नु ,
२. किरण पुस्तकालयको स्थापनाको उद्देश्यबारे चर्चा गर्नु ,
३. किरण पुस्तकालयले योगदान पु-याएका विषय र विधाको उल्लेख गर्नु ,
४. किरण पुस्तकालयको भाषिक योगदानको विश्लेषण गर्नु ,

१.७ पूर्वकार्यको समीक्षा

गोरखापत्रको प्रकाशन (१९५८) सँगै विभिन्न पत्रपत्रिका र संघसस्थाहरूले नेपाली भाषाको उत्थान र विकासमा अहं भूमिका खेल्दै आएको कुरा कसैबाट लुक्न सक्दैन । यसै सन्दर्भमा विभिन्न पुस्तकालय, तिनका मुखपत्र, दैनिक, मासिक, पाक्षिक, त्रैमासिक, अर्धवार्षिक वा वार्षिक रूपमा प्रकाशित हुने पत्रपत्रिका भाषिक उत्थान र विकासका महत्वपूर्ण आधारस्तम्भ मानिन्छन् । यस्तो योगदान दिने नेपालभित्रका पुस्तकालयमध्ये किरण पुस्तकालय पनि एक महत्वपूर्ण संस्था मानिन्छ । यस पुस्तकालयले आफ्ना नियमित कार्यक्रमका साथै अर्धवार्षिक पत्रिकाको रूपमा हाम्रो पुरुषार्थको माध्यमबाट नेपाली भाषाको उत्थानमा अहं भूमिका खेलेको छ । यसका विषयमा २०४९ भन्दा अगाडि कुनै औपचारिक चर्चा गरिएको पाइँदैन । हालसम्म राजनीतिक पत्रिकाका जुहारीबाहेक किरण पुस्तकालय र हाम्रो पुरुषार्थका बारेमा आलोचनात्मक परिपाटीको परम्परा त्यति नदेखिए पनि समीक्षा, दैनिक निर्णय, नयाँ किरण, सुरमा सरोवर, जनवार्ता, कान्तिपुर, गोरखापत्र, आरती, मातृभूमि, भावना, बुटवल टूडे आदि पत्रिकाहरूले प्रस्तुत पत्रिकाका बारेमा शुभकामना, प्रशंसा र सुभाष समेतका सूक्ष्म अभिव्यक्तिहरू दिएका छन् । यसका साथै त्यसपछि त्रि.वि.स्नातकोत्तर तहको नेपाली विषयको शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा भएका प्रयासहरू यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

विष्णुहरि ज्ञवाली ,शोधपत्र,स्नातकोत्तर तह (वि.सं २०४९/२०५१)

विष्णुहरि ज्ञवालीले 'नेपाली साहित्यमा गुल्मी जिल्लाको योगदान', शीर्षकको शोधपत्रको पृष्ठ ८५ मा किरण पुस्तकालय र यसको अर्धवार्षिक प्रकाशन हाम्रो पुरुषार्थका बारेमा सिंहावलोकन मात्र गरिएको छ । करिब चार दशकको अविरल भाषिक साधनाको मूल्याङ्कन गर्ने सन्दर्भमा भने उक्त शोधपत्र मौन देखिन्छ ।

गोपाल पन्थी, शोधपत्र (नेपाली साहित्यमा हाम्रो पुरुषार्थ पत्रिकाको योगदान, २०५३)

गोपाल पन्थीको शोधपत्रमा प्रस्तुत पत्रिकाको समग्र अध्ययन गरिएको छ । जसमा पत्रपत्रिकाको इतिहासदेखि लिएर प्रस्तुत पत्रिकाका ३२ अङ्कसम्ममा विभिन्न विधाका उल्लिखित सामग्रीहरूमाथि दृष्टि दिइएको देखिन्छ । त्यस्तै सम्पादकीय, पुस्तक, पत्रपत्रिका, चिनारी, अर्न्तवार्ता, पाठक प्रतिक्रियाजस्ता स्थायी स्तम्भहरूमाथि पनि टिप्पणी गरिएको छ । हाम्रो पुरुषार्थ पत्रिकाको बहुआयामिक अध्ययन गर्ने सिलसिलामा सिङ्गो शोधग्रन्थलाई चार अध्यायमा विभाजन गरेको देखिन्छ । विभिन्न विधाहरूको अध्ययन गर्ने क्रममा यो शोधपत्र लागेपनि भाषाको क्षेत्रमा त्यति व्यापक अध्ययन गर्न सकेको देखिदैन ।

गोपाल पन्थी , शोधपत्र (नेपाली कविता विधामा हाम्रो पुरुषार्थ पत्रिकाको योगदान,२०५९)

प्रस्तुत शोधपत्रमा एकातिर किरण पुस्तकालयको भाषिक योगदान ओभ्केल परेको छ भने अर्कोतिर पुरुषार्थभित्रका पनि कविता विधामा मात्र पसेर अध्ययन गरिएकोले भाषिक योगदानको अध्ययन र विश्लेषण अपूरो रहेको देखिन्छ ।

राधा पन्थी, शोधपत्र (नेपाली कथा विधामा हाम्रो पुरुषार्थ पत्रिकाको योगदान,२०५९)

राधा पन्थीको शोधपत्र 'नेपाली कथा विधामा हाम्रो पुरुषार्थ पत्रिकाको योगदान' विधागत योगदानमा केन्द्रित रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत ग्रन्थले पनि किरण पुस्तकालयको भाषिक योगदानको बारेमा अध्ययन कार्यमा आँखा चिम्लेकै देखिन्छ ।

धर्माङ्गद ज्ञवाली (नेपाली भाषा र साहित्यको विकासमा किरण पुस्तकालयको योगदान,२०६०)

धर्माङ्गद ज्ञवालीको शोधपत्रमा भाषिक योगदानको बारेमा विश्लेषण गर्न सकेको देखिदैन । साहित्यिक योगदानका बारेमा केही उल्लेख गरिएको प्रस्तुत शोधपत्रमा भाषिक योगदानका सन्दर्भमा प्रस्तुत शोधपत्र मौन नै देखिन्छ ।

अतः शोधग्रन्थभित्रका यी कालक्रमिक अध्ययन सन्दर्भ बाहेक अन्य फुटकर मोफसलका पुस्तक, पत्रपत्रिकाभित्रका केही समीक्षात्मक टिप्पणीका सन्दर्भबाहेक अन्य अवस्थामा किरण पुस्तकालयका भाषिक योगदानको अध्ययन हालसम्म अपूरो नै अनुभव गरी यसको विस्तृत अध्ययन र मूल्याङ्कन गर्ने जमको प्रस्तुत शोधपत्रमा गरिएको छ ।

१.८ शोधकार्यको औचित्य

नेपाली भाषाको विकासमा गुल्मीजस्तो जिल्लामा स्थापना भएर पनि किरण पुस्तकालयले दिएको योगदान महत्वपूर्ण छ । एक साहित्यिक संस्थाका रूपमा विकसित यस पुस्तकालयले विभिन्न भाषिक, साहित्यिक गोष्ठीजस्ता कार्यक्रम गर्दै आएको छ । यसका साथै नियमित रूपमा हाम्रो पुरुषार्थ पत्रिकाको प्रकाशन, पुस्तक प्रकाशन जस्ता महत्वपूर्ण कार्यहरू गर्ने गरेको यस किरण पुस्तकालयबाट प्रकाशित हाम्रो पुरुषार्थका बारेमा केही अध्ययन भएका छन् । तापनि यसका भाषिक गतिविधिका बारेमा हालसम्म कुनै कार्य नभएकोले किरण पुस्तकालय र यसले भाषाको क्षेत्रमा खेलेको भूमिकाको अध्ययन महत्वपूर्ण छ । यस शोधपत्रको अध्ययनबाट किरण पुस्तकालयबारे जान्न चाहने जिज्ञासुका लागि महत्वपूर्ण सामग्री हुने र शोधअनुसन्धान परम्परामा थप योगदान पुग्ने हुँदा प्रस्तुत शोधकार्य आफैमा औचित्यपूर्ण छ ।

१.९ शोधकार्यको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक 'किरण पुस्तकालयको भाषिक योगदान' रहेकाले यस शोधपत्रमा पुस्तकालयले हालसम्म नेपाली भाषाका फाँटमा दिएको योगदानका साथै पुस्तकालयबाट प्रकाशित विभिन्न विषयका पुस्तकहरूको बारेमा संक्षिप्त चर्चा गरिएको छ । हाम्रो पुरुषार्थ पत्रिकामा प्रकाशित सम्पूर्ण भाषिक लेखको चर्चा गरिएको छ ।

१.१० शोधविधि

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्नका लागि निम्नानुसारका सामग्रीहरूको सङ्कलन गरिएको छ ।

१.१०.१ सामग्री सङ्कलन विधि:

क्षेत्रीय अध्ययन यसको मूल आधार रहेको छ । अंशतः पुस्तकालयीय पद्धतिको अनुशरण गरिएको छ । शोधपत्रको अध्ययनका लागि सामग्री सङ्कलनको रूपमा प्राथमिक

सामग्री सङ्कलन विधि र द्वितीयक सामग्री सङ्कलन विधिको प्रयोग गरिएको छ । यसका लागि किरण पुस्तकालयका पदाधिकारीहरू, पत्रिका सम्पादन मण्डल र अन्य गुल्मेली भाषाविद्हरूसँग सम्पर्क गरी मौखिक प्रश्नावलीद्वारा सामग्री संकलन गरिएको छ । यसका अतिरिक्त किरण पुस्तकालय र त्यससग सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई समेत तथ्यसंकलनको स्रोतको रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

१.१०.२ अध्ययन विधि:

सङ्कलित सामग्रीलाई विश्लेषण गर्ने क्रममा वर्णनात्मक, विश्लेषणात्मक पद्धतिलाई अध्ययनको आधार बनाइएको छ । कृति विश्लेषण र मूल्यांकनका क्रममा कृतिपरक समालोचना प्रणालीलाई मूल आधार बनाई प्रवृत्तिमूलक अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.११ शोधपत्रको रूपरेखा

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय

दोस्रो परिच्छेद : किरण पुस्तकालयको इतिहास र किरण पुस्तकालय

तेस्रो परिच्छेद : किरण पुस्तकालयका गतिविधिहरू

चौथो परिच्छेद : किरण पुस्तकालयको भाषिक योगदान

पाँचौं परिच्छेद : उपसंहार

दोस्रो परिच्छेद

पुस्तकालयको इतिहास र किरण पुस्तकालय

२.१ पुस्तकालयको सामान्य परिचय

सामान्यतः पुस्तकालय भनेको धेरै पुस्तकहरू राख्ने ठाउँ वा घर हो । पुस्तकालय शब्द संस्कृत भाषाको 'पुस्तक' र 'आलय' मिलेर बनेको छ । 'पुस्तक' शब्दको अर्थ नेपाली भाषामा किताब भन्ने हुन्छ र 'आलय' भनेको निवासस्थान वा घर हो । पुस्तक मानव चेतनाको महत्वपूर्ण कर्म सौन्दर्य हो, ज्ञानको स्रोत हो । ज्ञान पुस्तकमा सङ्गालिन्छ, पुस्तक ज्ञान सङ्ग्रह मानिन्छन् । यस्ता ज्ञानसङ्ग्रह पुस्तकहरू पनि सङ्ग्रह गरी राख्ने काम पुस्तकालयले गर्दछ । त्यसैले पुस्तकालयलाई ज्ञानसागरको रूपमा लिइएको पाइन्छ । जब मान्छेले लेख्न र कोर्न जान्यो तब ती लेखिएका र कोरिएका सामग्रीहरूलाई सङ्कलन गरी राख्न पनि थाल्यो। यसरी पुस्तकहरूको सङ्कलन रहेको ठाउँलाई पछि आएर पुस्तकालय भन्न थालियो । पुस्तकालयको परम्परा अत्यन्त प्राचीन देखिन्छ । घरका खोपा, खटपवाल, तखता, पूजास्थानको नजिकको कुनै ठाउँ आदिमा पुस्तकहरूलाई बासारुमाल थैला आदिमा सुरक्षासाथ बेरेर, बाँधेर राख्ने परम्पराले पुस्तकालयको प्रारूप सङ्केत गर्दछन् ।^१ विभिन्न बौद्ध विहार चैत्य आदिमा पनि पुस्तकहरू, विशेषतः धार्मिक पुस्तकहरू सङ्ग्रह गर्ने परम्परा पनि अविस्मरणीय पाइन्छ ।

पुस्तक, कापी, कलमको आविष्कार हुनुभन्दा अगाडि मानिसहरूले ढुङ्गा र माटाका स्लेट, कछुवाका खबटा, रूखका बोका, पात, छाला आदिमा कोरेर वा लेखेर राख्थे । सिरियाको इस्लामा भन्ने ठाउँमा चारहजार वर्ष पहिले संसारकै सबैभन्दा पुरानो पुस्तकालयको स्थापना भएको पाइन्छ । उक्त पुस्तकालयमा विभिन्न विषयमा लेखिएका पुराना, पुराना माटाका स्लेटहरू सङ्कलन गरी राखिएका थिए । सर्वसाधारण जनताको लागि इ.पू.७०० मा एसिरियन राजा असुरवानीपालले प्राचीन शहर निनेवेहामा एउटा पुस्तकालय खोलेका थिए । अर्को प्रख्यात पुस्तकालय इजिप्टको अलेक्जेड्रिया शहरमा प्रोटोलेभी (इ.प.२८६,२४६) दोस्राले स्थापना गरेको पुस्तकालय हो । ग्रीस सम्पूर्ण सभ्यता, कानून राजनीति, अर्थशास्त्र लगायत सम्पूर्ण विषयको जननी मानिन्छ । ग्रीसका पुराना विद्वानहरू

^१ दुर्गा प्रसाद अर्याल, "पुस्तक र पुस्तकालय केही अभिव्यक्ति" **हास्रो पुरुषार्थ**, (वर्ष २६, अङ्क १, सम्पूर्णङ्क ३७, २०५५), पुस्तकालय विशेषाङ्क, पृ. ५५ ।

प्लेटो, एरिस्टोटल सबै विधामा निपूण मानिन्छन् । प्राय सबै क्षेत्रमा उनीहरूले सफलता प्राप्त गरेका थिए । उनीहरूका आआफ्नै पुस्तकालय थिए । अहिलेको दक्षिण एशियामा पर्ने पुराना जमानाका शिक्षाकेन्द्र नालन्दा, विक्रमशिला र तक्षशिलामा पनि ठूला पुस्तकालयहरू थिए ।^२ पुस्तकालयको सुरुवात नै धार्मिक पुरोहितका घर, मठमन्दिर, राजाको दरबार, विद्वान्‌वर्ग, धनीवर्गका घरबाट सुरु भएको हो । यसरी प्राचीनकालदेखि नै समाजमा स्थान पाउँदै आएको पुस्तकालयले छापाखानाको आविष्कारले गर्दा पत्रपत्रिका छाप्न सजिलो भयो । यसले गर्दा दिनहुँ लाखौँ पत्रपत्रिकाहरू प्रकाशित भइरहेका छन् । भन्ने कम्प्युटर प्रविधिको विकासले गर्दा पुस्तकालयको स्वरूपमा पनि ठूलो परिवर्तन आएको छ । पुस्तकालयलाई आजभोलि सूचनाका स्रोतको केन्द्र पनि भनिन्छ ।

२.२ नेपालमा पुस्तकालय स्थापनाको परम्परा

नेपाली सभ्यता र संस्कृतिको निर्माण कहिलेदेखि भएको हो भनी ठोकुवा गरेर भन्न सकिएको छैन । तर यसको प्राचीनताको बारेमा देशको परम्परा, रितीरिवाज, चालचलन, धर्मकर्म, भेषभूषा आदि अनेकौँ कुराहरू चिनाउने विभिन्न शिलालेख, ताम्रपत्र, स्वर्णपत्र, हस्तलिखित ग्रन्थ र कागजातहरूबाट जानकारी लिन सकिन्छ । यी ऐतिहासिक सामग्रीहरू विभिन्न हिन्दू र बौद्ध मठमन्दिर, विहारहरूमा रहेको देखिन्छ । प्राचीनकालमा धार्मिक विधिविधान र धार्मिक उपदेशहरू ताम्रपत्र, ताडपत्र, भुजपत्र आदिमा लेखिएको पाइन्छ । धेरैजसो लामा मठहरूमा यो क्रम यद्यपि कायम रहेको छ । यस प्रकारका अमूल्य सामग्रीहरूको संग्रह र संरक्षण हुने मठ, गुम्बा र विहारहरूलाई हामीले पुस्तकालयको अग्रिम रूपमा मान्नुपर्ने देखिन्छ ।^३

नेपालमा लिच्छविकाल, मल्लकालदेखि नै धार्मिक सामग्रीहरू, धर्म ग्रन्थहरू, हस्तलिखित अभिलेख, पाण्डुलिपिहरू सुरक्षितसाथ राख्ने प्रचलन सुरु भएपनि पृथ्वीनारायण शाहको एकीकरण अभियान पश्चात् यस कार्यले व्यापकता पाएको देखिन्छ । एकीकरण अभियान पश्चात् मानिसहरूमा राष्ट्रियताको भावना जाग्न थाल्यो, छरिएर रहेका सांस्कृतिक, साहित्यिक, धार्मिक सम्पदाहरूलाई एकत्रित गरेर राख्नुपर्ने चेतना नेपालीहरूमा सल्ललाउन थाल्यो । राजनीतिक एकीकरणले सांस्कृतिक, साहित्यिक लगायत अन्य सम्पदाहरू एकत्रित

^२ चूडामणि बन्धु (सम्पादक), "नेपालमा पुस्तकालयको इतिहास" नेपाली बाल विश्व कोष, (२०६०, काठमाडौँ, नेपाल) बाल साहित्य समाज पृ. २६२

^३ कृष्णमान मानन्धर, "नेपालमा पुस्तकालयको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि" हाम्रो पुरुषार्थ, (वर्ष २६, अङ्क १, सम्पूर्णाङ्क ३७, २०५५), पुस्तकालय विशेषाङ्क, पृ. ७५ ।

गरेर राख्नुपने चेतनामा बल पुगेको देखिन्छ । यसै क्रममा नेपालको पुस्तकालयको इतिहासमा पुस्तकालय अधिनियमका रूपमा गीर्वाणयुद्धवीरविक्रम शाहले लालमोहर जारी गरेको साल सम्वत् १८६९ महत्वपूर्ण साल मानिन्छ ।^४ नेपाली संस्कृतिको भण्डारमय पाण्डुलिपिहरूको संरक्षण र सुव्यवस्थाका उद्देश्यले जारी भएको यो लालमोहरले पुस्तकालयलाई देशको इतिहासमा सर्वप्रथम कानूनी मान्यता दिने काम गरेको पाइन्छ ।

२.३ परिभाषाहरू

‘पुस्तकालय’ वा ‘पुस्तकागार’ भन्ने शब्द संस्कृत भाषाका तत्सम शब्द हुन् । Library भन्ने शब्द अङ्ग्रेजी भाषामा भएपनि यसको प्रायोगिक रूपचाहिँ ग्रीसको एथेन्समा भएको जानकारी पाइन्छ । ग्रीसमा पहिलोपटक पुस्तकालय स्थापना भएपछि लामो समयको अन्तरालमा प्रथम स्वतन्त्र सार्वजनिक पुस्तकालय १५ औं शताब्दीमा स्थापना भएको देखिन्छ । आज हामी जसलाई पुस्तकालय भन्छौं, त्यसको स्वरूप विभिन्न ढङ्गले पूर्व पश्चिम दुवै मुलुकमा प्राचीनतम रूपमा अवस्थित भएपनि वास्तविक स्वरूप चाहिँ ग्रीसकै देन हो ।

पुस्तकालयको बारेमा परिभाषा दिने क्रममा पश्चिमा विद्वान् डेविड गुरालिनकले वेव्स्टर्स न्यु वर्ल्ड डिक्सनरीमा भनेका छन्: "एउटा कोठा वा भवन जहाँ किताबहरूको समूह र पत्रिकाहरू पढ्नका निमित्त राखिएको हुन्छ ।"^५

पुस्तकालय सम्बन्धमा फ्रान्सिस बेकनको धारणा पनि घतलाग्दो छ: "पुस्तकालय यस्तो मन्दिर हो जहाँ प्राचीन सन्त महात्माहरूका सदगुणले परिपूर्ण तथा निभ्रान्त पाखण्डरहित अवशेषलाई सुरक्षित राखिएको हुन्छ ।"^६

त्यस्तै पुस्तकालयसम्बन्धी परिभाषा सङ्कलन गर्ने क्रममा थिबसको अभिव्यक्ति पनि मननीय मान्न सकिन्छ । उनी भन्छन्: "पुस्तकालय आत्माको औषधी हो ।"^७

नेपाली विद्वान्हरूका पुस्तकालय सम्बन्धी परिभाषा दिने क्रममा डा. टीकाराम पन्थीको परिभाषा यहाँ प्रस्तुत गरिन्छ :- "आदिम ग्रन्थागार (ग्रन्थहरू भण्डार पुस्तकालय)

^४ कृष्णमान मानन्धर, "नेपालमा पुस्तकालयको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि" **हाम्रो पुरुषार्थ**, (वर्ष २६, अङ्क १, सम्पूर्णाङ्क ३७, २०१५), पुस्तकालय विशेषाङ्क, पृ. ७५

^५ दुर्गा प्रसाद अर्याल, "पुस्तक र पुस्तकालय केही अभिव्यक्ति" **हाम्रो पुरुषार्थ**, (वर्ष २६, अङ्क १, सम्पूर्णाङ्क ३७, २०१५), पुस्तकालय विशेषाङ्क, पृ. ५३ ।

^६ ऐजन

^७ ऐजन

मस्तिष्क हो, द्वितीय ग्रन्थगार हस्तलिखित पुस्तकहरूको सञ्चय हो, तृतीय ग्रन्थागार मुद्रित ग्रन्थहरूको भण्डार, पुस्तकालय हो ।^८

“नेपाली बृहत् शब्दकोशमा पुस्तकालयको परिभाषा यस प्रकार दिइएको छः- सार्वजनिक रूपले इच्छुक पाठकहरूले विभिन्न सर्तमा पढ्न पाउने हिसाबले विभिन्न विषयका पुस्तकहरूको सङ्ग्रह गरेर राखिएको घर वा ठाउँ पुस्तकालय हो ।”^९

मानवीय बुद्धि र चेतनाको विकास र विस्तारका क्रममा पुस्तकालयका व्यक्तिगत घरेलु कक्षका रूपदेखि सार्वजनिक रूपसम्मका विशाल भवनहरू विस्तार भएको छ । पुस्तकालयको स्थिति हेरेर टोल, गाउँ, जिल्ला, नगर र देशको मानव समुदायको चेतनशीलता, जागरूकता र विद्याप्रेमी भावना छर्लङ्गिन्छ । पुस्तकालयलाई त्यसको प्रकृति र स्वरूपका आधारमा विभिन्न ढङ्गले वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ । व्यक्तिगत पुस्तकालय, घरेलु पुस्तकालय, राष्ट्रिय पुस्तकालय, सार्वजनिक पुस्तकालय, अनुसन्धान पुस्तकालय, पाठशालीय पुस्तकालय, विभागीय पुस्तकालय, विशिष्ट पुस्तकालय आदि अनेकौं प्रकारमा पुस्तकालय वर्गीकृत भएको देखिन्छ ।

निष्कर्षमा भन्नुपर्दा पुस्तक र पुस्तकालयको महत्व व्यापक पाइन्छ । पुस्तकको महिमाका सन्दर्भमा सिद्धिचरण श्रेष्ठको कविता उल्लेखनीय छ :

“किताब तिम्रो गुणको बखान

के गर्न सक्थे म छु है अजान ॥”^{१०}

जसरी मानवीय मूल्य सर्वश्रेष्ठ हुँदाहुँदै पनि मानवबाट अनेक दुष्कर्म भएका छन् त्यसैगरी मानव निर्मित पुस्तक र पुस्तकालयबाट पनि कसैका निमित्त दुर्भावको विकास नहोला भन्न सकिँदैन । विभिन्न मनोभाव र विचार भएका मानिसले लेखेका पुस्तकमा राम्रा-नराम्रा कुरा व्यक्त भएकै हुन्छन् । तिनै राम्रा-नराम्रा कुराका सङ्ग्रह भएका पुस्तकहरूको जमघट पुस्तकालय भएकोले पनि निर्माण र विध्वंसको भावोद्रेग गर्ने बौद्धिक मानवको सरोकार केन्द्र पुस्तकालयको महिमा अपरम्पार मानिएको छ ।

^८ डा. टीकाराम पन्थी, “अलिखित- हस्तलिखित ग्रन्थगार” **हाम्रो पुरुषार्थ**, (वर्ष २६, अङ्क १, सम्पूर्णङ्क ३७, २०५५), पुस्तकालय विशेषाङ्क, पृ. १६ ।

^९ बालकृष्ण पोखरेल (सम्पादक), ‘नेपाली बृहत् शब्दकोश’ (नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान) पृ. ८४३ ।

^{१०} दुर्गा प्रसाद अर्याल, “पुस्तक र पुस्तकालय केही अभिव्यक्ति” **हाम्रो पुरुषार्थ**, (वर्ष २६, अङ्क १, सम्पूर्णङ्क ३७, २०५५), पुस्तकालय विशेषाङ्क, पृ. ५३ ।

२.४ नेपालमा पुस्तकालयको इतिहास

नेपालको प्रमाणित इतिहास लिच्छविकालबाट सुरु हुन्छ। लिच्छविकाललाई नेपालको स्वर्णयुग पनि भनिन्छ। सातौँ शताब्दीमा चीनबाट आएका यात्री ह्यान साङ्गले आफ्नो यात्रावृत्तान्तमा बुद्धधर्म र हिन्दू धर्मसम्बन्धी धेरै हस्तलिखित पुस्तकहरू नेपालमा रहेको जानकारी गराएका थिए। मल्लकालमा धेरै विहार तथा मन्दिरहरूको निर्माण भयो। ती विहार र मन्दिरहरूमा धेरै हस्तलिखित पुस्तकहरू, भोजपत्र, ताडपत्र, शिलालेखहरूको सङ्कलन थियो। विहार र मन्दिरहरू शिक्षा लिनेदिने केन्द्रका रूपमा पनि चिनिने गरेको पाइन्छ। नेपालमा लिच्छविकालदेखि नै पुस्तकालयको थालनी आइसकेको भएको देखिन्छ। नेपाल एकीकरण अभियान पश्चात पृथ्वीनारायण शाहले गोर्खा, नुवाकोट, भक्तपुर, पाटन र विभिन्न मठ-मन्दिरमा रहेका पुस्तकहरू, अभिलेखहरू काठमाडौँ हनुमान ढोका बसन्तपुर दरबारमा जम्मा गर्न लगाए। वि. सं. १८६९ सालमा गिर्वाणवीरविक्रम शाहले एउटा लालमोहर जारी गरी पुस्तकको संरक्षण गर्ने, बिना हुकुम कसैलाई पुस्तक नदिने, पुस्तकलाई तहबिलको लिफा, कीरा, मुसा र पानीबाट बचाउने अशुद्ध पुस्तकलाई शुद्ध गर्ने, चैते र बडादशैंमा पुस्तकको पूजा गर्ने र साँझमा बत्ती बाल्ने व्यवस्था गरे।^{११}

पृथ्वीनारायण शाहको युग युद्ध एकीकरणमा बितेकोले केही मात्रामा विद्याको पुस्तकालयको विकासमा तत्कालीन मानिसहरूको ध्यान गएपनि पनि व्यापकता पाउन सकेको देखिँदैन। त्यसपछिको समय पनि राज्यविस्तार, विरोचित साहित्य, सुगौली सन्धि र त्यसबाट निराश भएको मनस्थिति, १९०३ मा जङ्गबहादुर राणाले शासन सत्ता हातमा लिएपछि भन् जनताहरू अन्धकारमा निसास्सिन पुगे। विद्यालय खोल्ने, पुस्तकहरू प्रकाशित गर्ने, पुस्तकालय खोल्ने भन्नेजस्ता कुराहरू तर्फ ध्यान नै दिएनन्। त्यति बेला स्थापित विद्यालय, कलेजहरूमा पनि स्वतन्त्रता र प्रजातन्त्रका, चेतना जागरणका कुराहरू गर्न पाइँदैन थियो। यस्तो परिस्थितिमा पुस्तकालय खोल्ने कुरा त निकै टाढाको विषय थियो।

श्री ३ प्रधानमन्त्री जङ्गबहादुर राणा बेलायत भ्रमणमा गएर आइसकेपछि भने उनले धेरै कुरा सिकेर आए। उनले बेलायतबाट एउटा छापने मेसीन लिएर आएका थिए। जुन गिद्धे प्रेसका नामले नेपालको इतिहासमा चर्चित छ। प्रेस लिएर आएपछि भने नेपालमा पुस्तक प्रकाशनको क्रम बढ्यो/चल्यो। १९७० मा गोरखा भाषा प्रकाशनी समिति खुल्यो,

^{११} कृष्णमान मानन्धर, पूर्ववत् पृ. ७६।

जुन पछि नेपाली भाषा प्रकाशनी समितिको नामले चिनिन थाल्यो।^{१२} त्यति बेला प्रकाशित पुस्तकहरू अचेल साभा प्रकाशनबाट प्रकाशित पुस्तकभन्दा धेरै उत्कृष्ट, पठनीय भएको पाइन्छ। आज ती पुस्तकहरू खोजबीन भइरहेका छन्। पुस्तकालयको व्यवस्थित विकास हुन नसकेको कारणले गर्दा ती पुस्तकहरू उपलब्ध हुनसकेका छैनन्।

२.५ पुस्तकालय पर्व (१९८७)

नेपालमा सरकारी तथा निजी पुस्तकालय स्थापनाको इतिहास धेरै पुरानो भएपनि सार्वजनिक पुस्तकालयको इतिहास भने धेरै पुरानो रहेको पाइँदैन। २००७ सालपूर्वका युवाहरूले मुलुकमा पुस्तकालयको स्थापना गर्ने, मुलुकमा शिक्षाको चेतना फैलाउने र ठाउँ-ठाउँमा पुस्तकालयका साथै अन्य शिक्षालयहरू पनि खोल्ने मनसाय लिएका थिए। भीमशमशेरको प्रधानमन्त्रीत्वकालमा पुस्तकालयमार्फत् समाजसुधार र जनचेतना बढाउने उद्देश्यले तत्कालीन नवयुवकहरूले सार्वजनिक पुस्तकालय खोल्ने निर्णय गरेका थिए। पुस्तकालय खोली देशोन्नति गर्न चाहने कृष्णप्रसाद कोइराला, धर्मराज थपलिया, जगवीर सिंह, चित्तधर हृदय, हर्षदास तुलाधर लगायतका पाँच नवयुवकहरूले एकआपसमा सल्लाह गरी मछेन्द्रबहालमा एउटा सार्वजनिक पुस्तकालय स्थापना गर्ने निर्णय गरेको देखिन्छ। यिनीहरूले जितेन्द्रबहादुर शाक्य, हरिकृष्ण श्रेष्ठ, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटालगायत अरु ४२ जनालाई सहभागी गराएर शासक समक्ष बिन्तीपत्र पेस गरेका थिए। तर यिनीहरू मध्येकै एकजना रामचन्द्र अधिकारीले पुस्तकालय स्थापनाको उद्देश्य राजनीतिक भएको, राणाशासन हटाउन खोजेको भन्नेजस्ता आरोप/उजुरी लगाएको हुनाले सबैजना पक्राउ परे। पुस्तकालय खोल्ने प्रयास गरेबापत भैरवप्रसाद जोशी, लक्ष्मीनन्दन जोशी, ठाकुरनाथ, धर्मराज थपलिया, वसन्तमणि आचार्य दीक्षित आदिलाई १२-१२ वर्षको सजाय भयो, पछि यिनीहरू पाँच-पाँच वर्षको जेलयातना पछि मुक्त गरिए। अरुलाई अब उप्रान्त यस्ता काम नगर्ने शर्तमा प्रतिव्यक्ति रु १००/- का दरले दण्ड जरिवाना गरिएको देखिन्छ।^{१३}

राणाशासनमा चेतना, शिक्षा र जागरणका स्वरहरू निकाल्न खोज्नु, विद्यालय, पुस्तकालय खोल्न खोज्नु नै अपराध मानिन्थ्यो। यस्ता कामबाट जनताहरू सुसूचित हुने र आफ्नो विरुद्ध लाग्नेतर्फ तत्कालीन शासकहरू सशक्त थिए। त्यस्तो परिस्थितिमा पुस्तकालय खोल्नु त कता हो खोल्ने योजना बनाउनु पनि गाह्रो कुरा थियो। नेपालको

^{१२} डा. भूपहरि पौडेल, "नेपालका प्रमुख पुस्तकालयहरूको संक्षिप्त रेखाङ्कन" **हाम्रो पुरुषार्थ**, (वर्ष २६, अङ्क १, सम्पूर्णाङ्क ३७, २०५५), पुस्तकालय विशेषाङ्क, पृ. ३५

^{१३} बालचन्द्र शर्मा, **नेपालको ऐतिहासिक रूपरेखा**, २०२२ पृ. ३६७-३६८

इतिहासमा चर्चित पुस्तकालय पर्व १९८७ पुस्तकालयको इतिहासको सन्दर्भमा एउटा महत्वपूर्ण घटना मानिन्छ ।

२.६ २००७ साल अधिका पुस्तकालयहरू

वास्तवमा नेपालमा सार्वजनिक पुस्तकालयको महत्व हुँदाहुँदै पनि न त जनताले सिधा पुस्तकालयको माग गर्न सके, न त सरकारले नै त्यतिबेला पुस्तकालयको स्वीकृति दियो तर यसको अस्तित्व राणाकालको अन्त्यतिर फाटफुट रूपमा मात्र देखा पर्न थालेको अनुभव हुन्छ । भनिन्छ, नेपालको सबैभन्दा पहिलो पुस्तकालय पण्डित पुस्तकालय हो, जुन विचित्रवीर्यको पालामा कास्कीका पराजुली पण्डितहरूद्वारा सञ्चालन गरिएको देखिन्छ । यो पुस्तकालय आजको जस्तो सार्वजनिक पुस्तकालयको रूपमा रहेको भने बुझिँदैन ।^{१४}

सार्वजनिक पुस्तकालयको रूपमा नभएपनि नेपालमा मल्लकालीन तथा पृथ्वीनारायण शाहको पालादेखि सङ्कलन र संरक्षण गरिएका तथा रणबहादुर शाहको शासनकालमा खोलिएको एउटा पुस्तकालय थियो जसमा हस्तलिखित पाण्डुलिपि तथा अभिलेखहरूको बाहुल्य रहेको थियो । दरबार लाइब्रेरी, वीर पुस्तकालय, घण्टाघर लाइब्रेरी आदिका नामले चिनिने यो पुस्तकालय आज राष्ट्रिय अभिलेखालयको रूपमा प्रसिद्ध रहेको छ । तर बीचमा यो पुस्तकालय सार्वजनिक पुस्तकालयको रूपमा देखापर्दछ । २००७ साल अगाडि काठमाण्डौको कुनै पनि टोलमा पुस्तकालयको अस्तित्व नभएको बेलामा पनि सार्वजनिक पुस्तकालयको जस्तो सेवा गर्ने घुम्ती पुस्तकालयको रूपमा चर्चित विहारीलालको पुस्तकालयको पनि महत्वपूर्ण एवं उल्लेखनीय भूमिका रहेको छ ।^{१५} देशका अरु भागमा पनि यस्ता काम गर्नेहरू र पुस्तकालय खुलेका हुनसक्ने सम्भावना देखिन्छ । नेपालमा २००७ सालपूर्व मुलुकका बासिन्दालाई अशिक्षाको युगतर्फ धकेल्ने प्रयास तत्कालीन शासक राणाहरूबाट गरेको भएपनि ठाउँ-ठाउँका जागरुक युवाहरूको सत्प्रयासबाट पुस्तकालय खोल्ने क्रम जारी रह्यो । तत्कालीन अन्धकार युगमा मुलुकका विभिन्न ठाउँमा खुलेका पुस्तकालयहरू यसरी देखाउन सकिन्छ:

^{१४} धर्माङ्गद ज्ञवाली, नेपाली भाषा र साहित्यको विकासमा किरण पुस्तकालयको योगदान, (शोधपत्र, २०६०) पृ. १५

^{१५} ऐजन

१. त्रिचन्द्र पुस्तकालय	१९७२, काठमाडौं
२. पशुपति प्रताप पुस्तकालय	१९९३, तौलिहवा, कपिलवस्तु
३. धवल पुस्तकालय	२००३, तानसेन, पाल्पा
४. आर्दश पुस्तकालय	२००३, विराटनगर, मोरङ
५. प्रदीप्त पुस्तकालय	२००३, केलटोल, काठमाडौं
६. शारदा पुस्तकालय	२००३, मङ्गलबजार, ललितपुर
७. प्रेम पुस्तकालय	२००३, नेपालगन्ज
८. विद्यामन्दिर पुस्तकालय	२००३, सन्देशगृह, बाङ्गेमुढा, काठमाडौं
९. महावीर पुस्तकालय	२००४, बुटवल, रूपन्देही
१०. सार्वजनिक शिक्षा निकेतन	२००४, धनकुटा
११. शारदा पुस्तकालय	२००४, गौर, रौतहट
१२. हिमालय सार्वजनिक पुस्तकालय	२००४, वीरगञ्ज, पर्सा
१३. पद्म पुस्तकालय	२००४, बन्दीपुर, तनहुँ
१४. छात्र पुस्तक निकेतन	२००४, तीनधारा पाकशाला, रानीपोखरी
१५. त्रिभुवन मोहन पुस्तकालय	२००५, घोराही, दाङ
१६. श्रीराम पुस्तकालय	२००५, भोजपुर
१७. श्री स्वेतकाली पुस्तकालय	२००७, नरदेवीटोल, काठमाडौं

२.७ २००७ सालपछि खुलेका पुस्तकालयहरू

वि.सं. २००७ सालपछि देशले प्रजातन्त्र पायो, नेपाली जनता फुक्का भए । देश निर्माण र देशका नागरिकहरूलाई चरित्र निर्माणका लागि शिक्षाको महत्व अनुभव गरिन थाल्यो । राष्ट्रमा स्कूल कलेजहरू खोलिए । एकतन्त्री शासनको पिँजडामा जीवन बिताई स्वतन्त्र भएका नागरिकहरूले ज्ञानप्राप्तिको आशा गर्दै दिन दोब्बर रात चौबर पुस्तकालयहरूको स्थापना गरे । फलस्वरूप जिल्ला-जिल्ला, गाउँगाउँ, टोलटोलमा सार्वजनिक पुस्तकालयहरू देखा परे । नेपाल पुस्तकालय संघ पशुपति शाखाबाट श्रीवासुदेव

वैद्य शशिको सम्पादनमा नव निर्माण त्रैमासिक पुस्तकालय प्रकाशनसमेत २०१२ सालमा (सन् १९५५) मा प्रकाशित भयो।^{१६} पछिसम्म चलन नसकेपनि पुस्तकालय प्रेमीहरूबाट पुस्तकालय संघ खोलेको र पुस्तकालयसम्बन्धी पत्रिकासमेत निकालेको यसबाट देखिन्छ। यहाँका जनताको पुस्तकमा प्रेम रहेको, ज्ञानको महत्व बुझेको कारणले पुस्तकालयको नाममा सयौं पुस्तक सङ्ग्रह कुनाकाचामा रहेपनि शायद यिनीहरूलाई आधुनिक पुस्तकालयको सुविधा उपभोग गर्ने सौभाग्य नमिलेकाले जनताको तर्फबाट खोलिएका यी पुस्तकालयहरू आधुनिक किसिमले सुव्यवस्थित र सुसङ्गठित भने रहन सकेनन्। सरकारी क्षेत्रबाट कुनै किसिमको नेतृत्व, मद्दत र सहयोग हुन नसकेको हुँदा कुनै बेला जनतामा रहेको नयाँ उमङ्ग र जोशले अलि फस्टाएपनि यिनीहरूको क्रमिक विकास पनि हुन सकेन। शिक्षा ऐन २०२५ (सन् १९६८) अर्न्तगत बनेको शिक्षा नियमहरू २०२६ को परिच्छेद १७ अनुसार पुस्तकालय प्रकार देखाउन सकिन्छ।

१. अमृत पुस्तकालय बकुम्बहाल, ललितपुर।
२. अरुणज्योति पुस्तकालय, महेन्द्रपुर, पोखरा।
३. अरुणोदय सामुदायिक वाचनालय, मधुवन, पर्सा।
४. आर्दश सामुदायिक वाचनालय, वागेश्वरी, पर्सा।
५. आर्दश पुस्तकालय, विराटनगर।
६. आर्दश पुस्तकालय अर्घा, धरमपानी, अर्घाखाँची।
७. आलोक वाचनालय, चुत्राबेंसी, अर्घाखाँची।
८. उग्र पुस्तकालय, साल्खाटोल साँखु, काठमाडौं।
९. कृषक पुस्तकालय, दुपट पाटन, ललितपुर।
१०. किरण पुस्तकालय, तम्घास, गुल्मी।
११. केशर पुस्तकालय केशरमहल, काठमाडौं।
१२. कैलाली जनपुस्तकालय, धनगढी।
१३. कौशल किशोर पुस्तकालय, महोत्तरी।

^{१६} शिव रेग्मी, नेपालमा सार्वजनिक पुस्तकालय, **हागो पुरुषार्थ**: वर्ष २६, अङ्क १, सम्पूर्णङ्क ३७ (२०५५) पुस्तकालय विशेषाङ्क पृ. ६३

१४. गण्डकी छात्र पुस्तकालय, गोर्खा ।
१५. गुराँस पुस्तकालय, बरगाछी, विराटनगर ।
१६. छायाक्षेत्र जनहित पुस्तकालय, मुगु ।
१७. जनआर्दश पुस्तकालय, मनता, महोत्तरी ।
१८. जनज्योति पुस्तकालय, दरबार स्क्वायर, भक्तपुर ।
१९. जनज्योति सामुदायिक वाचनालय, मधुवन, पर्सा ।
२०. जनमैत्री वाचनालय, भिन्डे बहाल, ललितपुर ।
२१. जनता पुस्तकालय, धादिङ बेसी ।
२२. जनप्रिय पुस्तकालय, बनौटा, महोत्तरी ।
२३. जनता पुस्तकालय, ब्रहमपुर, महोत्तरी ।
२४. जनसेवा पुस्तकालय, मुक्तिक्षेत्र प्रगतिनगर, नवलपरासी ।
२५. जम्काभेट पुस्तकालय, लालगढ, धनुषा ।
२६. जागृति पुस्तकालय अमरकोट, काभ्रेपलाञ्चोक ।
२७. जान्हवी पुस्तकालय, चेपकट फुलबारिया, जनकपुर ।
२८. जानकी मन्दिर पुस्तकालय, धनुषा ।
२९. तरुण पुस्तकालय, दुम्लिसपाढा ।
३०. थाक पुस्तकालय, टुकुचे मुस्ताङ ।
३१. द राइजिङ क्लब एण्ड लाईब्रेरी, पारीकिली, महोत्तरी ।
३२. दशरथ चन्द्र पुस्तकालय, श्रीपुर बेलौरी, कञ्चनपुर ।
३३. देवकोटा पुस्तकालय, विराटनगर ।
३४. धवल पुस्तकालय, तानसेन, पाल्पा ।
३५. नमुना सहकारी पुस्तकालय, फिदिम, पाँचथर ।
३६. नवजागरण युथ क्लब पुस्तकालय, ब्रह्मपुर, महोत्तरी ।

३७. नवस्मरण पुस्तकालय, दुवाकोट, भक्तपुर ।
३८. नर्सिंह युथ क्लब तथा पुस्तकालय, महोत्तरी ।
३९. नारायणी वाचनालय, नारायणचोक, धरान ।
४०. नारायणी पुस्तकालय, नारायणगढ, चितवन ।
४१. नेपाल भारत सांस्कृतिक केन्द्र पुस्तकालय, काठमाडौं ।
४२. नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय, पुल्चोक, ललितपुर ।
४३. न्यू नवजागरण युवा क्लब पुस्तकालय, गोनरपरा, महोत्तरी ।
४४. पञ्चायत पुस्तकालय सन्धिखर्क, अर्घाखाँची ।
४५. प्रजातान्त्रिक पुस्तकालय अर्घा धरमपानी, अर्घाखाँची ।
४६. पशुपति प्रताप पुस्तकालय, तौलिहवा, कपिलवस्तु ।
४७. पोखरा पुस्तकालय, सिद्धार्थचोक, पोखरा ।
४८. पोखरा सार्वजनिक पुस्तकालय, महेन्द्रपुल, पोखरा ।
४९. बाल पुस्तकालय, इत्रम, सुर्खेत ।
५०. बृहस्पति पुस्तकालय, बालकोट, भक्तपुर ।
५१. बौद्धिक विकास मण्डल लाईब्रेरी, चेनेछेटोल, भक्तपुर ।
५२. भद्रपुर पुस्तकालय, भद्रपुर न.पा. ९, भगापा ।
५३. भानु पुस्तकालय, सत्ति नारायणपुर, कैलाली ।
५४. भीम पुस्तकालय, दोलखा ।
५५. भैरव स्मृति पुस्तकालय, बौद्ध, काठमाडौं ।
५६. भोगेन्द्र स्मारक पुस्तकालय, रक्तकाली, काठमाडौं ।
५७. मदन पुरस्कार पुस्तकालय, दरबारटोल पाटनढोका, ललितपुर ।
५८. मोरङ पुस्तकालय, अर्घाखाँची ।
५९. महावीर पुस्तकालय, बुटवल ।

६०. महाबौद्ध पुस्तकालय, ओकुबहाल, ललितपुर ।
६१. महेन्द्रज्योति पुस्तकालय, जुम्ला खलङ्गा ।
६२. महेन्द्र पुस्तकालय, नेपालगञ्ज ।
६३. महोत्तरी क्लव लाईब्रेरी, शङ्कररोड, जलेश्वर ।
६४. मातृभूमि पुस्तकालय, कट्टी विर्घा अर्चले, स्याङ्जा ।
६५. मित्र पुस्तकालय, महापाल, ललितपुर ।
६६. मोती पुस्तकालय, खानीगाउँ, पर्वत ।
६७. मोती पुस्तकालय, अर्घाखाँची वाङ्ला ।
६८. मोती पुस्तकालय, फलेवास, पर्वत ।
६९. युवा पुस्तकालय, गोनरपुरा ६, महोत्तरी ।
७०. युवक पुस्तकालय, पकनाजोल, काठमाडौं ।
७१. रत्न पुस्तकालय, महादेवस्थान बानेश्वर, काठमाडौं ।
७२. रत्न श्रेष्ठ पुस्तकालय, किनारा टोल ४, बाग्लुङ ।
७३. राष्ट्रिय पुस्तकालय, केराबारी, मोरङ ।
७४. राष्ट्रिय अभिलेख पुस्तकालय, पुतली सडक, काठमाडौं ।
७५. रामजानकी सेवा समिति पुस्तकालय, राजापुर, बर्दिया ।
७६. लुनिभा पुस्तकालय, इनवहाल ज्याठा, काठमाडौं ।
७७. विकास पुस्तकालय, भ्रपा ।
७८. विद्याधारी सार्वजनिक पुस्तकालय, टक्सार २, भोजपुर ।
७९. विद्यापति जनहित पुस्तकालय, दक्षिणबारी टोल बनौली, महोत्तरी ।
८०. विद्यामन्दिर पुस्तकालय, बाग्लुङ ।
८१. विष्णुमाया पुस्तकालय, विराटनगर ।
८२. शहिद टङ्क पुस्तकालय, अर्घाखाँची ।

८३. श्रमिक वाचनालय, सन्धिखर्क कुर, अर्घाखाँची ।
८४. शान्ति पुस्तकालय, मणिग्राम, रूपन्देही ।
८५. श्री ५ महेन्द्र पुस्तकालय, कृष्णनगर, कपिलवस्तु ।
८६. श्री ५ महेन्द्र पुस्तकालय, प्युठान ।
८७. श्रीराम पुस्तकालय, भोजपुर ।
८८. श्वेतकाली पुस्तकालय, नरदेवी, काठमाडौं ।
८९. स्नेह पुस्तकालय, बालीफल, ललितपुर ।
९०. सरोज भीष्म पुस्तकालय, ब्रह्मपुरी, जनकपुर ।
९१. सानुकाजी मर्हजन किसान पुस्तकालय, गुईटोल, ललितपुर ।
९२. शान्ति पुस्तकालय, ठूलो पोखरा, अर्घाखाँची ।
९३. सार्वजनिक पुस्तकालय, धरान, सुनसरी ।
९४. सार्वजनिक पुस्तकालय, जनकपुरधाम ।
९५. सार्वजनिक शिक्षा निकेतन, धनकुटा ।
९६. सार्वजनिक पुस्तकालय, रिडी, गुल्मी ।
९७. सिरहा पुस्तकालय, सिरहा ।
९८. सिद्धार्थ ज्ञान मन्दिर, रूपन्देही भैरहवा ।
९९. सुगन्ध पुस्तकालय, पर्वत ।
१००. सुजित स्मृति पुस्तकालय, महेन्द्रनगर ।
१०१. सुहृद पुस्तकालय, जनकपुर ।
१०२. सम्भना पुस्तकालय, सुनद्वारी ४, सुर्खेत ।
१०३. समाजसेवा पुस्तकालय, पोखरा ।
१०४. सामुदायिक पुस्तकालय, लडला, ललितपुर ।
१०५. सरस्वती युवा पुस्तकालय, शिवचोक समी, महोत्तरी ।

१०६. सर्वोदय पुस्तकालय तथा वाचनालय, त्रि न.पा. गौतमनगर, घोराही ।
१०७. सारनाथ पुस्तकालय, सारनाथ वक्तिमपुर, सर्लाही ।
१०८. शहीद स्मृति पुस्तकालय, मालेपाटन, पोखरा ।
१०९. शहीद स्मृति पुस्तकालय, वीरेन्द्रनगर ६, सुर्खेत ।
११०. श्रमिक मिलन पुस्तकालय, पिलान्चेन टोल, ललितपुर ।
१११. श्रीकृष्ण पुस्तकालय, शिवचोक म्यालुङ, तेह्रथुम ।
११२. सिद्धिगणेश पुस्तकालय, इनाचो, भक्तपुर ।
११३. विद्यार्थी पुस्तकालय, दरवार स्ववायर, भक्तपुर ।
११४. लेखनाथ पुस्तकालय, बरगाछी, विराटनगर ।
११५. हिमालय पुस्तकालय, खाडोल , ओखलढुङ्गा ।
११६. हिमालय सार्वजनिक पुस्तकालय, वीरगञ्ज ।
११७. हाम्रो पुस्तकालय, पोखरा ।
११८. श्री पद्म पुस्तकालय, बन्दीपुर, तनहुँ ।
११९. त्रिभुवन आर्दश पुस्तकालय, खजुरगाछी, भापा ।
१२०. ज्ञानज्योति पुस्तकालय, रामेछाप ।
१२१. ज्ञानकुमार पुस्तकालय, बलवा बजार , महोत्तरी ।
१२२. ज्ञानोदय भगवती पुस्तकालय, बाग्लुङ ।
१२३. त्रिभुवन मोहन पुस्तकालय, दाङ ,घोराही ।
१२४. ज्ञानविकास पुस्तकालय निकेतन, बटु महाबौद्ध ।
१२५. अछाम पुस्तकालय, मंगलसेन ।
१२६. आर्दश पुस्तकालय, चण्डिका अछाम ।
१२७. रामनवमी पुस्तकालय, तेनुपा धनकुटा ।
१२८. पब्लिक लाईब्रेरी, ईटहरी ।

१२९. जनता पुस्तकालय, धरान , फुस्रे ।
१३०. वसन्त पुस्तकालय, वसन्तपुर, रूपन्देही ।
१३१. पाँचथर पुस्तकालय, फिदिम , पाँचथर ।
१३२. वीरेन्द्र पुस्तकालय, त्रिभुवननगर, पाँचथर ।
१३३. किराँत पुस्तकालय, याङनाम, पाँचथर ।
१३४. चाकला दवु पुस्तकालय, क्षेत्रपाटी, काठमाडौं ।
१३५. ऋषि पुस्तकालय ,श्रृङ्गा ,गुल्मी ।
१३६. जनहित पुस्तकालय, बारा ,कलैया ।
१३७. जुनबेसी पुस्तकालय, जुनबेसी ।
१३८. नाङ्गी पुस्तकालय, म्याग्दी ।
१३९. ककौरा पुस्तकालय, बर्दिया ।
१४०. दत्त पुस्तकालय, दार्चुला ।
१४१. नुवाकोट पुस्तकालय, कुमारी ।
१४२. गौरादह ग्रामीण पुस्तकालय, भ्वापा ।
१४३. बरबोटे पुस्तकालय, इलाम ।
१४४. सन्धिखर्क वाचनालय ,अर्घाखाँची ।
१४५. जयनेपाल वाचनालय, जयखानी गुल्मी ।
१४६. जयन्ती पुस्तकालय, लिग-लिग, गोर्खा ।
१४७. जनविकास पुस्तकालय, आँपपिपल, गोर्खा ।
१४८. त्रिभुवन पुस्तकालय, धारापानी, गोरखा ।
१४९. जनधि पुस्तकालय, हर्मी, गोरखा ।
१५०. उत्साह पुस्तकालय, धारापानी, गोरखा ।
१५१. वी.पी. स्मारक अन्तर्राष्ट्रिय पुस्तकालय, काठमाडौं ।

१५२. ज्ञानोदय भगवती पुस्तकालय, बाग्लुङ ।
१५३. थिरबम पुस्तकालय, गल्कोट, बाग्लुङ ।
१५४. व्यासोदय पुस्तकालय, दमौली ।
१५५. म्याग्दी पुस्तकालय, म्याग्दी ।
१५६. श्रीकृष्ण पुस्तकालय, बाल्कोट, भक्तपुर ।
१५७. विमल स्मृति पुस्तकालय, धरान, सुनसरी ।
१५८. सार्वजनिक विद्याभवन पुस्तकालय, धरान, सुनसरी ।
१५९. सार्वजनिक पुस्तकालय, इटहरी, सुनसरी ।^{१७}

पुस्तकालयको पृष्ठभूमिमा त्रि.वि.विको पुस्तकालय, वीरपुस्तकालय, केशर पुस्तकालय, नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय सिंहदरबारले ख्याति प्राप्त गरेका छन् । पुस्तकहरूको संख्या बढी भएको हुँदा केशर पुस्तकालय अनुसन्धाताहरूको लागि उपयुक्त देखिन्छ । नेपालमा पुस्तकालयहरू राजधानीमा मात्र सीमित नभएर अधिराज्यभर छरिएर रहेका छन् । नेपालका केही उल्लेखनीय पुस्तकालयहरूको नाम लिनुपर्दा पाल्पा तानसेको धवल पुस्तकालय (२००३), चुँदी रम्घाको भानु पुस्तकालय (२००८), ललितपुरको नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय (२०१३), मदन पुरस्कार पुस्तकालय (२०१३) विराटनगरको आदर्श पुस्तकालय (२००३), आदिलाई लिन सकिन्छ । लुम्बिनी अञ्चलका पुस्तकालयहरूमध्ये पाल्पा जिल्लाको धवल पुस्तकालय (२००३) सबैभन्दा पुरानो पुस्तकालय हो । त्यसबाहेक अन्य ख्यातिप्राप्त पुस्तकालयको नाममा गुल्मी जिल्लाको सदरमुकाम तम्घासस्थित किरण पुस्तकालय (२०२५) पनि पर्दछ । धवल पुस्तकालयभन्दा कान्छो भएर पनि किरण पुस्तकालयले आफ्नो क्रमागत शैली पत्रिका प्रकाशनले गर्दा दिनानुदिन प्रगतिपथमा लम्केको देखिन्छ ।

पुस्तकालयले समाजमा चेतना, सभ्यता र सु-संस्कृतिको प्रसारण गर्दछ । पुस्तकालयले अभिलेख र इतिहासको सुरक्षा, प्राचीन हस्तलिखित ग्रन्थहरूको सुरक्षा, कला संस्कृतिको जगेर्ना गर्ने काम गर्दछ । पुस्तकालयबाट ज्ञानको ज्योतिको प्रादुर्भाव हुन्छ, अन्धकार नाश, अविद्यानाश हुन्छ । पुस्तकालयले ब्रह्मसाक्षात्कारमा सहयोग, सुखमय जीवन प्राप्तमा सहयोग प्राप्त हुन्छ । पुस्तकालय मानवको उच्चतम चैतन्यको वा अद्भुत

^{१७} नेपालका सार्वजनिक पुस्तकालय तथा वाचनालायहरू, **हास्रो पुरुषार्थ**, वर्ष २६, अङ्क १, सम्पूर्णङ्क ३७, २०५५, पृ १८०-१८३

चैतन्यको विकासको अभ्यासको निमित्त अपरिहार्य भन्नु अत्युक्ति हुँदैन । अहिलेको वर्तमान अवस्थामा अध्ययन, अध्यापन गर्न चाहने अध्येताहरूले आफ्नो रुचि अनुकूलका ग्रन्थ अध्ययन गर्न र पठनीय सामग्री जुटाउन नियमित आयबाट केही प्रतिशत छुट्याएर घरेलु पुस्तकालय बनाउनु पनि आवश्यक भएको रुचि अनुकूलका ग्रन्थ अध्ययन गर्न र पठनीय सामग्री जुटाउन नियमित आयबाट केही प्रतिशत छुट्याएर घरेलु पुस्तकालय बनाउनु पनि आवश्यक भएको छ ।

शताब्दीयौँ अधिदेखि महाभारत, रामायण, वेद, गीता, त्रिपिटक, बाइबल आदि धर्मग्रन्थहरू राख्ने घरका खटपवाल, खोपा, दराज सबै साना पुस्तकालयहरू पुस्तकालयका प्रारूपहरू हुन् । आजकालका साना केटाकेटीहरूले बाकेर लैजाने किताबका भोलाहरू घुम्ती पुस्तकालय हुन् । घरमा पुस्तकहरूको सङ्ग्रह गर्ने विशाल पुस्तकालय निर्माण गरेर राष्ट्रको नाममा सुम्पिने विद्वान, पुस्तकालयप्रेमी डा. डिल्लीरमण रेग्मी उदाहरणीय व्यक्तित्व हुन्छ । यसरी पुस्तकालयको मर्म बुझ्ने व्यक्तिहरूमा हेमराज पाण्डे, केशरशमशेर राणा, अच्युतरमण अधिकारी, नयराज पन्त, शिवराज आचार्य, कविराज तीर्थराज आचार्य आदि उल्लेखनीय हुनुहुन्छ ।^{१८}

२.८ भाषा र पुस्तकालयको सम्बन्ध

पुस्तकालय र भाषाको सम्बन्ध के छ ? यो एउटा विचारणीय प्रश्न हो । भाषा मानिसको अभिव्यक्तिको माध्यम हो । कथ्य भाषामा पूर्णता प्राप्त भएर त्यस भाषाका अनुयायीहरू शिक्षित भएपछि लेख्य भाषाको विकास हुन्छ । त्यसैले भाषा र पुस्तकालयको सम्बन्ध नजिकको छ । भाषाको विकास भएपछि शिक्षाको विकास हुन्छ । शिक्षाको विकास भएपछि लेखकहरूको उदय हुँदै जान्छ । लेखकहरूको उदय भएपछि विभिन्न विषयवस्तु समेटिएका विभिन्न शीर्षकका थुप्रै पुस्तकहरू लेखिदै जान्छन् । पढ्नुपर्छ, पढाउनुपर्छ भन्ने चेतनाको वृद्धि हुँदै जान्छ, त्यसपछि पुस्तकालयको आवश्यकता पर्छ । मुलुक वा विश्वमा छापिएका र आफूलाई मनपर्ने एवं आफ्नो विषयसग सम्बन्धित सयौं वा हजारौं पुस्तकहरू एउटै व्यक्तिले खरिद गरेर पढ्न उसँग आर्थिक स्थिति कमजोर हुनसक्छ । त्यस अवस्थामा पुस्तकालयको आवश्यकता पर्दछ । पुस्तकालय नगर वा सहरका ठाउँठाउँमा र गाउँ, टोल, जिल्ला, विद्यालय, क्याम्पस, सामाजिक क्लबमा स्थापना हुनुपर्दछ । यसबाट स्थानीय जनताले सहजै ज्ञानको भोक मेट्न सक्छन् । अर्को कुरा गाउँ, टोलका पुस्तकालयमा

^{१८} डा. भूपहरि पौडेल, नेपालका प्रमुख पुस्तकालयहरूको संक्षिप्त रेखाङ्कन, हाम्रो पुरुषार्थ, वर्ष ६, अङ्क १, सम्पूर्णङ्क ३७, २०५५, पृ. ३९

स्थानीय जनताले पढ्न र लेख्न सक्ने भाषाका पुस्तक मात्र राखिएका हुन्छन् । प्राय उपयोगमा नआउने पुस्तक गाउँ, टोलका पुस्तकालयमा राख्दा त्यसको सदुपयोग हुँदैन । त्यस खाले भाषाका पुस्तकहरू माटाले खाएर चाँडै नै सड्छन्, गल्छन्, सम्बन्धित भाषाका ज्ञाताले समेत पछि गएर उपयोगमा ल्याउन नमिल्ने किसिमका हुन्छन् ।^{१९}

२.९ किरण पुस्तकालयको स्थापना र विकास

२.९.१ गुल्मी जिल्लामा पुस्तकालय स्थापनाका प्रयासहरू

२००७ सालमा प्रजातन्त्रको आगमनपछि, नेपालमा ठाउँठाउँमा शिक्षा र चेतनाको ज्योति सल्कन थाल्यो । यसै परिप्रेक्ष्यमा गुल्मी जिल्लामा पनि केही गतिविधिहरू देखापर्न थाले । पुस्तकालय स्थापना गरी शिक्षा, चेतना र ज्ञानगुण प्रसार गर्ने कार्य तम्घासमा वि.सं २०१३ सालदेखि सुरु भएको देखिन्छ । जिल्लामा पहिलो सार्वजनिक पुस्तकालयको रूपमा गुल्मी ६ जिल्ला पुस्तकालय (२०१३) देखापरेको पाइन्छ । पुस्तकालय स्थापना गर्नुभन्दा त्यसलाई निरन्तरता दिनु, जनसेवामा लगाउनु र निरन्तर विकासको गतिमा बढाउनु महत्वपूर्ण हुन्छ । यी जिम्मेवारी पूरा गर्ने अभावका कारण यो पुस्तकालय २/३ वर्षमै विस्थापित हुनपुगेको देखिन्छ ।^{२०}

त्यसपछिको सार्वजनिक पुस्तकालय स्थापनाको प्रयासका रूपमा प्रकाश पुस्तकालय (२०१८) देखिन्छ । २०१८सालमा तत्कालीन बडाहाकिमको सत्प्रयासबाट स्थापित यो पुस्तकालयले पनि २/३ वर्षमै बन्दको मार खेपेको देखिन्छ । त्यसपछि तत्कालीन युवक संगठनले वि.सं २०२४ सालमा सरस्वती पुस्तकालय (२०२४) को स्थापना गरेको पाइन्छ । हाल खेलकुद भवन रहेको स्थानमा स्थापित यो पुस्तकालयले पनि स्थायित्व पाउन सकेन । गुल्मी सदरमुकाम तम्घासदेखि बाहिर पनि पुस्तकालय स्थापनाका प्रयासहरू भएको पाइन्छ । त्यस्ता प्रयासहरूमा रिडीको सार्वजनिक पुस्तकालय (२००४), शान्तिपुरको उदय पुस्तकालय (२०२०), धुर्कोटको रविनारायण पुस्तकालय (२०२५), दिगाम गा.वि.स., धरमपोखराको ऋषि पुस्तकालय (२०५५) आदि रहेका छन् । पुस्तकालय स्थापनाका यी प्रयासहरू प्रयासमै सिमित रहे, सफलता प्राप्त गर्न सकेनन । यीमध्ये रिडीको सार्वजनिक

^{१९} डा. भूपहरि पौडेल, नेपालका प्रमुख पुस्तकालयहरूको संक्षिप्त रेखाङ्कन, हाम्रो पुरुषार्थ, वर्ष ६, अङ्क १, सम्पूर्णाङ्क ३७, २०५५, पृ. ३९

^{२०} धर्माङ्गद ज्ञवाली, 'पाली भषा साहित्यको विकासमा किरण पुस्तकालयको योगदान' स्नातकोत्तर शोधपत्र २०६० पृ. २०

पुस्तकालय कछुवाचालमा छ भने अरु रुग्ण अवस्थामा रहेका देखिन्छन् । केही इतिहासको पानामा नै सीमित हुन पुगेका छन् ।^{२१}

यसरी गुल्मी जिल्लामा सार्वजनिक पुस्तकालय स्थापनाका प्रयासहरू सफल हुन नसकेको अवस्थामा किरण पुस्तकालय (२०२५) को स्थापना भएको देखिन्छ । वि.सं २०२५ साल कार्तिक २० गते तत्कालीन गुल्मी इन्टर कलेजका पहिलो ब्याजका विद्यार्थी शशि पन्थीले यो प्रयास गरेका हुन् ।

२.९.२ किरण पुस्तकालयको स्थापना

गुल्मी जिल्लामा सार्वजनिक पुस्तकालय स्थापनाको सफल प्रयासका रूपमा किरण पुस्तकालय(२०२५) देखापर्दछ । यसका संस्थापक शशि पन्थीले आफ्नै गाईगोठको माथिल्लो तलामा १३० वटा पुस्तकहरू राखेर व्यक्तिगत पुस्तकालयको रूपमा सञ्चालनमा ल्याएको देखिन्छ । सुरुसुरुमा यसको नाम शशिकिरण पुस्तकालय राखिएको देखिन्छ । यसै सिलसिलामा पुस्तकालय स्थापनाका क्रममा स्थानीय युवा भेषबहादुर कुर्वरको पनि सक्रिय सहभागिता रहेको देखिन्छ । पुस्तकालय स्थापनाका सन्दर्भमा शशि पन्थीजी भन्नुहुन्छ :

“किरण पुस्तकालयको स्थापना २०२५ साल कार्तिक २० गते हालको तम्घास गाविसअर्न्तगत वार्ड नं.१ आदर्श निकेतनस्थित स्व.पं.देवीदत्त पन्थीको गाईगोठको एउटा कोठामा भएको देखिन्छ । दुई वर्षसम्म उक्त स्थानमा संचालित भएपछि तत्कालीन गुल्मी इन्टर कलेजको अनुरोधमा तम्घास गा.वि.स.को वडा नं.४ चिदीचौरको सहिदमञ्च अगाडि पुस्तकालयकै निमित्त निर्मित एउटा सानो घरमा यसलाई सारियो । पछि एउटा सामुदायिक सेवाको घर पनि पुस्तकालयलाई उपलब्ध गराइयो । पुस्तकालयले चर्चेको ठूलो क्षेत्रफलको जग्गामा रेडक्रस र खेलकुद विकास समितिका भवनहरू निर्माण गरियो । अहिले पुस्तकालय रहेको ठाउँमा जति जग्गा छ, त्यसैमा पुस्तकालय भवन निर्माण गरी यसैलाई स्थायित्व दिई सञ्चालन गर्ने काम भइरहेको छ ।”^{२२}

व्यक्तिगत रूपमा स्थापना गरिएको शशिकिरण पुस्तकालयलाई सुव्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्नका लागि शशि पन्थीको अध्यक्षतामा सात सदस्यीय सञ्चालक समितिको गठन गरिएको देखिन्छ । पुस्तकालय सञ्चालनका लागि केही आवश्यक नियम बनाउने

^{२१} धर्माङ्गद ज्ञवाली, 'नेपाली भाषा साहित्यको विकासमा किरण पुस्तकालयको योगदान' स्नातकोत्तर शोधपत्र २०६० पृ. २०

^{२२} शोधार्थी- पुस्तकालय सञ्चालक शशि पन्थीसँगको अन्तर्वार्ता

काम गरिएको छ । बनारसबाट पुस्तकालयको नाममा रसिद छपाई ल्याएर एक मोहरमा सदस्य बनाई तत्कालीन गुल्मी इन्टर कलेजका प्राध्यापक तथा सदरमुकामस्थित विभिन्न कार्यालयका कर्मचारीहरूलाई पुस्तक वितरण गर्ने परम्पराको थालनी गरिएको देखिन्छ । यसै क्रममा २०२६ सालमा गुल्मी इन्टर कलेजका प्रिन्सिपल लक्ष्मीनाथ चिरन्जीवी गौतम तथा अन्य प्राध्यापक तथा विद्यार्थीहरूको आग्रह र अनुरोधमा व्यक्तिगत नाममा रहेको पुस्तकालयलाई सार्वजनिक बनाउने काम गरिएको देखिन्छ । यसलाई भाषिक, साहित्यिक चेतनाहरू, ज्ञानगुनका कुराहरू प्रसारण गर्ने प्रतीकका रूपमा किरण पुस्तकालय नामाकरण गरिएको देखिन्छ । प्रतीकात्मक रूपमा राखिएको नामअनुसारको काम हुन आएको कुरा यस पुस्तकालयले पुऱ्याएको योगदानबाट प्रष्ट हुन्छ ।

२.९.३ किरण पुस्तकालय स्थापनाको उद्देश्य

कुनै पनि संस्था स्थापना गर्नुका पछाडि कुनै न कुनै उद्देश्य रहेको हुन्छ । उद्देश्य र प्रयोजनविना कुनै पनि संस्था स्थापित भएको देखिँदैन । सामान्यतः पुस्तकालय भन्नासाथ विभिन्न विषयका पुस्तकहरूको सङ्ग्रह गरिएको पुस्तकभण्डार भन्ने बुझिन्छ । वास्तवमा पुस्तकालय पुस्तकहरूको सङ्ग्रहमात्र नभएर विभिन्न विषयका पुस्तकहरूको व्यवस्थित, संगठित रूप मानिन्छ । पुस्तकालयलाई अपरिमित ज्ञानको भण्डार, ज्ञानरश्मि, चेतनाको संवाहक पनि मानिन्छ । देशको भाषा,साहित्य र संस्कृतिको जगेर्ना गर्ने काममा पुस्तकालयको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको देखिन्छ । पुस्तकालय सबै वर्ग, तह र तप्काका मानिसका लागि सुलभ र सरल तरिकाले चेतना दिने मन्दिरका रूपमा देखापर्छ । त्यसैले पुस्तकालयलाई आदर्श शिक्षालय भनिन्छ । त्यसकारण पुस्तकालयको स्थापना विशुद्ध सामाजिक सेवा गर्ने उद्देश्यले गरिएको हुन्छ । यही सेवाभावबाट अभिप्रेरित भएर किरण पुस्तकालय (२०२५) स्थापना भएको देखिन्छ । समाजमा सर्वसाधारण जनतालाई समेत पुस्तक, पत्रपत्रिका पढ्ने, पढ्नसक्ने वातावरण उपलब्ध गराएर, समसामयिक कुराको जानकारी दिनुका साथसाथै जनचेतना फैलाउने, साहित्यिक, भाषिक गोष्ठी सञ्चालन गरेर तथा पत्रपत्रिका प्रकाशन गरेर भाषा,साहित्य,इतिहास,संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने उद्देश्यले किरण पुस्तकालयको स्थापना भएको देखिन्छ । किरण पुस्तकालयको स्थापनाको आवश्यकता किन पऱ्यो भन्ने प्रश्नमा संस्थापक तथा सञ्चालक शशि पन्थी भन्नुहुन्छ :

“तम्घासमा महेन्द्र हाईस्कूलबाहेक कुनै संस्था थिएनन् । त्यसै स्कूलमा २०२५ सालमै भर्खर गुल्मी इन्टर कलेज खोलिएको थियो । जिल्लामा राम्रा पुस्तक पसलहरू पनि थिएनन् । कतै पनि पत्रपत्रिका ल्याउने, पढ्ने चलन थिएन । पढेलेखेका शिक्षक, कर्मचारीजस्ता मानिसहरूको समय त्यत्तिकै खेर गएको देखियो । रक्सी भट्टीतिर जाने, तास खेल्ने गरी समय बर्बाद गरेको देखा हामीहरूलाई पीर पऱ्यो । यस्तो ठाउँमा एउटा पुस्तकालय खोलेर पुस्तक, पत्रपत्रिका पढ्ने व्यवस्था गरिदिन सकेमा समयको सदुपयोग हुने, ज्ञान बढ्ने अवसर मिल्ने, कुमार्गबाट सुमार्गतर्फ लाग्ने पथप्रदर्शन हुनसक्छ भन्ने उद्देश्यले पुस्तकालयको आवश्यकता देखापरेको हो ।”^{२३}

२.९.४ किरण पुस्तकालयको अनुमति

किरण पुस्तकालयको स्थापना वि.सं.२०२५ साल कार्तिक २० गते भएको देखिन्छ । तापनि यसले तत्कालीन श्री ५ को सरकारबाट स्वीकृति पाउन ४ वर्षको अवधि पर्खनु परेको तथ्य किरण पुस्तकालयका सञ्चालक शशि पन्थीबाट थाहा हुन्छ । वि.सं २०२८ सालमा मात्र यसले तत्कालीन श्री ५ को सरकारबाट अनुमति प्राप्त गरेको देखिन्छ । पुस्तकालयको अनुमति, स्वीकृतिका सन्दर्भमा सञ्चालक शशि पन्थी भन्नुहुन्छ :

“पुस्तकालय खोल्ने बेलामा संघसंस्था नियन्त्रण ऐनअन्तर्गत कडा कारवाही गर्ने व्यवस्था तत्कालीन अवस्थामा रहेको थियो । त्यतिबेलाका शासक, प्रशासकहरू यस्ता शैक्षिक जागरण ल्याउने चेतनामूलक संघसंस्था खोल्दा निकै झस्कने गर्दथे । हामीहरूले पुस्तकालय खोलिहाल्यौँ, महाकवि देवकोटाहरूभैँ लाइब्रेरी पर्वमा फस्ने संभावना देखिन थाल्यो । विना दर्ता संघसंस्था खोलेकोमा तत्कालीन प्रशासकहरूबाट हामीलाई बोलाउने, डराउन दिने, धम्क्याउने, थुनिदिने धम्कीहरू आए । हामीले उम्किनै उपाय खोज्दाखोज्दै २०२७ मा शिक्षा नियमावली आयो । त्यस नियमावलीको परिच्छेद १७मा पुस्तकालयको स्वीकृतिसम्बन्धी व्यवस्था थियो । हामीले स्वीकृतिका लागि शिक्षामन्त्रालयमा निवेदन दियौँ ।

शिक्षामन्त्रालयले आवश्यक कारवाहीका लागि जिल्ला शिक्षा निरीक्षकको कार्यालय गुल्मीलाई पत्र लेखी पठाएपछि प्रशासनिक दमनका कुराहरू कम हुन थाले । प्रक्रिया पूरा गर्दै जाँदा २०२८ सालको भदौ ३ गते प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालय शिक्षा शाखा गुल्मीबाट अनुमति पाई २०२९/६/१९ मा जिल्ला शिक्षा

^{२३} शोधार्थी- पुस्तकालय सञ्चालक शशि पन्थीसँगको अन्तर्वार्ता

अधिकारी कार्यालय पाल्पाबाट स्वीकृति प्राप्त गरी यो पुस्तकालय सञ्चालन भएको हो । २०३९ सालमा यो पुस्तकालय जिल्ला कार्यालय गुल्मीमा दर्ता भएको छ र २०५५/१/१७ मा जिल्ला शिक्षा कार्यालय गुल्मीबाट पनि स्वीकृति प्राप्त गरेको छ ।^{२४}

२.९.५ किरण पुस्तकालयको भौतिक अवस्था

गुल्मी जिल्लाको जिल्ला प्रशासन कार्यालय र जिल्ला विकास कार्यालयको ठिक अगाडि पश्चिम दिशामा किरण पुस्तकालय अवस्थित छ । जम्मा एक रोपनी जग्गामा स्थापित पुस्तकालयको आफ्नै दुई तले, सात कोठे पक्की भवन रहेको छ । भवनको अग्र भागमा खुला बरन्डा र बगैँचा रहेको छ । पुस्तकालयको आफ्नै शौचालय रहेको छ । पुस्तकालयमा वाचनालयको पनि व्यवस्था गरिएको छ । एउटा कोठामा हाम्रो पुरुषार्थ पत्रिकाको कार्यालय रहेको छ । पुस्तकालयमा काठका दराज बाह्र थान, विभिन्न किसिमका कुर्ची पचास थान, बेन्च नौ थान, पुस्तक राख्ने खुला दराज बाह्र थान छन् । यसरी हेर्दा एक लाखभन्दा बढी मूल्यका फर्निचरहरूको व्यवस्था पुस्तकालयले गरेको देखिन्छ । वाचनालयमा एकैपटक ५०/६० जना पाठकहरू बसेर पढ्नसक्ने व्यवस्था किरणपुस्तकालयमा रहेको छ । पुस्तक कक्ष र अध्ययन तथा अनुसन्धान कक्षामा २५/३० जना पाठकहरू बस्नसक्ने अवस्था छ । यसप्रकार एकपटकमा ९०/१०० जना मानिसले पुस्तकालयको उपभोग गर्न सक्छन् । पुस्तकालयलाई समयानुकूल बनाउनुका साथै आधुनिक उपकरणले सुसज्जित बनाउनु आवश्यक रहेको देखिन्छ ।^{२५}

२.९.६ पुस्तकालयको आर्थिक अवस्था

किरण पुस्तकालयको कुनै निश्चित र स्थायी आयस्रोत रहेको पाईँदैन । स्वेच्छाले कुनै दाताले पुस्तकालयलाई गर्ने सहयोग, सदस्यता शुल्क, पुस्तकालयले छापेका पुस्तक पत्रिका बिक्रीबाट प्राप्त हुने रकम, विज्ञापन शुल्क, ग्राहक शुल्क र विभिन्न संघसंस्थाहरूबाट पटकै रूपमा प्राप्त हुने सहयोग नै यसका आम्दानीका स्रोत रहेको देखिन्छ । विगत केही वर्षदेखि जिल्ला शिक्षा समिति गुल्मीले नियमित रूपमा वार्षिक अनुदान दिने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । प्रारम्भमा एक हजारबाट सुरु गरेको यो अनुदानको राशी अहिले रु. पाँच हजार पुगेको देखिन्छ । तम्घास गाविस, जिविस गुल्मी, गुल्मी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, जिल्ला

^{२४} शोधार्थी- पुस्तकालय सञ्चालक शशि पन्थीसँगको अन्तर्वार्ता

^{२५} कविता पन्थी (जवाली), 'शिक्षा र चेतनाको ज्योति छदैछ 'किरण पुस्तकालय' भावना दैनिक, वर्ष ८, अङ्क ३१६, २०६१ माघ २८

शिक्षा कार्यालय गुल्मी आदि संस्थाहरूबाट समयसमयमा पुस्तकालयलाई आर्थिक सहयोग प्राप्त हुँदै आएको भएपनि पुस्तकालयका सम्पूर्ण क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न आर्थिक रूपमा कठिनाई भइरहेको पाइन्छ । पुस्तकालयप्रेमी नन्दराम भुसालबाट रु.पच्चीस हजारको अक्षयकोष खडा गरिदिने काम भएको छ । उक्त कोषको ब्याज पुस्तकालयको दैनिक सञ्चालन गर्ने कार्यमा गर्ने गरेको देखिन्छ । पत्रिका ग्राहक शुल्कले पत्रिका छपाईका लागि अक्षयकोष खडा गर्ने प्रयत्न गरिएको र बचत हुन नसकेको देखिन्छ । समयसमयमा प्रकाशित हुने विशेषाङ्क तथा पुस्तक छपाई जस्ता क्रियाकलापले गर्दा पुस्तकालय आर्थिकरूपमा सबल हुनसकेको देखिँदैन । पुस्तकालयको स्थायित्व र विकासका लागि एउटा निश्चित र नियमित स्रोत बनाउनु आवश्यक देखिन्छ । हाल पुस्तकालयको वार्षिक साधारण खर्च एक लाख पचास हजार रहेको देखिन्छ ।^{२६}

२.९.७ किरण पुस्तकालयको विकासक्रम

प्रारम्भमा वैयक्तिक रूपमा सञ्चालन भएको किरण पुस्तकालय सार्वजनिक पुस्तकालयका रूपमा परिणत भई आफ्नै भवनमा सारेर सञ्चालन हुँदै आएको छ । त्यसपछि पुस्तकालयको शैक्षिक तथा भौतिक व्यवस्थापन पक्षलाई व्यवस्थित गरी सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन आएपछि सोही क्रममा वि.सं. २०२८/१/१९ मा डा. टीकाराम पन्थीको अध्यक्षतामा सात सदस्यीय किरण पुस्तकालय सञ्चालन समितिको गठन भएको देखिन्छ । सो समितिको उपाध्यक्ष ताराबहादुर थापा, सचिव शशि पन्थी, कोषाध्यक्ष भेषबहादुर कुँवर र अन्य सदस्यहरू नरप्रसाद श्रेष्ठ, रमेशकुमार अर्याल र शङ्कर थापा सम्मिलित व्यवस्थापन समिति बनेको देखिन्छ । यसपछि पुस्तकालयलाई शिक्षा नियम २०२७ अनुसार सञ्चालन गर्ने प्रयत्न गरेको पाइन्छ । पुस्तकालय व्यवस्थापन समितिले पुस्तकालय सञ्चालन प्रक्रियमलाई नियमितता प्रदान गर्नुका साथै यस स्थानीय प्रतिभाहरूको बौद्धिक विकास र साहित्यिक उत्थानका लागि साहित्यिक गोष्ठी सभा र सम्मेलनहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । २०२८ सालदेखि नै पुस्तकालयले प्रत्येक वर्ष नेपाली साहित्यका उज्ज्वल नक्षत्रहरू महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, आदिकवि भानुभक्त आचार्य, कविशिरोमणि लेखनाथ पौड्याल र युवककवि मोतीराम भट्टको जन्मजयन्तीमा विशेष साहित्यिक, भाषिक कार्यक्रमको आयोजना गरी स्थापित कविहरूको जन्मजयन्ती मनाउँदै आएको देखिन्छ ।^{२७}

^{२६} शशि पन्थी, 'सचिवको प्रतिवेदन', हाम्रो पुरुषार्थ : वर्ष १, अङ्क १, २०३० पृ. ४५

^{२७} शशि पन्थी, 'सचिवको प्रतिवेदन', हाम्रो पुरुषार्थ : वर्ष १, अङ्क १, २०३० पृ. ४५

वि.सं. २०२५ सालमा १३० वटा पुस्तकबाट सुरू गरिएको पुस्तकालयमा २०३० सालमा हाम्रो पुरुषार्थ वर्ष १, सम्पूर्णाङ्क १ प्रकाशित हुँदासम्म दर्ता पुस्तकको संख्या २ हजार पुगेको देखिन्छ। त्यस्तै भौतिक व्यवस्थापन पक्षलाई हेर्दा २ कोठे भवन, १२ कुर्ची, ४ बेञ्च, ४ टेबल र १ दराज रहेको देखिन्छ। वि.सं. २०२८ साल कार्तिक २० गतेको साधारण सभाले शिक्षा नियम २०२७ अनुसार तत्कालीन स्थानीय प्रधानपञ्च डिल्लीराज उपाध्यायलाई पुस्तकालय सञ्चालक समितिको अध्यक्षमा चयन गरेको देखिन्छ। अध्यक्षबाट शशि पन्थी, भेषबहादुर कुँवर र बैकुण्ठबहादुर चन्दलाई मनोनित गरेको देखिन्छ। चिरञ्जीवी शर्मालाई तत्कालीन जिल्ला शिक्षा अधिकारी कार्यालयले सञ्चालक समितिको सदस्यमा मनोनित गरी पठाएको पाइन्छ। २०२८ पौष ८ गते सञ्चालक समितिको बहुमतबाट शशि पन्थीलाई सचिवमा र भेषबहादुर कुँवरलाई कोषाध्यक्ष पदको जिम्मा दिइएको देखिन्छ। उक्त दिन नै चिरञ्जीवी शर्माको अध्यक्षतामा शशि पन्थी र भेषबहादुर कुँवर सहितको तीन सदस्यीय विनिमय मस्यौदा समिति गठन गरिएको देखिन्छ। यो मस्यौदा २०२८।११।२९ मा सञ्चालक समिति बनेपछि तत्कालीन जिल्ला शिक्षा अधिकारीको कार्यालय पाल्पाबाट स्वीकृत पनि प्राप्त गर्‍यो। त्यतिबेलासम्म पुस्तकालयमा निःशुल्क सेवा हुँदै आएकोमा २०२९ साल भदौ २३ गतेदेखि थोरै पारिश्रमिकमा रामलाल पाण्डे र काशीनाथ मरासिनीलाई दैनिक पुस्तकालय सञ्चालन गर्न कर्मचारीको रूपमा नियुक्त गरी सञ्चालन गर्दै आएको देखिन्छ।^{२८}

वि.सं. २०२९ साल माघ २ गते बसेको साधारण सभाले पुरानो सञ्चालक समिति विघटन गरी तत्कालीन स्थानीय प्रधानपञ्च चेतनारायण मरासिनीलाई अध्यक्ष पदमा छनोट गरेको देखिन्छ। अध्यक्षबाट बैकुण्ठबहादुर चन्द, भेषबहादुर कुँवर, शशि पन्थी पुनः मनोनित भई पुस्तकालयको सञ्चालन गर्दै आएको पाइन्छ। चिरञ्जीवी शर्मा जि.शि.अ.को तर्फबाट मनोनित भएको देखिन्छ भने यस समितिको सचिवमा शशि पन्थी र कोषाध्यक्षमा भेषबहादुर कुँवर नै छानिएको देखिन्छ। समय-समयमा सञ्चालक समितिको विघटन र पुनर्गठन हुने क्रममा २०३० सालसम्म चारपटक अध्यक्षको फेरबदल भएको देखिन्छ। त्यसो भएपनि सचिव र कोषाध्यक्षमा सुरूदेखि नै एकै व्यक्तिहरू रहेका देखिन्छन्। यसपटक गठित सञ्चालक समितिले पुस्तकालयको मुखपत्रको रूपमा हाम्रो पुरुषार्थ नामक साहित्यिक

^{२८} शशि पन्थी, 'किरण पुस्तकालयको पातो', हाम्रो पुरुषार्थ : वर्ष ४, सम्पूर्णाङ्क ४, पृ. ६४-६५

पत्रिका २०३० सालको लक्ष्मीजयन्तीको अवसरमा प्रकाशित गरेको देखिन्छ।^{२९} किरण पुस्तकालयको इतिहासमा यो पत्रिका सर्वाधिक उपलब्धिपूर्ण हुँदै आयो। यही समितिले २०३१ श्रावण १ देखि पुस्तकालयको दैनिक सञ्चालन गर्नको लागि सञ्चालकहरू चक्रबहादुर कार्की र सहायकको रूपमा कृष्णबहादुर विश्वकर्मालाई नियुक्त गरी कार्य सञ्चालन गरेको देखिन्छ। २०३१/१०/२८ गतेका दिन बसेको साधारण सभाले तत्कालीन नेपाल युवक संगठन जिल्ला सभापति हरिप्रसाद गौतमको अध्यक्षतामा पुस्तकालय भवन निर्माण मूल समिति गठन गरेको देखिन्छ। उक्त सभाले कार्य सञ्चालनका लागि शशि पन्थीको अध्यक्षतामा पाँच सदस्यीय पुस्तकालय भवन निर्माण उपसमितिसमेत गठन गरेको देखिन्छ। उक्त समितिले आ.व. २०३२/३३ भित्र पुस्तकालयको नयाँ भवन निर्माण गर्नुका साथै भवन निर्माणका लागि रू.३४९१७/- खर्च भएको जानकारी प्राप्त हुन्छ।^{३०}

२०३३ साल आषाढ १२ गते बसेको पुस्तकालयको साधारणसभाले पुस्तकालय सञ्चालक समितिको पुनर्गठन गरेको थियो, जसमा अध्यक्ष चेतनारायण, उपाध्याय र सदस्य बैकुण्ठबहादुर चन्दको ठाउँमा क्रमशः तत्कालीन प्रधानपञ्च नरप्रसाद श्रेष्ठ र जि.प. सदस्य हरिप्रसाद गौतम चुनिनु भएको देखिन्छ। शशि पन्थी, भेषबहादुर कुँवर र चिरञ्जीवी शर्मालाई आ-आफ्नो पदको जिम्मा दिइएको देखिन्छ। उक्त नवगठित सञ्चालक समितिले चतुर्मास महायज्ञ सञ्चालन गरेको थियो। २०३४ पौष शुक्ल एकादशीका दिन कवि शिरोमणि लेखनाथ पौड्यालको जन्मजयन्तीको उपलक्ष्यमा सन्त शशीधर स्वामीको मौलिक रचना 'वाणोपनिषद्' प्रकाशित गरेको जानकारी प्राप्त हुन्छ 'वाणोपनिषद्' पुस्तक प्रकाशित गरी किरण पुस्तकालयको पुस्तक प्रकाशनकार्यको आरम्भसमेत गरेको देखिन्छ।^{३१}

२०३४ सालमा देवकोटा जन्मजयन्तीको अवसरमा किरण पुस्तकालयलाई नवनिर्मित भवनमा सारी यसै वर्ष पुस्तकालयले आफ्नो जग्गा रू. ५०००/- मा विक्री गरी स्थायी सम्पत्तिका लागि मुद्दती खातामा रकम जम्मा गरेको देखिन्छ। नवनिर्मित पुस्तकालय भवनको उद्घाटन वि.सं. २०३५ साल माघ ५ गते तत्कालीन शिक्षा राज्यमन्त्री पशुपति शमशेर ज.ब.रावाट भएको देखिन्छ। २०३० सालमा लक्ष्मीजयन्तीको अवसरमा किरण पुस्तकालयको मुखपत्रको रूपमा 'हाम्रो पुरुषार्थ' प्रकाशित आरम्भ गरिएको देखिन्छ। २०३५ सालसम्म निरन्तर वार्षिक रूपमा प्रकाशित हुँदै आएकोमा २०३६ साल वैशाखदेखि

^{२९} शशि पन्थी, 'किरण पुस्तकालयको पातो', हाम्रो पुरुषार्थ : वर्ष ४, सम्पूर्णाङ्क ४, पृ. ६४-६५

^{३०} ऐजन

^{३१} ऐजन

अर्धवार्षिक रूपमा प्रकाशित हुन थालेको देखिन्छ। २०३६ सालमै किरण पुस्तकालयको द्वितीय प्रकाशनका रूपमा रेसुङ्गाका आध्यात्मिक कृति' प्रकाशित भएको जानकारी प्राप्त हुन्छ।^{३२}

२०३८ सालमा जिल्ला शिक्षा समिति गुल्मीले किरण पुस्तकालयबाट प्रकाशित पुस्तक र पत्रिका खरिद गरी गुल्मी जिल्लाका विद्यालयहरूलाई वितरण गरेको पाइन्छ। तत्कालीन जिल्ला पञ्चायत गुल्मीले 'हाम्रो पुरुषार्थ' पत्रिकाको समालोचना विशेषाङ्क र 'रेसुङ्गाका आध्यात्मिक कृति' प्रत्येक गाउँ पञ्चायतलाई पुग्ने गरी खरिद गरेर वितरण गरेकाले पुस्तकालयलाई थप आर्थिक सहयोग हुन आएको देखिन्छ। संस्था दर्ता ऐन २०३४ को दफा ४ बमोजिम २०३९ साल कार्तिक २४ गतेका दिन विधिवत रूपमा किरण पुस्तकालय दर्ता भएको प्रमाण जिल्ला कार्यालय गुल्मीबाट प्राप्त भयो। पुस्तकालयले पुस्तकहरू प्रकाशन गर्ने क्रममा २०४० साल रामनवमीको अवसरमा डा. टीकाराम पन्थीरचित 'ने नेपाल' संस्कृत खण्डकाव्य प्रकाशित भएको देखिन्छ। २०४१ साल कार्तिकमा प्रकाशित हाम्रो पुरुषार्थको सम्पूर्णाङ्क २१ कविशिरोमणि लेखनाथ पौड्याल अङ्कको रूपमा प्रकाशित भएको जानकारी प्राप्त हुन्छ।^{३३}

२०४२ सालको 'हाम्रो पुरुषार्थ' सम्पूर्णाङ्क २४ तत्कालीन महाराजाधिराज वीरेन्द्रवीर विक्रम शाहदेवको ४१ औं शुभजन्मोत्सवका उपलक्ष्यमा अन्तर्राष्ट्रिय युवावर्षाङ्क (१९८५) को रूपमा प्रकाशित भएको देखिन्छ। यस वर्ष पुस्तकालयले पुरुषार्थका ३ अङ्कहरू प्रकाशित गरेको देखिन्छ। तीमध्ये २ वटा नियमानुसारका अङ्कहरू र एउटा युवा वर्षातिरिक्ताङ्क रहेका छन्। यसैवर्ष किरण पुस्तकालयले डा. टीकाराम पन्थीद्वारा लिखित 'केही जनश्रुतिहरू' नामक कृति प्रकाशित गरेको देखिन्छ। २०४२ सालसम्म दैनिक ६ घण्टा खुल्ला रहने पुस्तकालय २०४३ सालदेखि ३ घण्टा मात्र खुला रहने व्यवस्था व्यवस्थापन समितिले गर्दै आएको देखिन्छ।

२०४३ सालमा किरण पुस्तकालयले माघेसंक्रान्तिको अवसर पारेर केशवप्रसाद पौडेलको 'रुरुक्षेत्र' नामक पुस्तक प्रकाशन गरेको देखिन्छ। यो पुस्तकालयको पाँचौं प्रकाशनको रूपमा प्रस्तुत भएको देखिन्छ। २०४६ सालसम्म नियमित रूपमा प्रकाशित हुँदै आएको किरण पुस्तकालयको मुखपत्र 'हाम्रो पुरुषार्थ' वर्ष १७, सम्पूर्णाङ्क ३२ २०४६

^{३२} शशि पन्थी, 'किरण पुस्तकालयको पातो', हाम्रो पुरुषार्थ : सम्पूर्णाङ्क २१, २०४१ पृ. ६३

^{३३} ऐजन

कार्तिक महिनामा प्रकाशित भयो । पछि २०४६ सालमा गुल्मी परिचयाङ्कका रूपमा सम्पूर्णाङ्क ३३ प्रकाशित गर्ने जमर्को गरिएतापनि सफलता हात लागेको देखिँदैन । प्रजातन्त्र पुनर्स्थापनापश्चात् पत्रिकामा देखिएको अवरूढताले साहित्यप्रेमीहरूलाई चिन्तित पारेको स्वभाविक देखिन्छ । छपाइका लागि प्रेसमा दिइएको पत्रिका निस्कन सकेन र २०५३ सालसम्म प्रेसको कुनामा थन्किरहेको अवस्था भएपनि पुस्तकालयले आफूले नियमितरूपमा सञ्चालन गर्दै आएका अन्य क्रियाकलापहरूलाई भने निरन्तरता प्रदान गरि नै रहेको देखिन्छ । साहित्यप्रेमीहरूको आग्रह, सञ्चालक समितिको विशेष पहल तथा स्थायी ग्राहकहरूको पत्राचारजस्ता प्रयासले हाम्रो पुरुषार्थले पुनर्जन्म लिएको देखिन्छ । फलस्वरूप वर्ष २४, सम्पूर्णाङ्क ३३ अङ्क १ प्रकाशित भएको पाइन्छ । यो पत्रिका प्रकाशनपश्चात् पुनश्च हाम्रो पुरुषार्थ निरन्तरताको बाटो लागि तीन दशकको लामो यात्रा पार गरिसकेको देखिन्छ ।^{३४}

पुस्तकालयले आफ्नो रजतजयन्तीको अवसरमा हाम्रो पुरुषार्थ सम्पूर्णाङ्क ३६ र ३८ क्रमशः पुस्तकालय विशेषाङ्क र कथा विशेषाङ्कका रूपमा प्रकाशित गरेको देखिन्छ । हाम्रो पुरुषार्थ सम्पूर्णाङ्क ३९ (२०५६) मा उल्लेख भएअनुसार पुस्तकालय सञ्चालक समिति र संरक्षक समितिको नाम निम्नानुसार रहेको देखिन्छ, जुन आज पनि सक्रिय रहेको देखिन्छ ।

किरण पुस्तकालय सञ्चालक समितिको नामावली

१. नरप्रसाद श्रेष्ठ-अध्यक्ष
२. शशि पन्थी -सचिव
३. भेषबहादुर कुँवर -कोषाध्यक्ष
४. चिरञ्जीवी शर्मा -सदस्य
५. हरिप्रसाद गौतम -सदस्य

यसरी पाँच सदस्यीय सञ्चालक समिति कार्यरत छ भने संरक्षक समितिमा निम्नानुसारका व्यक्तित्व रहेका देखिन्छन् ।

१. देवीदत्त पन्थी
२. शशि पन्थी

^{३४} शशि पन्थी, 'किरण पुस्तकालयको पातो', हाम्रो पुरुषार्थ : सम्पूर्णाङ्क ३३, पृ. ५४

३. नरप्रसाद श्रेष्ठ
४. डिल्लीराज उपाध्याय
५. डा. टीकाराम पन्थी
६. बैकुण्ठबहादुर चन्द
७. चिरञ्जीवी शर्मा
८. चेतनारायण उपाध्याय
९. हरिप्रसाद गौतम
१०. भेषबहादुर कुँवर
११. दीन पन्थी
१२. शिवलाल खनाल
१३. सूर्यप्रसाद आचार्य
१४. नन्दराम भुसाल^{३५}

किरण पुस्तकालयको छैठौँ प्रकाशनको रूपमा डा. टीकाराम पन्थीको खण्डकाव्यात्मक कृति 'बुद्धस्मरणम्' २०५४ सालमा प्रकाशित भएको देखिन्छ। २०५४ सालमा किरण पुस्तकालयलाई तत्कालीन श्री ५ को सरकारबाट रू. ३३ हजार अनुदान सहयोग उपलब्ध भएको देखिन्छ। किरण पुस्तकालयले २०५४ साल फाल्गुण ७ गते प्रजातन्त्र दिवसको अवसर पारेर मुकुन्दहरि ज्ञवाली रचित 'मेरो देश नेपाल' नामक कवितासङ्ग्रह प्रकाशित गरेको देखिन्छ। यो सातौँ प्रकाशनको रूपमा आएको पाइन्छ। २०५५ साल आषाढ २९ गते भानुजयन्तीको अवसरमा पुस्तकालयले डा. राजाराम सुवेदी रचित 'गुल्मीको ऐतिहासिक भलक' नामक पुस्तक आठौँ प्रकाशनको रूपमा प्रस्तुत गरेको देखिन्छ।^{३६} २०५६ सालमा किरण पुस्तकालयका विशिष्ट सदस्यको संख्या ६, आजीवन सदस्य संख्या १६ पुगेको कुरा तथ्याङ्कबाट प्रस्ट हुन्छ। २०५६ कै वर्षमा उपर्युक्त १४ जनालाई संरक्षक सदस्यता प्रदान गरेको देखिन्छ। यसै वर्ष किरण पुस्तकालयको भवनको पुनः निर्माण ५,४३,६५५।-को लागतमा सम्पन्न भएको देखिन्छ। यस कार्यमा गुल्मी,

^{३५} सञ्चालक समिति र संरक्षक समितिको नामावली, **हाम्रो पुरुषार्थ**, सम्पूर्णाङ्क, ३९

^{३६} शशि पन्थी, 'किरण पुस्तकालयको पातो', **हाम्रो पुरुषार्थ** : वर्ष २७, सम्पूर्णाङ्क ४० पृ. १६३

अर्घाखाँची ग्रामीण विकास परियोजना दोस्रो चरणबाट ५०.४५ प्रतिशत रकम तम्घास गाविसबाट र किरण पुस्तकालय एवं स्थानीय जनश्रमदानबाट ४८.३५ सहयोग प्राप्त भएको देखिन्छ। त्यस्तै १ लाख ५० हजारको लागतमा कम्पाउन्ड र शौचालय थप निर्माण कार्यसमेत सम्पन्न भएको देखिन्छ। पुस्तकालयको सञ्चालन प्रक्रियालाई व्यवस्थित बनाउन २०५६ कार्तिक १६ गतेदेखि विष्णुप्रसाद खनाललाई पुस्तकालय अध्यक्ष (ग्रन्थपाल) मा नियुक्त गरिएको पाइन्छ। यसै वर्ष तम्घास निवासी दानवीर नन्दराम भुसालले पुस्तकालयको नाममा रू.२५ हजारको अक्षयकोष स्थापना गरी पुस्तकालयको नियमित आयस्रोतका लागि राहत प्रदान गरेको देखिन्छ।^{३७}

पुस्तकालयको भवन पुनःनिर्माण, तारबार, पर्खाल लगाउने, द्वार निर्माण गर्ने, उद्यान बनाउने पछाडिपट्टि कोठा थप्ने र शौचालय निर्माण गर्ने काम २०५६ सालमा गरेको देखिन्छ। यस्ता निर्माण तथा मर्मतसम्बन्धी कामहरूमा संलग्न भएर पुस्तकालय भौतिक रूपमा सबल बनेको पाइन्छ। २०५७ सालमा किरण पुस्तकालयलाई गुल्मी अर्घाखाँची ग्रामीण विकास परियोजना (गार्डेप) बाट पुस्तक खरिद गर्न भनी रू. एक लाख पुस्तकालयले समाजोपयोगी पुस्तकहरू खरीद गरी पुस्तकालयमा पुस्तक संख्या वृद्धि गर्ने सुनौलो अवसर प्राप्त गरेको देखिन्छ।^{३८}

पुस्तकालयबाट प्रकाशित हुने अर्धवार्षिक मुखपत्र हाम्रो पुरुषार्थको वर्ष २८, अङ्क २, सम्पूर्णाङ्क ४२ लाई नेपाली भाषिक संगोष्ठी २०५८ को रूपमा प्रकाशित गरिएको छ। उक्त पत्रिका २०५७ साल चैत्र १८ र १९ गते नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठानको उत्प्रेरणा र सहयोगमा संचालित भाषिक संगोष्ठी र उक्त गोष्ठीमा आयोजित कार्यक्रमहरूसँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ। पुस्तक प्रकाशनको क्रमलाई निरन्तरता दिँदै जाने क्रममा २०५८ साल २८० औं पृथ्वीजयन्ती तथा राष्ट्रिय एकता दिवसको अवसरमा मोदनाथ प्रश्रितको 'मानवताको कलङ्क, जातपात र छुवाछुत प्रथा' प्रकाशित गरेको देखिन्छ। यो पुस्तक प्रकाशनबाट साहित्यका अतिरिक्त अन्य विधामा समेत किरण पुस्तकालयको संलग्नता प्रष्टिन्छ। यसरी किरण पुस्तकालयको विकासक्रमलाई हेर्दा यो पुस्तकालय सुरूका दिनमा एउटा गाईगोठमा वैयक्तिक रूपमा जन्मिएको देखिन्छ। २ वर्षको शैशवावस्था पार गर्दा नगर्दै सार्वजनिक पुस्तकालयका रूपमा आफ्नै दुई तले, सात कोठे पक्की भवनमा स्थापित

^{३७} ऐजन
^{३८} ऐजन

भएको पाइन्छ। हाम्रो पुरुषार्थ सम्पूर्णिक ५३ प्रकाशित हुँदासम्म पुस्तकालयका विशिष्ट सदस्यहरू ६, आजीवन सदस्यहरू २७ र ग्राहकहरूको सख्या ८१३ भन्दा धेरै भैसकेको छ।^{३९}

२.९.८ किरण पुस्तकालयमा पत्रपत्रिका तथा पुस्तकको व्यवस्था

पुस्तकालय स्थापनाकालको केही समयपछि नै पुस्तकालयले देशका विभिन्न भागबाट प्रकाशित हुने पत्रिकाहरू ल्याउने प्रबन्ध मिलाएको देखिन्छ। धेरैजसो पत्र-पत्रिकाहरू सम्पादक र प्रकाशकको सहयोगमा प्राप्त हुने गरेको पाइन्छ। हाल नेपालका विभिन्न भागबाट प्रकाशित हुने पत्रिकाको सङ्ख्यामा वृद्धि हुँदै गएको पाइन्छ। स्थानीय र क्षेत्रीय स्तरका पत्रिकाहरू पुस्तकालयमा कम आउँछन्। राष्ट्रियस्तरका पत्रिकाहरू किरण पुस्तकालयमा गोरखापत्र, कान्तिपुर, काठमाडौं पोष्ट आउने गरेको पाइन्छ। महत्वपूर्ण केही पत्रिकाहरूको ग्राहक पुस्तकालय आफै बनेको देखिन्छ। केही पत्रिकाहरू पुस्तकालयप्रेमीहरूको सहयोग र सौजन्यबाट प्राप्त हुने गरेको देखिन्छ। हाल निम्न व्यक्तिहरूबाट निम्न पत्रिकाहरू सौजन्यस्वरूप उपलब्ध भइरहेका देखिन्छन्।^{४०}

पत्रिकाको नाम	सहयोगकर्ता
१. गोरखापत्र	नरप्रसाद श्रेष्ठ
२. कान्तिपुर(१)	हेमराज ज्ञवाली
३. कान्तिपुर (२)	जे.एस.राज
४. द राइजिङ नेपाल	गोविन्द गौतम
५. काठमाडौं पोष्ट	जि.वि.स. गुल्मी
६. नेपाल	रामलाल पाण्डे
७. राजधानी	श्रीमती गोमा सेन
८. नेपाल समाचारपत्र	कमलप्रसाद शर्मा
९. साप्ताहिक कान्तिपुर	अस्मिता बुक्स एण्ड स्टेशनर्स
१०. मधुपर्क	दीन पन्थी

^{३९} शोधार्थी शशि पन्थीसँगको अन्तर्वार्ता

^{४०} ग्रन्थपाल ज्ञानराज मरासिनीसँगको कुराकानीबाट

११.	सीमाङ्कन	महेन्द्र पाण्डे
१२.	हिमाल	शशि पन्थी
१३.	स्पेसटाइम	नन्दराम भुसाल
१४.	नवयुग	प्रेमनारायण पन्थी
१५.	युवामञ्च	जनार्दन घिमिरे
१६.	एक्काइसौं शताब्दी	कृष्णप्रसाद पोखरेल

उपर्युक्त पत्रिकाका अतिरिक्त गुल्मीबाट प्रकाशित हुने गुल्मी टाइम्स, रेसुङ्गा लगायतका चारवटा पत्रिकाहरू सौजन्यस्वरूप उपलब्ध हुने गरेको देखिन्छ। रूपन्देहीबाट प्रकाशित पत्रिका जनसंघर्ष, मेचीकाली, बुटवल टुडे, नयाँ सत्ता आदि पत्रिकाहरू पनि सौजन्यस्वरूप नै उपलब्ध भएका देखिन्छन्। भारतीय पत्रिकाहरूमा आज, गाण्डीव पनि सौजन्यस्वरूप उपलब्ध भएका देखिन्छन्। यस पुस्तकालयमा संस्कृत, नेपाली, अङ्ग्रेजी, हिन्दी आदि भाषासाहित्य तथा अन्य विविध क्षेत्रसँग सम्बन्धित करिब ७ हजार पुस्तकहरूको सङ्ग्रह रहेको पाइन्छ। भवन निर्माण तथा मर्मतका समयमा पुस्तक ओसारपसार गर्दा केही पुस्तकहरू पाठकका घरमै रहेका देखिन्छन्। सुरु सुरुमा अत्यन्त न्यून शुल्कमा पुस्तक वितरण गर्ने परम्परा रहेकाले यसको अनुचित फाइदा केही पाठकले लिएको बुझिन्छ। हाल पुस्तकालयले केही कठोर नियम बनाएकोले अब पुस्तकहरू सुरक्षित हुने देखिन्छ।^{४१}

२.९.९ सदस्यताको व्यवस्था

पुस्तकालयले तयार गरेको विधानअनुसार पुस्तकालयमा पाँच किसिमका सदस्यहरू रहने व्यवस्था छ। पाठक सदस्य, संरक्षक सदस्य, विशिष्ट सदस्य, सञ्चालक सदस्य र स्थायी ग्राहक आदि। पत्रपत्रिकाको पाठक बनेर दैनिक तीन घण्टा पुस्तकालयको उपयोग गर्न सबैलाई खुल्ला रहेको पाइन्छ। पुस्तक पाठक सदस्यताका लागि पुस्तकालय स्थापना कालमा ५० पैसा तिरेपछि पुस्तक पाठक बन्न सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। हाल आएर रू. ५००। धरौटी राखी वार्षिक रू. १०१ शुल्क बुझाउने व्यक्ति पाठक सदस्य बन्न सक्दछ। आजीवन सदस्य बन्नका लागि जुनसुकै नेपाली नागरिकले एकमुष्ट रू. ५ हजार वा सोभन्दा बढीको सहयोग गर्नु पर्ने व्यवस्था छ। त्यस्तै रू. १० हजार वा सोभन्दा बढी सहयोग

^{४१} ग्रन्थपाल ज्ञानराज मरासिनीसँगको कुराकानीबाट

गर्नेलाई विशिष्ट सदस्यता प्रदान गरिन्छ। पुस्तकालयको संरक्षण र विकासमा ठूलो सहयोग गर्ने व्यक्तिलाई पुस्तकालय सञ्चालक समितिले निर्णय गरी संरक्षक सदस्य बनाउने गर्दछ। पुस्तकालय सञ्चालक समितिका सदस्य पुस्तकालय सभाका सदस्य हुने देखिन्छ। पुस्तकालय सभा सामान्यतः एक वर्षमा एकपटक बस्दछ। आवश्यक पर्दा जहिले पनि बस्न सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। सभाबाटै सञ्चालक समितिको गठन हुने गरेको पाइन्छ। पुस्तकालय सभा पुस्तकालयको सर्वोच्च निकायका रूपमा देखिन्छ। पुस्तकालय सञ्चालनका लागि यसले गरेको निर्णय नै अन्तिम निर्णय हुने गरेको पाइन्छ। पुस्तकालय नियमअनुसार समितिले वार्षिक बजेट बनाउने, खर्च गर्ने, लेखा परीक्षण गराउने, विनिमय बनाउने र पुस्तकालयको दैनिक सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने सबै काम गर्दछ। यस समितिमा हाल ५ जना सदस्य रहने व्यवस्था रहेको देखिन्छ।^{४२}

२.९.१० पुस्तकालयका विशिष्ट सदस्यहरू

१. नरप्रसाद श्रेष्ठ
२. नन्दराम भुसाल
३. चन्द्र भण्डारी
४. डिल्लीराज भुसाल
५. बालकृष्ण भुसाल
६. मुकुन्दहरि ज्ञवाली

२.९.११ पुस्तकालयका आजीवन सदस्यहरू

१. दधिराम सापकोटा
२. चिरञ्जीवी शर्मा
३. हिमलाल भण्डारी
४. चेतनारायण उपाध्याय
५. गणेशप्रसाद शर्मा
६. हरिप्रसाद गौतम

^{४२} ग्रन्थपाल ज्ञानराज मरासिनीसँगको कुराकानीबाट

७. परमानन्द भण्डारी
८. तुलाराम पाण्डे
९. खड्कबहादुर घर्ती क्षत्री
१०. दानबहादुर के.सी.
११. होमनाथ घिमिरे
१२. गोमराज श्रेष्ठ
१३. मृगेन्द्रकुमार श्रेष्ठ
१४. श्यामकुमार पाण्डे
१५. भुवनप्रसाद अर्याल
१६. कमलप्रसाद शर्मा
१७. हरिकुमार श्रेष्ठ
१८. डा. मनिराम पाण्डे
१९. दलबहादुर काउछ्रा
२०. अनन्तराम पौडेल
२१. राजेन्द्रप्रसाद श्रेष्ठ
२२. गोविन्द गौतम
२३. पवित्रा अर्याल
२४. लेखनाथ पाण्डेय
२५. पुनराम पोखरेल
२६. लक्ष्मीनिधि उपाध्याय घिमिरे
२७. वीरेन्द्रप्रसाद श्रेष्ठ

२.९.१२ किरण पुस्तकालयका स्वयंसेवकहरू

किरण पुस्तकालय मुलतः पुस्तकालयप्रेमीहरूको सहयोग र सक्रियतामा संचालित साहित्यिक संस्था हो । यसमा ठूलो धनराशी प्राप्त हुने कुनै नियमित स्रोतको व्यवस्था छैन । यसका अन्य विविध क्षेत्रहरूमा जस्तै दैनिक पुस्तकालय खोलेर सहयोग गर्ने काममा स्वयंसेवकको रूपमा स्थापना कालदेखि सहयोग गर्ने मुख्य व्यक्तिहरूको नाम यसप्रकार छ ।

काशीनाथ मरासिनी

रामलाल पाण्डे

टेकबहादुर थापा

गोकर्ण मरासिनी 'श्रमिक'

केशव भण्डारी

दीन पन्थी

रामचन्द्र पन्थी

ज्योतिलाल श्रेष्ठ

पुण्यप्रसाद पन्थी

धुवराज पन्थी

चक्रबहादुर कार्की

दुण्डीराज पन्थी

पुष्पराज पन्थी

गोपाल पन्थी

उत्तम मरासिनी

चनकबहादुर कुँवर

रमेशजङ्ग कुँवर

किरणजङ्ग कुँवर

ज्ञानराज मरासिनी

यज्ञश्वर पन्थी

जीवलाल पाण्डे

गोपी पन्थी

नेत्रप्रसाद पन्थी

विष्णुप्रसाद खनाल^{४३}

२.९.१३ किरण पुस्तकालयको लक्ष्य

दुर्गम, विकट जिल्ला भनेर चिनिने गुल्मीमा पञ्चायती शासन व्यवस्था संचालित रहेको अवस्थामा पुस्तकालय खोलेर सफलतामा पुऱ्याउनु कुनै चानचुने काम होइन । नेपालमा विभिन्न पुस्तकालयहरू खुल्दै, बन्द हुँदै गरेको परिप्रेक्ष्यमा निरन्तरता भन्ने कुरा नै महत्वपूर्ण हुने गर्छ । कडा मेहनत र अथक परिश्रम अनि जोशजाँगर बाकेका परिश्रमी युवाहरूको काँध नपाएको भए किरण पुस्तकालय इतिहासकै पानामा रहन्थ्यो होला । तर जतिसुकै कठिन समयमा पनि संकल्पशक्ति र दृढता नगुमाइ कर्तव्यपथमा लागि रहे यसका जन्मदाताहरू, सञ्चालकहरू । समाजसेवा , साहित्यिक , भाषिक सेवा गर्ने जमर्कोका साथ खोलिएको किरण पुस्तकालय अभै पनि आफ्नो लक्ष्यप्रति कटिबद्ध छ । २०३० सालदेखि साहित्यिक पत्रिका किरण पुस्तकालयमार्फत नेपाली भाषाका हरेक विधाको क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ । स्थापनाकालदेखि प्रवचन, गोष्ठी, जन्मजयन्ती साथै विविध सृजनशील कार्यहरूमा आफ्नो समय र लगानी खर्चेको छ । नेपाली भाषा र भाषिकाको अध्ययन-अनुसन्धान गर्न चाहनेहरूलाई सामग्री उपलब्ध गराएको छ । नेपाली भाषा र यसको मातृभाषा संस्कृतमा लेखिएका विविध विषयका कृतिहरू प्रकाशन गरेर साहित्यभण्डार समृद्ध पारेको छ । आर्थिक कठिनाइका बावजूद पनि किरण पुस्तकालय भाषा, साहित्यको विकासमा निरन्तर रूपमा यसैको विकासमा लाग्ने लक्ष्य प्रकट गरेको देखिन्छ ।

^{४३} ग्रन्थपाल ज्ञानराज मरासिनीसँगको कुराकानीबाट

तेस्रो परिच्छेद

किरण पुस्तकालयका गतिविधिहरू

३.१ किरण पुस्तकालयका प्रकाशनहरू

किरण पुस्तकालयको स्थापना २०२५ साल देवकोटा जयन्तीका दिन भएको हो । यसको स्थापना भएको चार दशक पुग्न थालेको छ । ज्ञान र चेतनाको ज्योति छर्दै नेपाली भाषाको वाङ्मयमा यसले गरेको योगदान स्तुत्य रहेको छ । जुन बेला किरण पुस्तकालयको स्थापना भयो, त्यसबेला यसक्षेत्रमा शिक्षाको स्थिति र चेतनाको स्तर ज्यादै न्यून थियो । चेतना र शिक्षाको हिसाबले अन्धकारमय समयमा उज्यालो दियो बनेर किरण पुस्तकालयले युवाहरूलाई पथ प्रदर्शन गर्दै आएको छ । यसका संस्थापकहरू प्रशंसनीय छन्, यशस्वी छन् र मनस्वी छन् । स्थापनाकालदेखि नै नेपाली भाषा र साहित्यका साधक मनीषीहरू भानुभक्त, मोतीराम, लक्ष्मीप्रसाद, लेखनाथ प्रभृत्तिका जन्मजयन्तीहरू भव्यरूपमा मनाउँदै आएको छ । त्यस्ता अवसरहरूमा कवि गोष्ठी, साहित्यिक भाषिक प्रवचनहरू गरिँदै आएको छ । २०५७ सालमा किरण पुस्तकालयले नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान नेपालको सहयोगमा नेपाली भाषिक संगोष्ठी कार्यक्रमको आयोजना गरेको देखिन्छ । त्यसमा नेपाली भाषाका विद्वान्हरूको जमघट हुन गएको देखिन्छ । यसै सन्दर्भमा पुस्तकालयले नेपाली भाषा र साहित्यको उत्थानमा स्थापनाकालदेखि नै महत्वपूर्ण योगदान दिँदै आएको देखिन्छ । किरण पुस्तकालयमा दैनिक पचासौं पाठकहरू उपस्थित भएर आफ्नो ज्ञानको भोकलाई शान्त पार्दछन् । यसको वाचनालयमा देशविदेशका अनेकौं पत्र-पत्रिकाहरू उपलब्ध छन् । पुस्तकालयमा विभिन्न विषयका विभिन्न भाषाका ग्रन्थहरू रहेका छन् । यसले पुस्तकहरू पाठकलाई उपलब्ध गराउने मात्र होइन, महत्वपूर्ण ग्रन्थहरू प्रकाशित गर्ने अभिभारा पनि बोकेको छ । अहिलेसम्म आफ्नो अर्धवार्षिक प्रकाशन 'हाम्रो पुरुषार्थ' बाहेक नौ वटा पठनीय ग्रन्थहरू प्रकाशन यसले गरिसकेको देखिन्छ ।^{४४}

^{४४} शोधार्थी-दीन पन्थीसँगको कुराकानीबाट

३.१.१ मुखपत्रको प्रकाशन

किरण पुस्तकालयले २०३० सालदेखि 'हाम्रो पुरुषार्थ' नामक साहित्यिक पत्रिकाको प्रकाशन निरन्तर रूपमा गरिरहेको छ। सुरूमा वार्षिक प्रकाशनको रूपमा रहेको 'हाम्रो पुरुषार्थ' आठौँ अङ्कदेखि अर्धवार्षिक रूपमा प्रकाशित हुँदै आएको देखिन्छ। यही रूपमा गर्दै आएको यस पत्रिकाका हालसम्म ५३ अङ्क प्रकाशित भएका छन्।

किरण पुस्तकालय (२०२५) ले आफ्नो स्थापनाको पाँच वर्षपछि २०३० सालदेखि साहित्यिक पत्रिकाको रूपमा 'हाम्रो पुरुषार्थ' को प्रकाशन प्रारम्भ गरेको देखिन्छ। नेपाली भाषा र साहित्यको विकासमा 'हाम्रो पुरुषार्थ' को प्रकाशन एउटा महत्वपूर्ण कार्य मानिन्छ। वि.सं. २०३० सालको लक्ष्मजयन्तीका दिन प्रथमपटक प्रकाशित भएको यस पत्रिकाले २०३५ सालमा आएर मात्र यसले स्वीकृति प्राप्त गरेको पाइन्छ। सुरू-सुरूका वर्षमा एउटा मात्र निस्कने 'हाम्रो पुरुषार्थ' २०३५ सालबाट अर्धवार्षिक पत्रिकाको रूपमा प्रकाशित हुन आएको देखिन्छ। वसन्त र शरद ऋतु अर्थात् नयाँ वर्ष र लक्ष्मीपूजाका अवसरमा वर्षको दुईपटक प्रकाशित हुँदै आएको देखिन्छ। वि.सं. २०३५ सालसम्मको यसको सम्पादन मण्डलमा शशि पन्थी, चिरञ्जीवी शर्मा र भेषवहादुर कुँवर रहेको जानकारी पाइन्छ, भने त्यसपछिका अङ्कहरूमा चिरञ्जीवी शर्माको ठाउँमा दीन पन्थीको नाम देखिन्छ। अर्धवार्षिक पत्रिका 'हाम्रो पुरुषार्थ' ले स्वर्णजयन्ती मनाइसकेको छ। वर्षमा नियमित दुईवटा प्रकाशित हुने पुरुषार्थका अतिरिक्ताङ्क र विशेषाङ्कहरू पनि प्रकाशित हुँदै आएको देखिन्छ। पुस्तकालयबाट प्रकाशित गरिएका 'हाम्रो पुरुषार्थ' का विशेषाङ्क, अङ्क, अतिरिक्ताङ्कहरू यस प्रकार छन् :

३.२ हाम्रो पुरुषार्थका प्रकाशित विभिन्न अङ्क/ विशेषाङ्कहरू

वर्ष	अङ्क	सम्पूर्णाङ्क	साल	महिना	विशेषाङ्क
१	१	१	२०३०	कार्तिक	
२	२	२	२०३१	कार्तिक	
२	३	३	२०३१	चैत्र	शुभराज्याभिषेक विशेषाङ्क
३	४	४	२०३२	कार्तिक	

४	५	५	२०३३	कार्तिक	
५	६	६	२०३४	कार्तिक	
६	७	७	२०३५	कार्तिक	
६	८	८	२०३६	बैशाख	
६	९	९	२०३६	भाद्र	अन्तर्राष्ट्रिय बालवर्षातिरिक्ताङ्क
७	१	१०	२०३६	कार्तिक	
७	२	११	२०३७	बैशाख	समालोचना विशेषाङ्क
८	१	१२	२०३७	कार्तिक	
८	२	१३	२०३८	बैशाख	
९	१	१४	२०३८	कार्तिक	
९	२	१५	२०३९	बैशाख	लुम्बिनी अञ्चलको साहित्य र साहित्यकार विशेषाङ्क
९	३	१६	२०३९	असोज	विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला स्मृति अङ्क
१०	१	१७	२०३९	कार्तिक	
१०	२	१८	२०४०	बैशाख	
११	१	१९	२०४०	कार्तिक	
११	२	२०	२०४१	बैशाख	
१२	१	२१	२०४१	कार्तिक	लेखनाथ विशेषाङ्क
१२	२	२२	२०४२	बैशाख	
१३	१	२३	२०४२	कार्तिक	
१३	२	२४	२०४२	पुष	अन्तर्राष्ट्रिय युवावर्षाङ्क
१३	३	२५	२०४३	बैशाख	

१४	१	२६	२०४३	कार्तिक	
१४	२	२७	२०४४	बैशाख	
१५	१	२८	२०४४	कार्तिक	
१५	२	२९	२०४५	बैशाख	
१६	१	३०	२०४५	कार्तिक	
१६	२	३१	२०४६	बैशाख	
१७	१	३२	२०४६	कार्तिक	
-	-	-	-	-	
२४	१	३३	२०५४	गुल्मी परिचयाङ्क	
२४	१	३४	२०५४		
२५	१	३५	२०५५	बैशाख	
२५	२	३६	२०५५		
२६	१	३७	२०५५	कार्तिक	पुस्तकालय विशेषाङ्क
२६	२	३८	२०५६	बैशाख	कथा विशेषाङ्क
२७	१	३९	२०५६	कार्तिक	
२७	२	४०	२०५७	बैशाख	
२८	१	४१	२०५७	कार्तिक	
२८	२	४२	२०५८	बैशाख	नेपाली भाषिक संगोष्ठी विशेषाङ्क
२९	१	४३	२०५८	कार्तिक	
२९	२	४४	२०५९	बैशाख	
३०	१	४५	२०५९	कार्तिक	
३०	२	४६	२०६०	बैशाख	

३१	१	४७	२०६०	कार्तिक	
३१	२	४८	२०६१	बैशाख	
३२	१	४९	२०६१	कार्तिक	
३२	२	५०	२०६२	बैशाख	पत्रकारिता विशेषाङ्क
३३	१	५१	२०६२	कार्तिक	
३३	२	५२	२०६३	बैशाख	
३४	१	५३	२०६३	कार्तिक	

किरण पुस्तकालयको मुखपत्रको रूपमा प्रकाशित हुने 'हाम्रो पुरुषार्थ'ले किरण पुस्तकालयको पातोमार्फत् पुस्तकालयसम्बन्धी जानकारीहरू दिने गरेको देखिन्छ। यसमा नियमित स्तम्भहरूमा अन्तरवार्ता, सम्पादकीय, गुल्मी डायरी, यताउताबाट पुस्तकालय परिचय, नौलो सृष्टि, सानो दृष्टि, किरण पुस्तकालयको पातो, पाठक प्रतिक्रिया, आजीवन ग्राहकहरूको नामावली रहेको देखिन्छ। यीमध्ये अन्तर्वार्ता तथा भेटघाट स्तम्भमा नेपाली भाषा र साहित्यका साधकहरूसँगको कुराकानी प्रस्तुत गरिदै आएको छ। यस किसिमका अन्तर्वार्ताबाट प्रायः कुराहरूबाट प्रेरणा, हौसला प्राप्त गर्न सकिन्छ। नेपाली साहित्यका कथा, निबन्ध, समालोचनाजस्ता क्षेत्रमा यस पत्रिकाले दिएको योगदान महत्वपूर्ण देखिन्छ। स्रोत, साधनको अभाव, आर्थिक कठिनाई, यातायातको असुविधा आदि समस्याहरूका बावजूद किरण पुस्तकालयले यस पत्रिकालाई निरन्तरता दिनु उल्लेखनीय कदम मानिन्छ। हालसम्म यसको ५३ वटा अङ्कहरू प्रकाशित भइसकेका छन्। आजीवन सदस्य, साधारण सदस्य, जिल्ला प्रतिनिधि मात्र नभएर विदेशमा जापान, अमेरिका, बेलायत, बर्मा, भारतका विभिन्न क्षेत्र, जर्मनी लगायत अनेकौं मुलुकमा यो पत्रिका पुग्ने गरेको देखिन्छ। विज्ञापनदाताको कृपापात्रमा आश्रित रहनु, आफ्नो अक्षयकोषको अभाव हुनु र यस्तै अवस्थामा पत्रिका चलाउनु यसका समस्या हुन्। यसकारण यस संस्थालाई गौरवान्वित र आर्थिक रूपमा सुदृढ र सङ्गठित बनाउन एउटा अक्षयकोषको स्थापना हुनु जरुरी देखिन्छ।^{४५}

^{४५} शोधार्थी-दीन पन्थीसँगको कुराकानीबाट

३.३ अन्य प्रकाशनहरूः

किरण पुस्तकालयले नेपाली भाषा र साहित्यको विकासमा विभिन्न पुस्तकहरूको प्रकाशनमार्फत् सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ। ज्ञानविज्ञानका कुरा, राष्ट्रप्रेमका भावनाहरू संगालिएका कृतिहरूका साथै इतिहास, सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक मूल्यमान्यताले ओतप्रोत पुस्तकहरूको प्रकाशन किरण पुस्तकालयबाट भएको देखिन्छ। कृतिहरू नेपाली भाषा र संस्कृत भाषामा प्रकाशित देखिन्छन्। पुस्तकालयका विभिन्न ९ वटा प्रकाशनहरूको संक्षिप्त क्रमबद्ध चर्चा तल गरिन्छ।

सन्त शशिधरको वाणोपनिषद् :

किरण पुस्तकालयद्वारा प्रकाशित पहिलो पुस्तक वाणोपनिषद् हो। सन्त स्वामी शशिधरद्वारा लिखित प्रस्तुत पुस्तक योग र वेदान्त दर्शनसँग सम्बन्धित छ। वि.सं. २०३३ सालमा प्रकाशित यस पुस्तकको भूमिका शशि पन्थी र टीकाराम पन्थीद्वारा लेखिएको छ। संस्कृत र सधुक्कडी भाषामा लेखिएको यो पुस्तकको मूल्य रु. २ कायम गरिएको छ।

योग र वेदान्त दर्शनसँग जानकार, सो सम्बन्धमा चासो राख्नेहरूका लागि प्रस्तुत पुस्तक महत्वपूर्ण साबित हुन्छ।^{४६}

रेसुङ्गा आध्यात्मिक कृति(२०३६)

गुल्मी जिल्लाका चर्चित र ऐतिहासिक महत्वले भरिपूर्ण तीर्थस्थलहरूमध्ये रेसुङ्गा महत्वपूर्ण मानिन्छ। गुल्मी जिल्लाको सदरमुकाम तम्घासको शिरोभागमा अवस्थित ऐतिहासिक, पर्यटकीय स्थल आध्यात्मिक, सांस्कृतिक महत्वले पनि भरिपूर्ण छ। ऋष्यश्रृङ्ग ऋषिको तपोभूमि रेसुङ्गाको आध्यात्मिक झल्कोलाई अझ राम्ररी झल्क्याउने प्रयासस्वरूप किरण पुस्तकालय गुल्मीले आफ्नो दोस्रो प्रकाशनको रूपमा 'रेसुङ्गाका आध्यात्मिक कृति' प्रकाशित गरेको छ। यो कृति अध्यात्मवादमा आस्था भएका सज्जन र अनुसन्धान कार्यमा अभिरुचि राख्ने विद्वान्हरूका लागि एउटा साँच्चिकै प्रकाश बन्नसक्छ। रु. ५१- मूल्य कायम गरिएको यो कृति आवरणसहित ८० पृष्ठमा संरचित छ। यस पुस्तकको आधाभन्दा बढी भागमा डा. टीकाराम पन्थीबाट लक्ष्मीनारायण स्वामी र उनको शास्त्र 'कुसुमामृतम्' तथा गुवोस्तुति, मिश्रित पदोपनिषद् र सांख्यविवृतिशास्त्रम्का रचयिताको छोटकरीमा चिनारी दिइएको छ। यो परिचयबाट संस्कृत नपढेका साधारण मान्छेलाई पनि रेसुङ्गाका आध्यात्मिक

^{४६} वाणोपनिषद्, स्वामी शशिधर

कृतिभिन्न के छ ? भन्ने कुरो सजिलोसँग जानकारी हुन्छ । ‘राष्ट्रका विभिन्न विशेषता र राष्ट्रिय भावनाको जगेर्ना गर्न इतिहासका हरेक पक्षहरूको आज अनुसन्धान हुनु परेको छ’ भन्ने उक्त पुस्तकको प्रकाशकीयले नै यस पुस्तकको महत्व स्वतः दर्शाएको छ । यस पुस्तकले आजभन्दा १०० वर्ष अगाडिसम्म रेसुङ्गामा कस्ता तपस्वीहरू बस्थे ? तिनको चिन्तन प्रवृत्ति के थियो ? भन्ने कुरोलाई बुझाउन खोजेको पाइन्छ । हाम्रा खोला-टोला, डाँडा-काँडा, पाखा-पहरामा रहेका प्राचीन विशेषताहरूको राम्ररी खोज गरी हरेक ठाउँबाट यस्तै कृति प्रकाशित गर्दै गएमा भविष्यमा हाम्रो इतिहास र संस्कृतिको एउटा स्वरूप उत्रन सक्ने देखिन्छ । रचना र रचनाकारको मौलिक विशेषतालाई दर्शाउनका लागि प्रस्तुत कृतिको मूल रूपमा कुनै संशोधन नगरिकन राखिएको देखिन्छ ।

अचेल अध्यात्मदर्शनको मूलस्रोत संस्कृत भाषाको पठनपाठनमा ह्रास आउनु, सरकारी चासो कम हुनु आदि कारणले यस्ता पुस्तकप्रतिको आकर्षण घट्दो छ । भौतिकवादी रङ्गीचङ्गी दुनियाँमा रम्ने पाठकका लागि यस्ता किताब प्रकाशनको औचित्य रहन नसक्ने देखिन्छ । तर पुस्तकालयको धर्म हो, संस्कृति, भाषा लोप हुन नदिनु । यसतर्फ सोच्दा यो काम सहानीय छ ।^{४७}

‘ने नेपाल’

किरण पुस्तकालयद्वारा तेस्रो पुस्तककार कृतिको रूपमा प्रकाशित कृति हो ‘ने नेपाल’ । यो खण्डकाव्यात्मक कृतिका रचनाकार डा. टीकाराम पन्थी हुन् । वि.सं. २०४० साल रामनवमीमा प्रकाशित यो कृति संस्कृत भाषामा लेखिएको छ ।

प्रस्तुत खण्डकाव्यमा संस्कृत खण्डकाव्यको मान्यताअनुसार सर्गैपिच्छे छन्द बदल्ने, सर्गको अन्तमा पनि छन्द बदल्नुपर्नेजस्तो परम्परागत संस्कृत काव्यशैलीको अनुशरण गरिएको छ । साथै यसको भावाभिव्यक्ति र विषय प्रतिपादनमा बिल्कुल नवीनता छ । ऐतिहासिक र पौराणिक विषयलाई आधारबिन्दु बनाई रचनाशिल्प र कल्पनाचित्रले यो कृति निकै सजाएको देखिन्छ ।

नेपालको नामाकरणबारे इतिहासमा चर्चित साना कल्पनामध्ये नेमुनिद्वारा पालित हुनाले नै यस प्रदेशको नाम नेपाल रहेको हो भन्ने प्राचीन भनाइलाई काव्यमा ठाउँ दिइएको छ । यही नै यस काव्यको पुष्टि देखिन्छ । ने मुनिले बाह्य आक्रमण र गृहयुद्धबाट

^{४७} रेसुङ्गाका आध्यात्मिक कृति, (प्रकाशक किरण पुस्तकालय)

नेपाललाई बचाएको देखिन्छ। इतिहासको धमिलो रेखालाई सङ्गलो, फराकिलो, स्पष्ट र समय सुहाउँदो बनाइदिने यस काव्यले पौराणिक काव्यको जनमुखी राजतन्त्रलाई वर्तमान युगमा प्रतिष्ठित र महनीय तुल्याइदिएको देखिन्छ।^{४८}

केही जनश्रुतिहरू

किरण पुस्तकालयको प्रकाशनमालाको चौथो पुष्पका रूपमा 'केही जनश्रुतिहरू' प्रकाशित भएको देखिन्छ। संस्कृत वाङ्मयका विद्वान् डा. टीकाराम पन्थी रचित यस पुस्तकमा पाल्पा, गुल्मी, अर्घाखाँची जिल्लामा प्रचलित किम्बदन्तीहरूलाई पौराणिक आधारमा समीक्षात्मक अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ।

नेपाल हिमाली देश सदासर्वदा शान्ति क्षेत्र र तोपोभूमि मानिन्छ। प्रत्येक टाकुरा, नदी, वन सरोवर आदिका नाउँहरू ऐतिहासिक क्रममा रहेका छन् भन्ने ग्रन्थको निचोड छ। हाम्रा गाउँघरमा प्रचलित धेरै किम्बदन्तीहरूको पौराणिक र ऐतिहासिक विश्लेषण, खोजअनुसन्धान गरेर, सिङ्गो नेपालको प्राचीनता झल्कने कुरामा यस ग्रन्थले हामीलाई आशावादी गराउँछ। विद्वान् पन्थीको ओजस्वी र सशक्त लेखनीले हामीलाई धेरै पौराणिक र ऐतिहासिक गुद (रहस्य) हरू छर्लङ्ग्याइ दिएको देखिन्छ। यो कृतिभित्र एउटा छुट्टै ब्रम्हाण्ड देखिन्छ। यसभित्र पूरै संस्कृत वाङ्मय अटाएको पाइन्छ।

यसमा उल्लेखित पादटिप्पणी र ग्रन्थहरूका उद्धरणबाटै प्रस्तुत किताब बृहत् अध्ययन, मनन, अध्यावसाय र भ्रमणबाट प्राप्त व्यापक ज्ञानको फल हो भन्ने बुझिन्छ। सम्पूर्ण पुराण, महाभारत, रामायण, अलिखित जनश्रुति, पुराना मठ, मन्दिर, नदी, पर्वत आदि यसका मूल स्रोत बनेका देखिन्छन्। जे होस् नेपाली वाङ्मयमा यो एउटा महत्वपूर्ण कृतिको प्रस्तुतिको रूपमा देखिन्छ। किरण पुस्तकालयले नेपाली भाषाको माउ भाषामा पनि पुस्तकहरू प्रकाशन गरेरै भएपनि भाषिक विकासमा सघाउ पुऱ्याएको देखिन्छ।^{४९}

रुरू क्षेत्र

किरण पुस्तकालयको प्रकाशनमालाको पाँचौं पुष्पका रूपमा प्रकाशित कृति हो 'रुरू क्षेत्र'। केशवप्रसाद पौडेलद्वारा रचित यो पुस्तकको नामबाटै यो रुरू क्षेत्रको बारेमा लेखिएको जानकारी हुन्छ। रुरू-क्षेत्र वर्तमान नेपालको लुम्बिनी अञ्चलअन्तर्गत पर्ने गुल्मी

^{४८} 'ने नेपाल' डा. टीकाराम पन्थी

^{४९} केही जनश्रुतिहरू- डा. टीकाराम पन्थी

जिल्लाको पवित्र पौराणिक तीर्थस्थल हो । उक्त ठाउँको नाम लोकभाषामा रिडी हो । रिडीको प्राचीन नाम रूरु-क्षेत्र हो । यस पुस्तकमा रूरु शब्दको अर्थ र रूरु क्षेत्रको नाम रहनुको कारण सुरुमै स्पष्ट पारिएको देखिन्छ । त्यसपछि रूरु क्षेत्रको नाम कसरी रिडी भयो भन्ने कुराको विवेचना गरिएको छ । रूरु क्षेत्रमा बहने पतितपावनी कालीगण्डकीको महिमा पनि उक्त पुस्तकमा वर्णन गरिएको छ । रूरु क्षेत्रलाई पौराणिक, धार्मिक र ऐतिहासिक महत्वका दृष्टिले हेर्ने प्रयास यस पुस्तकमा गरिएको छ । साथै रूरु क्षेत्रको वर्तमान अवस्था र त्यहाँका समस्याहरूलाई केलाउने प्रयास उक्त कृतिमा गरिएको छ । रूरुमा देखिएका समस्याको समाधानका केही उपायहरू पनि अन्त्यमा बताइएको पाइन्छ ।

रूरु क्षेत्रलाई लिएर अरू कृतिहरू पनि प्रकाशित भएको तथ्य प्रस्तुत पुस्तकमा दिइएको सन्दर्भ ग्रन्थसूचीबाट खुलस्त हुन्छ । पहिलेका पुस्तकहरूको तुलनामा यो कृति रिडीको बारेमा जानकारी दिन उपयोगी र महत्वपूर्ण भएको पाइन्छ । यस पुस्तकको प्रकाशकीय र बल्लभमणि दाहालको 'दुई कुरा' बाट पनि पुस्तकको विषयवस्तु र त्यसको उपादेयता छर्लङ्गिन गएको देखिन्छ । पुस्तकको भाषा सजिलो छ तर मुद्रणकालका त्रुटिहरू प्रशस्त भेटिन्छन् ।^{१०}

बुद्धस्मरणम्

मिति वि.सं. २०५४।५।१६ मा मोती जयन्तीको अवसर पारेर किरण पुस्तकालय, गुल्मीले ८४ पृष्ठको संस्कृतमा लेखिएको काव्य 'बुद्धस्मरणम्' प्रकाशित गरेको छ । किरण पुस्तकालय प्रकाशनमालाको यो छैठौँ पुष्प हो । संस्कृत वाङ्मयका प्रकाण्ड विद्वान् डा. टीकाराम पन्थीद्वारा विरचित यस खण्डकाव्यका संस्कृत श्लोकका तलपट्टि नेपाली अनुवादसँगै राखिएकोले संस्कृत नबुझ्नेका लागि पनि यो पुस्तक अत्यन्त उपयोगी रहेको छ ।

'बुद्धस्मरणम्' कृतिको अन्तिम आवरण पृष्ठमा कृतिकारको सामान्य परिचय देख्न पाइन्छ । लामो समयसम्म शैक्षिक क्षेत्रमा आफ्नो जीवन समर्पित गर्ने डा. पन्थीका नेपालीका अतिरिक्त संस्कृत भाषामा मात्रै ६ वटा कृतिहरू प्रकाशित भइसकेका छन् । प्रस्तुत खण्डकाव्यको बारेमा प्रकाशकको तर्फबाट शशि पन्थी र कृतिकारका आफ्ना कुरा नेपाली भाषामा छापिएका छन् । योगी नरहरिनाथले संस्कृतका सुललित पदावलीमा

^{१०} रूरु क्षेत्र-केशवप्रसाद उपाध्याय

छापिएका प्रयुक्त पद्यमा पद्यकार र प्रबन्धकाव्यको परिचय प्रस्तुत गरी सुभासंसा लेख्नु भएको छ । नेपाली संस्कृत र अङ्ग्रेजीका तीनैथरी पाठकहरूलाई भूमिकाबाटै पुस्तकको मूल विषयसम्बन्धी सामान्य जानकारी प्राप्त हुन्छ । कविको काव्यात्मक चमत्कार बुझ्न र कवि प्रतिभालाई पहिचान गर्न भने संस्कृतका काव्य शास्त्रीहरूलाई पनि मुस्किलै पर्छ ।

यस काव्यकृतिमा कविले महामानव गौतम बुद्धलाई माध्यम बनाएर आज उनको जन्मस्थल लुम्बिनी अञ्चलका सुनौली, भैरहवा, बुटवल, केरावारी, बर्तुङ्ग, तानसेन, हाडथोक, अर्गली, रिडी, टक्सार, तम्घास आदि ठाउँहरूका सम्पूर्ण सामाजिक विकृतिहरूलाई उदाङ्ग पारेर पूरै नङ्ग्याइदिएका छन् । सिद्धार्थ गौतम बुद्धको पवित्र नामलाई दुषित तुल्याउने र पञ्चशीलको ठाडै उपहास गर्ने कामहरू यहाँ भइरहेका छन् । रक्सी, मासु, चोरी, डकैती, हत्या, हिंसा, लुटपाट, व्यभिचार आदिबाट बुद्धको राज्य विटोलिएको छ । भ्रष्ट आचारणका नेता र कर्मचारीबाट जनता सताइएका छन् भने राष्ट्र रोएको छ । यस्तो अवस्थामा पनि बुद्धले किन दृष्टि नदिएको भनी ठाउँ-ठाउँमा प्रश्न गर्दै आश्चर्य व्यक्त गरिएको छ । अपराधीलाई तह लगाउन भगवान्ले नृसिंह अवतार लिनुपर्छ भनी प्रार्थना गरेको देखिन्छ : आवश्यकत्वमधुनाऽस्तिनृसिंहमूर्तेरावेशपूर्णमवतारमरं धरस्व !

जम्मा ३११ पद्यमा रचित यस काव्यमा सर्गविभाजन छैन । यो एउटा सामाजिक र सांस्कृतिक खण्डकाव्य हो । यसमा नेपालको वर्तमान राजनीतिको एउटा झल्को पनि संक्षेपमा प्रस्तुत गरिएको छ । विश्वको विग्रदो प्राकृतिक वातावरणप्रति पनि काव्यमा चिन्ता प्रकट गरिएको छ । काव्यको अन्त्यमा लुम्बिनीमा दर्शन विश्वविद्यालय खोली त्यहाँ पढाउने अध्यापकहरू हमेशा स्वाधीन, धीर, शास्त्रचिन्तक, विद्वान् वनून् भन्ने कामना गरिएको देखिन्छ ।^{४१}

मेरो देश नेपाल

किरण पुस्तकालयद्वारा सातौँ प्रकाशनको रूपमा प्रकाशित गरेको कृति 'मेरो देश नेपाल' वि.स. २०५४ साल फागुण ७ गते प्रजातन्त्र दिवसको अवसरमा प्रकाशित भएको छ । मुकुन्दहरि ज्ञवालीद्वारा रचित 'मेरो देश नेपाल' कवितासङ्ग्रह हो । यसमा सरल र सामान्य

^{४१} बुद्धस्मरणम्-डा. टीकाराम पन्थी

खालका कविताहरू सङ्ग्रहित छन् । किरण पुस्तकालयद्वारा प्रकाशित ९ वटा पुस्तकहरूको तुलना गर्दा यो पुस्तक सामान्य लाग्दछ ।^{५२}

गुल्मीको ऐतिहासिक भ्रमलक

किरण पुस्तकालयले आफ्नो आठौँ प्रकाशनको रूपमा प्रकाशित गरेको पुस्तक गुल्मीको ऐतिहासिक भ्रमलक हो । यसका लेखक वरिष्ठ इतिहासविद् डा. राजाराम सुवेदी हुन् । वि.सं. २०५५ साल असार २९ गते १८५ औँ भानुजयन्तीको अवसरमा प्रस्तुत पुस्तक प्रकाशित भएको हो । गुल्मी राज्यको ऐतिहासिक विकासक्रमलाई यस पुस्तकमा विभिन्न शीर्षक र उपशीर्षकमा वर्णन गरिएको छ । गुल्मी जिल्लाको भौगोलिक स्थिति, नामाकरणका आधार, प्रमुख ऐतिहासिक स्थल आदिको परिचय दिनुका साथै गुल्मी राज्यको प्रशासनिक इतिहास, न्यायप्रणाली, सैनिक व्यवस्था, गुप्तचर प्रणाली, विभिन्न राज्यहरूसँगको सम्बन्ध, संस्कार र संस्कृति, खानपिनको परिकार, लुगा र गहना, शिक्षा र भाषा, धार्मिक अवस्थाजस्ता थुप्रै विषयहरूमा यस पुस्तकले जानकारी दिन्छ ।

यस पुस्तकको परिशिष्ट भाग पनि निकै लामो छ । यस परिशिष्ट भागलाई प्रमाण खण्ड भने पनि सुहाउँछ । यस पुस्तकमा जम्मा ५४ परिशिष्टहरू छन्, कुनैका क, ख खण्डहरू पनि छन् । उपसंहार खण्ड पढ्दा, गुल्मी राज्य खनिज स्रोतको धनी, प्राकृतिक स्रोतहरूमा समृद्ध, पशुपालन र कृषि व्यवसायमा अग्रगण्य, स-साना कुटी र उद्योग र इलममा समुन्नत, व्यापार र अन्य क्षेत्रमा सामान्य जिल्ला हो भन्ने चिनारी दिइएको छ । नेपालको इतिहास लेखिन थालेको समय धेरै भइसकेको छैन । यस्तो परिस्थितिमा गुल्मी जिल्लाको सामान्य भएपनि भ्रमलक लेखिनु ठूलो कुरा मानिन्छ । गोरेटो बनाएपछि राजमार्ग तयार गर्न धेरै समय लाग्दैन । गुल्मीको इतिहास जान्न यो पुस्तक उपयोगी देखिन्छ ।^{५३}

मानवताको नाममा कलङ्क जातपात र छुवाछुत प्रथा

किरण पुस्तकालयले आफ्नो प्रकाशनको नवौँ प्रकाशनको रूपमा प्रकाशित गरेको कृति हो-मानवताको नाममा कलङ्क, जातपात र छुवाछुत प्रथा । प्रस्तुत कृतिका लेखक मोदनाथ प्रश्रित हुन् । प्रश्रितको जातपात र छुवाछुत प्रथासम्बन्धी विभिन्न लेखहरूको सँगालोको उक्त पुस्तक २०५८ पुस २७ गते पृथ्वीजयन्तीको अवसरमा प्रकाशित भएको हो । जम्माजम्मी १०२ पृष्ठको उक्त पुस्तकमा जातपातको संक्षिप्त इतिहास शास्त्रीय सन्दर्भ,

^{५२} मेरो देश नेपाल- मुकुन्दहरि ज्ञवाली

^{५३} गुल्मीको ऐतिहासिक भ्रमलक-डा. राजाराम सुवेदी

जातपातको वर्तमान स्थिति, जातपातसम्बन्धी विभिन्न धारणा, वर्तमान समाजमा व्याप्त संस्कार र भविष्यमा गर्नुपर्ने सुधारका बारेमा लेखकका महत्वपूर्ण विचारहरू यस सङ्कलनमा रहेका देखिन्छन्। प्रश्रितजीले नेपालमा विद्यमान जातीय कुप्रथामा सुधार गर्न राखेका धेरै महत्वपूर्ण विचारहरूप्रति असहमति जनाउने कुनै ठाउँ छैन। शैक्षिक र आर्थिक क्षेत्रमा विकास गरी विभिन्न क्षेत्रमा सबैलाई समान अवसर प्रदान गर्ने व्यवहारिक प्रयोगबाट यो भेदभावको स्थिति क्रमशः अन्त्य हुँदै जाने देखिन्छ। प्रश्रितजी जस्तो प्रगतिशील र विवेकशील लेखकबाट लेखिने लेखहरूमा कुनै वर्गको पक्षमा कलम चलाउँदा उर्लेर डुक्रने र कुनै वर्गलाई आफ्नो हैसियतै विर्सेर सराप्ने प्रवृत्ति हुनु उति शोभादायक देखिँदैन।

सारांशमा भन्नुपर्दा प्रस्तुत कृति आजको समाजका लागि विशेष पठनीय देखिन्छ। जुन पक्षलाई यस कृतिले उठाउन खोजेको छ, तिनीहरूले यसलाई बढी पढ्नुपर्ने देखिन्छ। हाम्रो समाजको आजको मुख्य समस्या भनेको जो जान्नेछन्, तिनले यो पढ्दैनन्, जो जान्दैनन् तिनीहरूले यो पढ्नतिर रुचि नै राख्दैनन्। समाजमा जो पछाडि परेका छन् तिनीहरूलाई अगाडि बढाउन यस प्रकारको कृतिबाट एउटा बाटो देखाउने काम भएको छ। आजको एक्काइसौं शताब्दीसम्म पनि मानवताकै कलङ्कको रूपमा विद्यमान छुवाछुत प्रथाको विनाशका लागि यो लेख स्मरणीय देखिन्छ। यस्ता प्रगतिशील पुस्तकहरू प्रकाशन गरेर किरण पुस्तकालयले उल्लेखनीय कार्य गरेको देखिन्छ।

यसरी किरण पुस्तकालय नेपाली र संस्कृत भाषामा विभिन्न विषय सम्बन्धित पुस्तकहरू प्रकाशित गरेर नेपाली भाषा र वाङ्मयलाई सेवा पुर्याएको छ। पुस्तकहरू प्रकाशन गरी भाषालाई ऋणी तुल्याउने काम गरेको छ। भाषा, साहित्य सेवा गर्ने उद्देश्य लिई स्थापित संस्थाहरूले गर्नुपर्ने र गर्नसक्ने महत्वपूर्ण काम नै पुस्तक प्रकाशन गरी सेवा पुर्याउनु हो।^{५४} यसै सन्दर्भमा किरण पुस्तकालयको महत्वपूर्ण योगदान देखिन्छ।

३.४ पुस्तकालयको सञ्चालन प्रक्रिया

किरण पुस्तकालयलाई सुव्यवस्थित ढङ्गबाट सञ्चालन गर्नका लागि पुस्तकालय स्थापनाकालको सुरुसुरुमा पचास पैसा पुस्तकालयमा जम्मा गरेपछि एक वर्षका लागि पुस्तक पढ्न पाउने व्यवस्था गरिँदै आएकोमा पछि पुस्तकालय शुल्कमा क्रमशः रु. १, ५, ७, १०, २०, २५, ५० हुँदै आएर रु.५०० धरौटी राखेपछि रु.१००/- तिरेर प्रत्येक वर्षको चैत्र

^{५४} मानवताको नाममा कलङ्क, जातपात र छुवाछुत प्रथा-मोदनाथ प्रश्रित

मसान्तसम्मको लागि पुस्तक पढ्न पाउने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । दैनिक रूपमा पुस्तकालयमा आई पुस्तक,पत्रपत्रिका अध्ययनको लागि भने कुनै किसिमको शुल्क तिर्नुपर्दैन । यसरी अत्यन्त न्युन शुल्क तिरेर पाठकहरूलाई अध्ययनको सुविधा किरण पुस्तकालयले दिदै आएको पाइन्छ । दैनिक तीनघण्टा निःशुल्क अध्ययन गर्ने अवसर दिएवाट पनि किरण पुस्तकालयको आदर्श र उदारता प्रस्टिन्छ।^{५५}

३.५ पुस्तकालयद्वारा सञ्चालित विभिन्न कार्यक्रमहरू

३.५.१ जन्मजयन्तीहरूमा विभिन्न कार्यक्रमहरू

किरण पुस्तकालय तम्घास गुल्मीले आफ्नो स्थापनाकालदेखि नै विभिन्न कार्यक्रमहरू मनाउँदै आएको देखिन्छ । यसले आफ्नो मुखपत्र प्रकाशन पनि लक्ष्मीजयन्तीको अवसरबाट सुरु गरेको हो । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, भानुभक्त आचार्य, मोतीराम भट्ट, बालकृष्ण सम, लेखनाथ पौड्याल लगायतका नेपाली साहित्यका उज्ज्वल नक्षत्रहरूका जन्मजयन्तीको अवसरमा पुस्तकालयले विभिन्न साहित्यिक कार्यक्रमहरू गर्ने गरेको छ । समय-समयमा प्रतियोगितात्मक साहित्यिक कार्यक्रमहरू गर्ने गरेको छ । प्रतियोगितात्मक साहित्यिक कार्यक्रममा स्थापित, नवसिकारु प्रतिभाहरूले आफ्नो प्रतिभा प्रस्फूटन गर्ने अवसर पाएका छन् । विभिन्न विद्यालयका स-साना बालबालिकाहरूलाई समेत कार्यक्रममा सहभागी गराएर प्रोत्साहन प्रदान गर्ने काममा समेत पुस्तकालय सक्रिय देखिन्छ । पुस्तकालयले समय समयमा स्थानीय साहित्यकारहरूको जमघट गराएर पनि कार्यक्रमहरू गर्ने गरेको छ ।

३.५.२ साहित्यिक, शैक्षिक, भाषिक गोष्ठीहरू:

किरण पुस्तकालयले समय-समयमा विभिन्न गोष्ठीहरूको आयोजना गरेको देखिन्छ । यस्ता गोष्ठीहरूमा साहित्यिक, शैक्षिक, भाषिक रहेका देखिन्छन् । पुस्तकालयले पुन्याउने सामान्य सेवाका अतिरिक्त यस पुस्तकालयबाट नेपाली भाषा, साहित्य र संस्कृतिका क्षेत्रमा बेला-बखतमा महत्वपूर्ण कामहरू हुने गरेका छन् । ऐतिहासिक अध्ययन, अन्वेषण, लेखन र प्रकाशनका साथै गोष्ठी, सभा र सम्मेलनहरूको आयोजना गर्ने काम यस पुस्तकालयले गर्दै आइरहेको छ ।

^{५५} ग्रन्थपाल-ज्ञानराज मरासिनीसँगको कुराकानीबाट

३.५.३ पुस्तकालयद्वारा आयोजित भाषिक संगोष्ठी

गुल्मी जिल्ला नेपाली भाषा बोलिने प्रमुख स्थान भएकाले भाषा साहित्यको विकासका लागि स्थानीय स्तरबाट पनि रचनात्मक कार्य हुनुपर्छ भन्ने ठानी किरण पुस्तकालयले नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठाको सहआयोजनामा २०५८ सालमा भाषिक संगोष्ठी गरेको थियो । तम्घास गुल्मीमा आयोजित उक्त भाषिक संगोष्ठीले भाषिक विकासमा सघाउ पुऱ्याउने लक्ष्य राखेको देखिन्छ । गोष्ठीमा नेपाली भाषाका विभिन्न स्थानमा बोलिने भाषिकाहरूको बारेमा परिचय दिने, भिन्नता र समानताहरू केलाउने, भाषासम्बन्धी कार्यपत्रहरू प्रस्तुत गरिएको थियो ।

चौथो परिच्छेद

किरण पुस्तकालयको भाषिक योगदान

४.१ पृष्ठभूमि

किरण पुस्तकालयको स्थापना भएको चारदशक पुग्न थालेको छ । यसले ज्ञान र शिक्षाको ज्योति छर्दै नेपाली वाङ्मयमा गरेको योगदान प्रशंसनीय रहेको छ । स्थापनाकालदेखि नै नेपाली भाषा र साहित्यका मनीषिहरू भानुभक्त, मोतीराम, लक्ष्मीप्रसाद, लेखनाथ प्रभृतिका जन्मजयन्तीहरू भव्यरूपमा मनाउँदै आएको छ । त्यस्ता अवसरहरूमा कविगोष्ठी, प्रवचनजस्ता कार्यक्रम गरिदै आएको छ । नेपाली भाषा, साहित्य र शिक्षाको क्षेत्रमा देखिएको शून्यता र अँध्यारोलाई चिर्दै किरण पुस्तकालयले अन्धकार रातमा बल्ने बत्तीको काम यस क्षेत्रमा गरेको छ । यसले नियमित रूपमा निकालेको हाम्रो पुरुषार्थ पत्रिकाले नेपाली भाषाका हरेक साहित्यिक विधाहरूको उन्नयनमा महत्वपूर्ण भूमिका निभाएको छ । यसले नेपाली र संस्कृत भाषाका खोजपूर्ण कृतिहरू पनि प्रकाशित गरेको छ । पाठकहरूलाई दुर्लभ ग्रन्थहरू उपलब्ध गराएर, महान स्रष्टाहरूको सम्झना गरेर, वाचनालयमा नयाँ-नयाँ पत्रपत्रिका पढ्ने अवसर दिएर, अनेक ग्रन्थहरू प्रकाशित गरेर, अर्धवार्षिक रूपमा 'हाम्रो पुरुषार्थ'को प्रकाशन गरेर, त्यस क्षेत्रमा किरण पुस्तकालयले ज्ञान र चेतना फैलाउन गरेको योगदान अविस्मरणीय र अद्वितीय छ ।

हाम्रो पुरुषार्थ नेपाली भाषाको साहित्यिक पत्रिका हो । यस पत्रिकामा नेपाली भाषा सम्बन्धमा अनेक लेख, निबन्ध, टिप्पणी, अन्तर्वार्ता प्रकाशित भएका छन् । यस पत्रिकाको अनेक विशेषाङ्कमध्ये सम्पूर्णाङ्क ४२ नेपाली भाषिक संगोष्ठी विशेषाङ्कको रूपमा प्रकाशित भएबाटै यस पत्रिकाले नेपाली भाषाको विकासमा कस्तो योगदान दिएको छ स्पष्ट हुन्छ ।

४.२ हाम्रो पुरुषार्थमा प्रकाशित भाषिक लेख रचनाहरू

क्र.सं.	शीर्षक	रचनाकार	पेज
१	बोली	डा.टीकाराम पन्थी	१
२	नेपाली भाषाको विकास कसरी	शिवभक्त शर्मा	२
३	बढीघाट नदी: भाषिक सीमा	डा. टीकाराम पन्थी	५
४	हाम्रो भाषा र साहित्य (सम्पादकीय)	सम्पादक	५

५	मगर जातिको परिप्रेक्ष्यमा मगराती भाषा	रामप्रसाद शर्मा	६
६	प्रतिलेख	डा.टीकाराम पन्थी	८
७	उखानका जराहरू	डा.टीकाराम पन्थी	८
८	उच्चारणमा सुनिइरहेको परिवर्तन	श्रीकृष्ण गौतम	११
९	सराप र गाली	ऋष्यशृङ्ग	१२
१०	कुट-कोट कोटवाल-कटुवाल	श्रीकृष्ण गौतम	१३
११	जुम्ली र पश्चिमाञ्चलीय भाषिकाको सम्बन्ध	डा. टीकाराम पन्थी	१७
१२	एकातिरको आँधी एकातिरको भोलुङ्गो	श्रीकृष्ण गौतम	१९
१३	माखाको फिराद	श्रीकृष्ण गौतम	२०
१४	भाषा सम्बन्धी कुरा (सम्पादकीय)		२५
१५	जुन देशको भाषा जति सम्पन्न हुन्छ		
	त्यो देश त्यति नै सम्पन्न हुन्छ	रोहिणीप्रसाद भट्टराई	२५
१६	बृहत् नेपाली व्याकरणको कारक प्रक्रिया	डा.टीकाराम पन्थी	२७
१७	भाषा र साहित्यका कुरा (सम्पादकीय)		२९
१८	बभाङ्गी भाषिकका केही शब्द	हीरालाल धामी मिलन	३१
२०	डा.टीकाराम पन्थीलाई उत्तर	प्रा. हरिप्रसाद शर्मा आचार्य	३२
२१	निर्वचन ज्योतिप्रति एक दृष्टि	डा. टीकाराम पन्थी	२५
२२	नेपाली भाषाको	डा. टीकाराम पन्थी	३३
२३	राष्ट्रको अनुहार भाषाले देखाउँछ (अन्तर्वार्ता)	योगी नरहरिनाथ	३६
२४	बैतडेली अनुसर्गहरू एक टिपोट	महादेव अवस्थी	४०
२५	नेपाली भाषालाई खिचडी भाषा नबनाऊँ (भेटघाट) स्वामी प्रपन्नाचार्य		४३
२६	नेपाली लोकोक्ति एकःसन्दर्भ अनेक	शिवप्रसाद पौडेल	४६
२७	नेपाली भाषामा भएका दुई दुर्घटना	मुकुन्दशरण उपाध्याय	४४
२८	संस्कृत र युरोपेली भाषाका शब्दहरूको तुलनाबाट निस्कने केही निष्कर्ष	मोदनाथ प्रश्रित	४४

२९	भाषिक अभियान कतातिर ?	फणिनारायण सिग्देल	४४
३०	नेपाली शब्दसागरका विशेषता	डा. टीकाराम पन्थी	४५
३१	नेपाली उखानमा प्रतिबिम्बित बाहुन चरित्र एक टिप्पणी	शिवप्रसाद पौडेल	४५
३२	त्रिकालवाद र द्विकालवाद	डा. टीकाराम पन्थी	४६
३३	लघुतावाचक शब्द	तिलक लुइँटेल	४७
३४	सञ्चार क्षेत्रमा प्रयुक्त नेपाली भाषा:एक चर्चा	डा. वासुदेव त्रिपाठी	५०
३५	तामाङ भाषा र संस्कृतको आदिम सम्बन्ध	डा. टीकाराम पन्थी	५२

४.३ हाम्रो पुरुषार्थमा प्रकाशित भाषिक लेख रचनाहरूको विश्लेषण

हाम्रो पुरुषार्थ पत्रिकामा अङ्क १ देखि ५२ सम्मका अङ्कहरूमा अनेकौँ भाषासम्बन्धी लेखरचना, टिप्पणी, अन्तर्वार्ताहरू प्रकाशित भएका छन्। नेपाली भाषा, व्याकरणको क्षेत्रमा प्रारम्भदेखि नै नेपाली भाषा, व्याकरणको क्षेत्रमा प्रारम्भदेखि नै यस पत्रिकाले रुचि देखाएको छ। हाम्रो पुरुषार्थ प्रथम अङ्क २०३० सालको देवकोटा जयन्तीको अवसर पारेर प्रकाशित भएको देखिन्छ। २०३० सालदेखि अहिलेसम्म हाम्रो पुरुषार्थको ५३ अङ्क प्रकाशित भईसकेका छन्। हाम्रो पुरुषार्थका हालसम्म प्रकाशित भाषिक लेख, रचनाको अध्ययन / विश्लेषण सजिलो तुल्याउनको लागि कालक्रमिक विश्लेषण गरिएको छ :-

१. २०३० सालदेखि २०४० सालसम्म
२. २०४१ सालदेखि २०५० सालसम्म
३. २०५१ सालदेखि २०६३ सालसम्म

४.३.१ २०३० सालदेखि २०४० सालसम्म :

हाम्रो पुरुषार्थको पहिलो अङ्क २०३० साल लक्ष्मीजयन्तीको अवसरमा प्रकाशित भएको छ। २०३० देखि २०४० सम्मको एक दशकको अवधिमा हाम्रो पुरुषार्थमा प्रकाशित भाषिक लेख रचनाको विश्लेषण यहाँ गरिन्छ।

डा. टीकाराम पन्थी, 'बोली' (अङ्क १ पृ. ९, २०३० कार्तिक)

हाम्रो पुरुषार्थ, प्रथम अङ्कमा डा. टीकाराम पन्थीको 'बोली' शीर्षकको भाषासम्बन्धी लेख प्रकाशित भएको छ । यस लेखमा लुम्बिनी, गण्डकी, धवलागिरि अञ्चलमा बोलिने भाषाको बारेमा चर्चा गरिएको छ । यस लेखमा डा. पन्थीको यस क्षेत्रमा बोलिने नेपाली भाषाको स्थानीय कथ्यगत भेदका विलक्षण विशेषताहरूलाई केलाउने प्रयास गरिएको छ । साथै यस लेखमा सम्बन्धित क्षेत्रका बोलीमा पाइने व्याकरणगत, शब्दगत र ध्वनिगत भिन्नता र विलक्षणतालाई केलाइएको छ । लेखमा पाल्पा र गुल्मी र अर्घाखाँचीको स्थानीय बोलीमा समानता भएको तथ्य प्रकट गरिएकोछ । पाल्पाले राजधानीको सम्पर्कबाट र गुल्मी, अर्घाखाँचीले पाल्पाली सम्पर्कबाट नेपाली बोलीको मौखिक ध्वनिमा परिष्कार गरे । यति निधो गरेर भन्न सकिन्छ, लुम्बिनी अञ्चलका यी ३ वटै पहाडी जिल्लाको मौखिक बोलीमा केही नगण्य रूपमा शब्दगत भिन्नता देखिए तापनि ध्वनिसम्बन्धी क्षेत्रीय विशेषता रहेको देखिँदैन । लेखकले पाल्पा, गुल्मीतर्फको भाषिका शिष्ट नेपाली भाषाको निकट भएको बताएका छन् । प्रस्तुत लेखमा स्थानीय भाषिकामाथि खोजपूर्ण र विद्वतापूर्ण विश्लेषण देखिन्छ ।

शिवभक्त शर्मा 'नेपाली भाषाको विकास कसरी' हाम्रो पुरुषार्थ दोस्रो अङ्क २०३१ कार्तिक २८

शिवभक्त शर्माको 'नेपाली भाषाको विकास कसरी' हाम्रो पुरुषार्थको दोस्रो अङ्क २०३१ कार्तिक २८ गते देवकोटा जयन्तीको अवसरमा प्रकाशित भएको छ । यस अङ्कमा नेपाली भाषाको विकास कसरी ? भन्ने भाषासम्बन्धी विचारात्मक लेख प्रकाशित भएको छ । यस लेखमा लेखकले भाषासम्बन्धी आफ्ना निजी विचारहरू प्रकट गरेका छन् । भाषामा विदेशी भाषाका शब्दहरू मिसाउनुहुँदैन भन्ने मतको उनले खण्डन गरेका छन् । भाषिक क्षेत्रमा देखिएका संकीर्णताहरूलाई त्यागेर जनजिब्रोले पचाएका सबै भाषाका शब्दहरू ग्राह्य हुन्छन् भन्ने विचार राखिएको छ । "भाषामा बोल्ने, नेपाली शब्दहरू मात्र राखिनुपर्दछ, संस्कृत शब्दहरू मिश्रित गराउनुहुँदैन, हिन्दी राख्नुहुँदैन अंग्रेजी, चिनियाँ, जापानी, फारसी, उर्दुजस्ता विदेशी भाषाका शब्द मिसाउनुहुँदैन जस्ता विभिन्न विचारहरूलाई भुलिदिनुपर्दछ भन्ने तर्क प्रस्तुत गरिएको छ । साथै यस लेखले नेपाली भाषामा ठेट नेपाली शब्दहरूमात्र रहनुपर्दछ भन्दै मौलिक संस्कृत र आगन्तुक शब्दहरूलाई राख्नुहुँदैन भन्ने संकीर्ण भाषिक चिन्तनको विरोध गरेको देखिन्छ ।

डा. टीकाराम पन्थी, बडीघाट नदी भाषिक सीमा, अङ्क ५, पृ. १, २०३३ कार्तिक

हाम्रो पुरुषार्थको अङ्क ५, २०३३ कार्तिक ६ गते देवकोटा जयन्तीको अवसरमा प्रकाशित भएको छ। यस अङ्कमा डा. टीकाराम पन्थीको 'बडीघाट नदी भाषिक सीमा' नामक भाषा सम्बन्धी गहकिलो लेख प्रकाशित भएको छ। यस लेखमा विद्वान् पन्थीले गुल्मी जिल्लालाई चिर्दै बग्ने बडीघाट नदीलाई भाषिक सीमाको रूपमा उल्लेख गरिएको छ। यस लेखमा केन्द्रीय भाषिकाका कतिपय संस्कृत मूलका शब्दहरू बडीघाट नदीसम्म प्रचलित रहेको तथ्यलाई प्रकट गरिएको छ। केही यस्ता शब्दहरू छन् जो जुम्लीसँग मात्र मेल खान्छन्, पूर्वपट्टि जान्छन्। जस्तै: पाइतो-साइत, सुपो-नाडलो, दैलो-ढोका आदि।

बडीघाट नदी गुल्मीलाई दुई प्याक गराएर बीचबाट बग्दछ, यो यस भाषिक क्षेत्रभित्र पर्ने ठूलो नदी पनि हो र भाषिक सीमा पनि हो। यस नदीको वारिपारि केही भाषिक भिन्नता देखिन्छ। गुल्मीतिर गण्डकी र बडीगाडको बीचमा पर्ने गुल्मी जिल्लाको भू-भागलाई पारगुल्मी भनिन्छ। पारगुल्मी गुल्मीको एक नम्बर निर्वाचन क्षेत्र हो। त्यस क्षेत्रमा पर्वती भाषिकाको केही प्रभाव छ। त्यता आँसी, बान्नु, गइच्च, भइतो, पाउच (पाक्च) जस्ता शब्दहरू बोलिन्छन्। बडीगाड नदी भाषिक सीमा भन्ने यस लेखमा पन्थीले यस नदी वारिपारिका भाषिक भिन्नतालाई स्पष्ट पारेका छन्। उक्त लेखमा बडीघाट नदीको बायाँ क्षेत्र पर्वत र दायाँ क्षेत्र मगरात भएको उल्लेख गरिएको छ। उहाँले बडीघाट नदीको बायाँतिर भोट हिमाली भाषाका स्थाननाम भएका र दायाँतिर खस भाषाका स्थाननाम भएका तथ्यलाई अधि सारिएको छ। वस्तुतः बडीगाड नदी भाषिक सीमा भएको कुरा छर्लङ्ग छ। बडीगाड वारि जुभुङमा 'भात पाक्च' भन्छन्, पारि रूपाकोटमा 'भात पाउच' भन्छन्। 'पाक्च' पाल्पा-गुल्मेली हो, 'पाउच' पर्वती हो। पाल्पाली बोलीमा अलिकति राजधानीको बोलीको प्रभाव छ। जस्तो गुल्मी, अर्घाखाँचीमा भओ छ, गओ छ, बइल्लो जस्ता उच्चारण हुन्छन् भने पाल्पामा भाछ, गाछ, बल्योजस्ता उच्चारण हुन्छन्।

सम्पादकीय अङ्क ५

अङ्क ५ मै नेपाली भाषाका सम्बन्धमा सम्पादकीय लेखिएको छ, जसमा 'कुनै पनि देशको सर्वतोमुखी विकासका लागि भाषाको विकास हुनु आवश्यक छ' भनिएको छ। प्रस्तुत सम्पादकीयमा राष्ट्रको विकासमा भाषाको महत्वपूर्ण स्थान हुने कुरा बताइएको छ।

रामप्रसाद शर्मा, 'मगर जातिको परिप्रेक्ष्यमा मगराती भाषा (अङ्क ६, २०३५, कार्तिक)

हाम्रो पुरुषार्थको अङ्क छ २०३५ कार्तिक २५ गते देवकोटा जयन्तीको शुभ अवसरमा प्रकाशित भएको छ। यसमा रामप्रसाद शर्माको 'मगर जातिको परिप्रेक्ष्यमा मगराती भाषा' भन्ने भाषिक लेख प्रकाशित भएको देखिन्छ। यसमा नेपाली भाषाको स्थानीय भेद बोलीमा प्रभाव पार्ने मगराती भाषाको सविवरण चर्चा गरिएको छ। लेखकका अनुसार नेपाली भाषाको गुल्मेली र पाल्पाली उपभाषिकामा पाइने विशेष शब्दहरू पनि धेरैजसो मगराती भाषाबाटै लिएको देखिन्छ। जस्तै: गएपार, खाएपार, का, तार चाहिं, तारलालक, (पारतिर) बाट लिएका देखिन्छन् भनिएको छ। यसको साथै कबली (फर्सी) बौना (लोटा), बटुको (कचौरा) इत्यादि। राष्ट्रभाषा नेपालीको शब्द ढुकुटीलाई पनि मगराती भाषाबाट निकै नै शब्दहरूको आड मिलेको देखिन्छ।

हाम्रो पुरुषार्थको आठौँ अङ्कबाट यो पत्रिका अर्धवार्षिक रूपमा प्रकाशित हुँदै आएको देखिन्छ। यस अङ्कबाट सम्पादक चिरञ्जीवी शर्माले विदा लिनु भएको छ र सहायक सम्पादकमा दीन पन्थी थपिनु भएको छ।

डा. टीकाराम पन्थी, 'प्रतिलेख', अङ्क ८, पृ. १२

यस आठौँ अङ्कमा भाषासित सम्बन्धित डा. टीकाराम पन्थीको लेख 'प्रतिलेख' प्रकाशित गरिएको छ। प्रतिलेखमा नेपालका स्थाननामहरूको विद्वतापूर्ण निर्वचन प्रस्तुत गरिएको छ। स्थाननामहरूमा नेपाली स्थाननामहरू र मगर, गुरुङ, लिम्बू आदि भाषाका स्थान नामहरूको पुर्पक्ष गरिएको छ। यसमा रेसुङ्गा, श्रृङ्गा जस्ता स्थान नामहरू ऋष्यश्रृङ्गा श्रृङ्गीजस्ता ऋषिमुनिका नामबाट रहन गएका हुन् भनिएको छ। आफ्नै मान्यतामाथि प्रश्नचिन्ह खडा गर्दै हुँगा, पेंगा, केरुङ्गा, थोर्गा जस्तै मगराती मूलका स्थाननाम हुनसक्ने तर्क प्रस्तुत गरिएको छ। नेपाली भाषामा मगराती भाषाको प्रभाव परेको कुरो उल्लेख गरिएको छ। लेखकका अनुसार मगराती भाषामा नेपरिनु अर्थमा सिरिङ् धातु छ यसमा 'गा' परसर्ग थपेर सिरिङ्गा भयो। जसको रूप चाँच्चाडो बोल्दाबोल्दै श्रृङ्गा भयो। सिरिङ्गाको अर्थ नेपरिएका मान्छेहरू बस्ने ठाउँ हुन गयो। कुनै बेला त्यस्तै मान्छे देखेर सो नाम राखिएको थियो भनिन्छ। तथ्यअनुसार त्यस ठाउँको नाम श्रृङ्गा रहन गएको देखिन्छ। तालव्य 'श' कार र 'ऋ' विशिष्ट 'श्रृङ्गार' यस्तो नाम होइन।

यस लेखमा कोट, थुम, बास, खर्क, चौर, पानी, नेटा, मारे, गाउँ, खोला, पुर डाँडा, माटा, पोखरा, काटे, धारा, खुट्टाजस्ता परसर्ग गाँसिएका स्थाननामहरू खस भाषाका हुन् भनिएको छ। साथै वा, तुड, लुड, उड, वाड, इड, दि, डि, धा, गाजस्ता परसर्ग जोडिएका स्थाननामहरू मगराती मुलका हुन् भन्ने चर्चा गरिएको छ। यसमा लेखकको विचार तर्कपूर्ण, खुला र भाषाविज्ञानको मर्मले प्रस्ट रहेको देखिन्छ।

डा. टीकाराम पन्थी, 'उखानका जराहरू', अङ्क १०, पृ. ९, (२०३६)

हाम्रो पुरुषार्थको दशौँ अङ्क २०३६ सालको कार्तिकमा प्रकाशित भएको छ। यसमा भाषासम्बन्धी एउटा मात्र लेख छ डा. टीकाराम पन्थीको, जसको शीर्षक 'उखानका जराहरू' रहेको छ। भाषामा लोकोक्तिअन्तर्गत उखानको अस्तित्व रहेको छ। यस लेखमा पाल्पा, गुल्मी क्षेत्रतिर विशेष रूपमा प्रचलित उखानहरूको नालीबेली उतारिएको छ। उखानहरू एउटा विशिष्ट स्थितिमा जन्मन्छन् र तिनको प्रयोग पछि भाषाभाषीहरूले उपयुक्त ठाउँमा गर्दछन् भनिएको छ। लेखमा उखानका बारेमा ज्यादै गहन र कतै-कतै व्यङ्ग्यात्मक प्रस्तुति दिइएको छ। उखानहरू देशकाल सापेक्ष हुन्छन्, कुनै समयमा खास परिस्थितिमा उठाएका उखानहरू कालचक्रको परिवर्तनका साथ निस्क्रिय, असुहाउँदिला, फिका र नमिल्दा हुन्छन् भनिएको छ।

कुनै ठाउँमा उखानको प्रसङ्ग चलाउँदै आचारलाई अन्धविश्वास ठान्ने प्रवृत्तिप्रति व्यङ्ग्य पनि गरिदिएको छ। पन्थीका अनुसार बाहुनले बङ्गुरको मासु खाएर डकार्ने युगमा च्याउ, लसुन, गोलभेंडा, भान्टा जस्ता कुराहरू निषेध गरिएका अन्धविश्वासी युगमा उदाएका 'बाहुनले च्याउ खायो न स्वाद पायो' मा स्वाद नै के छ र ?सन्दर्भमा बनेका अहिले त पूर्ण प्रगतिशील, भौतिक साधन जुटाउने उखानमा पो स्वाद छ। धर्मकर्म डाँडामा, चामल हाल भाँडामा, देवता पित्र सबै मुखभिन्न, जस्ता उखानले नेपाली खानपानको मर्म खोलेको कुरा उल्लेख गरिएको छ।

श्रीकृष्ण गौतम, 'उच्चारणमा सुनिइरहेको परिवर्तन', अङ्क ११, (२०३७, समालोचना विशेषाङ्क)

हाम्रो पुरुषार्थको ११ औँ अङ्क समालोचना विशेषाङ्कको रूपमा २०३७ को बैशाखमा प्रकाशित भएको छ। यस अङ्कमा सबै रचनाहरू समालोचनासित सम्बन्धित छन्। यस अङ्कमा श्रीकृष्ण गौतमको 'उच्चारणमा सुनिइरहेको परिवर्तन' भन्ने

वर्णोच्चारणसित सम्बन्धित लेख प्रकाशित भएको छ । यस लेखमा वर्णहरूको उच्चारण र लेखाइमा देखिने दुविधा र जटिलतालाई केलाइएको छ । यो ध्वनिसम्बन्धी लेख हो । लेखमा वर्णको लेखाई र बोलाइका विसङ्गतिहरूलाई सुक्ष्मरूपमा हेरिएको छ ।

ऋष्यशृङ्गा, 'सराप र गाली, अङ्क १२, २०३७ कार्तिक

हाम्रो पुरुषार्थको १२ औं अङ्क कार्तिक २०३६ मा प्रकाशित भएको छ । यस अङ्कमा ऋष्यशृङ्गाको 'सराप र गाली' भन्ने व्यङ्ग्यात्मक लेख प्रकाशित भएको छ । लेख साहित्यिक प्रकृतिको भएपनि यसमा गाली गर्ने शब्दहरूको विश्लेषण भएकोले र भाषामा शब्द र अर्थको चमत्कारिक सम्बन्धको विश्लेषण भएकोले यसलाई भाषिक लेख मानिन्छ । यसमा गालीका छ प्रकारहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

जस्तै : स्वरूप कथनात्मक गाली

रूपान्तरित गाली

आरोपित गाली

मरणोद्देश्यक गाली

जातीय गाली

पाँडे गाली

श्रीकृष्ण गौतम, 'कुट-कोट, कोटवाल-कटुवाल', अङ्क १३, पृ. २

हाम्रो पुरुषार्थको १३ औं अङ्क २०३८ सालको वैशाखमा प्रकाशित भएको छ । यस अङ्कमा 'शब्द जिज्ञासा' अन्तर्गत श्रीकृष्ण गौतमको 'कुट-कोट' 'कोटवाल-कटुवाल' शीर्षकको भाषासम्बन्धी लेख प्रकाशित भएको छ । यस लेखमा विद्वान् लेखक गौतमले कूटबाट-कोट र कोटवाल हुँदै कटुवाल भएको तार्किक विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ । नेपाली भाषामा कोट र कटुवाल शब्द निकै प्रचलित छन् । भुरे ठकुरयाईँवाला गाउँहरूको शिखर अथवा कुटमा किल्ला हुन्थ्यो । कुटबाट कोट हुँदै त्यस किल्लालाई पनि कोट भनिन थाल्यो । कोटको अर्थ तानिदातानिदै देवी मन्दिर पनि जनाउने भयो । इतिहासको क्रममा ठकुर्याईँहरू हराए, किल्ला पनि हराए तर देवीको मन्दिर यथावत पूजनीय रहिरह्यो । तिनताक शासकको तर्फबाट केही आदेश सूचना रैतीलाई दिनुपऱ्यो भने पर्खाल अर्थात् कोटमाथि चढेर वरिपरी घुमेर हाक हाल्नेलाई कोटवाल भनियो पछि कटुवाल हुँदै कटुवाल

भयो । साथै यस लेखमा भुरे-टाकुरे र बाइसी-चौबीसी राजाका पालाको अवशेषका रूपमा रहेका कोट र कटुवाल शब्दको तार्किक निर्वचन प्रस्तुत गरिएको छ । नाम दिने 'कोट' शब्दलाई पनि कूट कोटबाट बनेको तर्क दिइएको छ ।

डा. टीकाराम पन्थी, 'जुम्ली र पश्चिमाञ्चलीय भाषिकाको सम्बन्ध, सम्पूर्णाङ्क १७, २०३९, कार्तिक

हाम्रो पुरुषार्थको सम्पूर्णाङ्क १७, २०३९ सालको कार्तिकमा प्रकाशित भएको छ । यस अङ्कमा डा. टीकाराम पन्थीको निकै महत्वपूर्ण भाषासम्बन्धी लेख जुम्ली र पश्चिमाञ्चलीय भाषिकाको सम्बन्ध रहेको छ । यस लेखमा पश्चिमान्चलीय अर्थात् गण्डकी, लुम्बिनी, धवलागिरि र राप्तीका केही भागमा समेत बोलिने कथ्य नेपाली भाषाका केही शब्दहरू जुम्ली, अर्थात् केन्द्रिय भाषिकाका शब्दहरू रहेको अनुसन्धान गरिएको छ । कवि दधिराम मरासिनीले आफ्ना कवितामा गुल्मी-अर्घाखाँचीतिर कथ्य रूपमा रहेका मानक नेपालीमा नरहेका पन्पक्ष, जौनतौन, नाजु, बिलो, बालो, चिन्हल, मज, खौलो, कौनै, जिउँनी, भाउँताजस्ता शब्दहरूको प्रयोग गरेको तथ्य पनि यसमा दिइएको छ । यसमा शब्दगत, ध्वनिगत दुवै अध्ययन गरिएको छ । जुम्ली, पश्चिमाञ्चलीय र लेख्य नेपालीको समता र विषमता केलाइएको छ । शब्दहरूको व्युत्पत्ति केलाइएको छ । आँटी, पाइतो, पोको, सुपो, पतरी, बटुको, दैलो आदि अनेक शब्द अर्घाखाँची, गुल्मी र पाल्पासम्म सीमित देखिन्छन् । आँसी, बान्नु, हल्लुँडोजस्ता केही शब्द बाग्लुङ, म्याग्दी पर्वततर्फ सीमित छन् । गुल्मीमा हाँसियाले घाँस काट्छन्, पर्खालले बार बाछ्छन्, नाराले गोरु नाछ्छन्, बाग्लुङमा आँसीले घाँस काट्छन्, बान्नुले बार बाछ्छन्, हल्लुँडोले गोरु नाछ्छन् ।

श्रीकृष्ण गौतम, 'एकातिरको आँधी अर्कोतिरको भोलुङ्गो', सम्पूर्णाङ्क १९, २०४० कार्तिक

हाम्रो पुरुषार्थको सम्पूर्णाङ्क १९, २०४० को कार्तिकमा प्रकाशित भएको छ । यस अङ्कमा श्रीकृष्ण गौतमको 'एकातिरको आँधी अर्कोतिरको भोलुङ्गो' शीर्षकको भाषासम्बन्धी लेख प्रकाशित भएको छ । यस लेखमा विद्वान् लेखक श्रीकृष्ण गौतमले केही शब्दहरूको रोचक विवरण प्रस्तुत गर्नु भएको छ । सुथरी, सोठ्याउनु, नैनसुत, भर्पाई, पारपाचुके, शतभतानी, पात्रर ढाक्रे, नाबालक, मन्साउनु, आखत बाछ्छिता, दमाली, साँढे, साढेजस्ता शब्दहरूको स्रोत र निर्माण प्रक्रियाको रोचक विश्लेषण गर्नुभएको छ ।

४.३.२ २०४१ देखि २०५० सालसम्म

हाम्रो पुरुषार्थमा ४० को दशक अर्थात् २०४१ सालदेखि २०५० सालसम्म प्रकाशित भाषिक लेखहरूको विश्लेषण यहाँ गरिएको छ ।

श्रीकृष्ण गौतम, 'माखाको फिराद', अङ्क २०, (२०४१, बैशाख)

'हाम्रो पुरुषार्थको २० औं अङ्क २०४१ सालको बैशाखमा प्रकाशित भएको छ । यस अङ्कमा श्रीकृष्ण गौतमकै 'माखाको फिराद' शीर्षकको भाषासम्बन्धी लेख प्रकाशित भएको छ । भाषाका गहन विषयलाई रोचक शैलीमा प्रस्तुत गर्नु गौतमको विशेषता देखिन्छ । यसमा माखो शब्दको उत्पत्ति मक्षिकाबाट भएको नाटकीय चित्रण छ । यस्तो तद्भव शब्दलाई सभ्य हौं भन्नेहरूले अस्वीकार गरेको प्रति प्रखर व्यङ्ग्य गरिएको छ । माखालाई पात्र खडा गरेर शब्दचर्चा गर्ने अनौठो शैली छ यसमा । हामी माखाहरू ऐतिहासिक हौं । भगवान् विष्णुले हाम्रो मूल माखा मक्षिकालाई सृष्टि गरेको हुन् भिँगालाई होइन भन्नेजस्ता तर्क प्रस्तुत गरिएको छ ।

सम्पादकीय, अङ्क २५, २०४३ बैशाख

हाम्रो पुरुषार्थको २५ औं अङ्क २०४३ को बैशाखमा प्रकाशित भएको छ । यस अङ्कको सम्पादकीयमा लेखिएको छ -भाषालाई बेवास्ता गर्नु भन्ने हाम्रो सभ्यता, वैभव गौरव र अस्तित्व पछिसम्म बाँच्ने आधार ढल्ने छ । हामी पुर्खाको गौरव भुलेका आफैलाई बिसेका अस्तित्वहीन जर्जर र बर्बर कहलिने छौं भनिएको छ ।

अन्तर्वार्ता, रोहिणी भट्टराई 'जुन देशको भाषा जति सम्पन्न हुन्छ, त्यो देश त्यति नै सम्पन्न हुन्छ', (अङ्क २५, २०४३ बैशाख)

२५ औं अङ्कमै वरिष्ठ व्याकरणविद् रोहिणी भट्टराईसँग लिएको अन्तर्वार्ता प्रकाशित भएको छ । अन्तर्वार्ताको शीर्षक 'जुन देशको भाषा जति सम्पन्न हुन्छ, त्यो देश त्यति नै सम्पन्न हुन्छ' भन्ने रहेको छ । यसमा नेपाली व्याकरणका बारेमा महत्वपूर्ण कुरा रहेका छन् । बृहत् नेपाली व्याकरणका रचयिता रोहिणी भट्टराईको नेपाली भाषालाई संस्कृत भाषाबाट सर्वथा अलग गर्न नसकिने सौँच रहेको देखिन्छ । अन्तर्वार्तामा 'भाषाको मूल कसौटी नै स्तरीय व्याकरण हो भनिएको छ । भाषामा देखिएको स्वेच्छाचारप्रति कटाक्ष गर्दै अन्तर्वार्तामा हिजोआज संस्कृत र संस्कृतिको मर्मको लेसमात्र पनि नबुझिकन जथाभावी विरोध गर्ने, निश्चित धारणा नभएका, विदेशी चस्मा लगाएर नेपाली भाषा, व्याकरण र

संस्कृतिलाई हचुवा किसिमबाट हेर्ने तारानाथ शर्मा, बालकृष्ण पोखरेलजस्ता व्यक्तिहरूले नेपाली भाषा र व्याकरणको स्वरूपलाई नै विकृत बनाउने चेष्टा गरेका छन् भनिएको छ यस्ता कथित विज्ञको पगरी गुथेको अधकल्चाहरूबाट हाम्रो व्याकरणको स्वरूपलाई मुक्त गराएर नेपाली भाषाको स्वभाविक प्रकृति र प्रवृत्तिअनुरूप स्वस्थ व्याकरणको निर्माण गर्नु आवश्यक छ भनिएको छ ।

डा. टीकाराम पन्थी, 'निर्वचनज्योति प्रति एक दृष्टि', सम्पूर्णाङ्क २५ (२०४३, बैशाख)

हाम्रो पुरुषार्थको सम्पूर्णाङ्क २५ मा डा. टीकाराम पन्थीको 'निर्वचनज्योति प्रति एक दृष्टि' नामको टिप्पणी प्रकाशित भएको छ । यसमा दाडबाट प्रकाशित हुने हिमज्योति नामक संस्कृत मासिक पत्रिकामा धारावाहिक रूपमा प्रकाशित भएको प्रा.हरिप्रसाद शर्मा आचार्यको 'निर्वचन ज्योति' भन्ने भाषावैज्ञानिक निबन्धमाथि समीक्षा गरिएको छ । अङ्ग्रेजी भाषाको मूल संस्कृत भाषा हो भन्ने सिद्ध गर्न खोजिएको छ । यसमा गरिएका प्रयासलाई कसरहरूलाई डा. पन्थीबाट पर्गल्ने काम पनि भएको छ । संस्कृत र अङ्ग्रेजी दुवै भारोपेली खालका भाषा हुन् भन्दै आचार्यका केही दुर्व्युत्पत्ति र हास्यास्पद दुष्कल्पनाहरूको डा. पन्थीबाट धज्जी उडाउने काम भएको छ ।

डा. टीकाराम पन्थी, 'बृहत् नेपाली व्याकरणको कारक प्रक्रिया', सम्पूर्णाङ्क २७ (२०४४, बैशाख)

हाम्रो पुरुषार्थको २७ औं अङ्क २०४४ को बैशाखमा प्रकाशित भएको छ । लघु आकारको यस अङ्कमा डा. टीकाराम पन्थीको 'बृहद नेपाली व्याकरणको कारक प्रक्रिया' शीर्षकको भाषासम्बन्धी लेख प्रकाशित भएको छ । व्याकरणशास्त्रसम्बन्धी गम्भीर छलफल छ यसमा । रोहिणी भट्टराईको बृहद् नेपाली व्याकरणको कारक प्रक्रियामा रहेका कमी कमजोरीहरूलाई यस लेखले सोदाहरण देखाएको छ । डा. पन्थी लेख्नुहुन्छ 'बृहद नेपाली व्याकरण जिज्ञासुहरूलाई बृहद ज्ञान दिन समर्थ छ, यसबारे शङ्का गर्नुपर्दैन । यस व्याकरणको प्रत्येक प्रकरण बृहद् छन्, विस्तृत छन्, व्याख्यात्मक छन्' । व्याख्यात्मकताकै कारणले कुनै प्रकरण वा प्रकरणमाथि अनावश्यक गन्थन र अत्यन्त भद्दा पनि बनेका छन् । त्रुटि कतै कतै रहन गएछन् (पृ.५३७, ५४० र ५४४ मा मिश्रवाक्य हुन् भन्दै संयुक्त वाक्यहरूलाई उदाहरणस्वरूप राखिएको कुरालाई पनि लेखमा उल्लेख गरिएको छ ।

सम्पादकीय, सम्पूर्णाङ्क २९ (२०४५)

हाम्रो पुरुषार्थको २९ औं अङ्क ४५ सालको नववर्षको उपलक्ष्यमा प्रकाशित भएको छ। यस अङ्कमा भाषासम्बन्धी मूल लेखरचनाहरू छैनन्। भाषा र साहित्यका कुरा भन्ने सम्पादकीय प्रस्तुत गरिएको छ।

यस अङ्कको सम्पादकीयमा भाषासम्बन्धमा महत्वपूर्ण कुरा रहेका छन्। भाषा राष्ट्रियताको संरक्षक हो भन्ने ठोकुवा गरेको छ यसले। सम्पादकीयमा लेखिएको छ -‘राष्ट्र र जातिको अस्तित्व र गौरव भाषाले नै साँचेको हुन्छ। भाषा र संस्कृतिको नारा भयो भने राष्ट्र र जातिको पनि नारा अवश्यभावी छ। भाषाले एकताको सूत्र बन्छ, ममताको भाव जगाउँछ र अस्तित्वको बोध गराउँछ। त्यसैले भाषा राष्ट्रियताको संरक्षक हो।’ ‘हाम्रा लोकगीत अपहेलित भएका छन्, डिस्कले स्थान पाएका छन्। लोगनेले दुलहीलाई ‘वाइफ’ भन्न रुचाउँछ। केटा-केटीलाई बाबा -आमा होइन, डैडी-मम्मी भन्न सिकाइन्छ। बाबा-आमा त गाउँले, असभ्य, गरिब, भुत्रेभाम्रेका बोली हुन् क्यार, आधुनिक मिससाहेव र बाबुसाहेवलाई छोराछोरीले वा-आमा भने लाज लाग्छ क्यार। हाम्रा खोपडी कति दरिद्र छन्। अब त नामले पनि नेपाली नचिनिने भयो। गीता, हर्षबहादुर, नारायण होइन, स्वीटी, सोलर, लुना पनि हिन्दू नेपालीका नाम भइसके। यो सबै दिमागी गुलामीको कारण हो। काखको नानीले आमा नबुभोस् मम्मी भन्दै रोएर दूध मागोस्। हामी रुन र हाँस्न पनि अंग्रेजीमै सिकौं। हाम्रो शैक्षिक आदर्श यतैतिर लम्केको छ भन्ने कुरा सम्पादकीय लेखमा उल्लेख गरिएको छ। जसले भावमा आगन्तुक रूपमा आएका बाक्लै हाम्रो बोलचालमा अंग्रेजी भाषा बढाउँदै लागेको स्पष्ट देखिन्छ।

हिरालाल धामी मिलन, ‘बभाङ्गी भाषिकाका केही शब्द’, सम्पूर्णाङ्क ३१ (२०४६) वैशाख

हाम्रो पुरुषार्थको ३१ औं अङ्क २०४६ वैशाखमा प्रकाशित भएको छ। यस अङ्कमा ‘हिरालाल धामी मिलनको ‘बभाङ्गी भाषिकाका केही शब्द भन्ने भाषिकासम्बन्धी लेख प्रकाशित भएको छ।

यस लेखमा लेखकले बभाङ्गी भाषिकाका महत्वपूर्ण शब्दहरू टिप्नुभएको छ। यस भाषिकाका आली, ओछ्छाउनु अस्ताउनु, काँसो (खोकी), कन्जडो (नराम्रो) कोठो (चित्राको अन्न राख्ने भाँडो) खतुकी (मनमा कालो भएको व्यक्ति) धुगुन्ती (केटाकेटीलाई खेलाउने एकतिरका) टोट्को (रूखको प्वाल) डिङ्गो (गाई, गोरु, भैंसी), तिसात्यास बुङ्नु (डुब्नु)

लिप्नु (पोत्नु) सुत (गाई, भैंसीको जनेन्द्रीय) चिङ्को (चिको चट्याङ्) जस्ता शब्दहरू पाल्पा गुल्मीसम्म बोलिन्छन् भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसमा लेखिएको छ बभाङ्गी भाषा नेपाली भाषाको पहिलो अवस्था हो । बभाङ्गी भाषाको विकसित रूप नेपाली भाषा हो । त्यो ठाउँमा अरू भाषाभाषीहरू नेवार, गुरुङ, मगर राई, लिम्बू, मधिशे आदि बस्ने गरेका छैनन् । तिनको बासवाट टाढा रहन गएकाले ठेटको प्रमाण भन् मजबुत हुन गएको भनिएको छ ।

हरिप्रसाद शर्मा आचार्य, 'डा. टीकाराम पन्थीलाई उत्तर'-हाम्रो पुरुषार्थ ३२, पृ.५१ (२०४६)

हाम्रो पुरुषार्थको अङ्क ३२ मा प्रा. हरिप्रसाद शर्मा आचार्यको डा. टीकाराम पन्थीलाई उत्तर, शीर्षकको प्रत्युत्तर पत्र छापिएको छ । यसमा हाम्रो पुरुषार्थको सम्पूर्णाङ्क २५ मा प्रकाशित डा. टीकाराम पन्थीको निर्वचनज्योति प्रति एक दृष्टि भन्ने टिप्पणी माथि टिप्पणी गरिएको छ । यो डा. पन्थीको टिप्पणीको प्रत्युत्तरको रूपमा आएको छ । यस लेखमा प्राध्यापक आचार्यले डा. पन्थीले देखाउनु भएको दुर्व्युत्पत्तिको खण्डन गर्दै डा. पन्थीलाई पनि उक्त विषयको अभ्यास गर्ने सुझाव दिनुभएको छ ।

४.३.३ २०५१ सालदेखि २०६३ सालसम्म

हाम्रो पुरुषार्थ पत्रिकामा २०५१ सालदेखि २०६३ सालसम्म प्रकाशित भाषिक लेखहरूको विश्लेषण यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

डा. टीकाराम पन्थी, 'नेपाली भाषाको गुल्मेली उपभेद', सम्पूर्णाङ्क ३३ (२०५३, कार्तिक)

हाम्रो पुरुषार्थको सम्पूर्णाङ्क ३३, कार्तिक ०५३ मा गुल्मी परिचयाङ्कको रूपमा प्रकाशित भएको छ । यस अङ्कमा डा. टीकाराम पन्थीको 'नेपाली भाषाको गुल्मेली उपभेद' शीर्षकको भाषासम्बन्धी लेख प्रकाशित भएको छ । यस लेखमा गुल्मीमा बोलिने नेपाली भाषाको कथभेदका विशेषताहरू केलाइएको छ । यसमा गुल्मीमा बोलिने नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद, नामयोगी, क्रियायोगी, निपात शब्दहरूको सोदाहरण चर्चा गरिएको छ । गुल्मीको कृषक समाजमा प्रचलित प्रायः खेती र पशुपालनसँग सम्बद्ध उखानहरूको चर्चा पनि गरिएको छ । यस लेखमा गुल्मेली समाजमा गाली गर्दा प्रयोग गरिने गालीका शब्दहरू पनि सङ्कलित छन् । यस गहन लेखमा गुल्मेली भाषिकामा देखिने वर्णविपर्यय सन्ध्यक्षरीकरण, नासिक्यीभवन, महाप्राणीभवन, अल्पप्राणीभवन, समीभवन, समानक्षरीकरण,

घोषीभवन, वर्णागम, वर्णपरिवर्तनजस्ता ध्वनि प्रक्रियाहरूको चर्चा पनि सोदाहरण गरिएको छ ।

गुल्मेली भाषिकामा स्थानीयवासी मगर जातिको भाषा मगरातीको प्रभाव परेको कुरा समेत यस लेखमा उदाहरणसहित प्रस्तुत गरिएको छ ।

अन्तर्वार्ता योगी नरहरिनाथ, 'राष्ट्रको अनुहार भाषाले देखाउँछ', सम्पूर्णाङ्क ३६, २०५५

हाम्रो पुरुषार्थको सम्पूर्णाङ्क ३६, २०५५ सालको वैशाखमा प्रकाशित भएको छ । यस अङ्कमा आफ्नो सम्पूर्ण जीवन अध्ययन, लेखन, अनुसन्धान, प्रकाशन, पदयात्रा, वैदिक धर्मको उत्थान र राष्ट्रिय जागरणमा लगाउने महान् लेखक, कवि, इतिहासकार राष्ट्रभक्त योगी नरहरिनाथसँग लिइएको ओजस्वी अन्तर्वार्ता छापिएको छ । अन्तर्वार्ताको शीर्षक नै राष्ट्रको अनुहार भाषाले देखाउँछ भन्ने रहेकोले यस अन्तर्वार्तामा नेपाली भाषाको सम्बन्धमा योगीजीका महत्वपूर्ण विचारहरू रहेका देखिन्छन् । यो अन्तर्वार्ता मूलतः इतिहास, संस्कृति, शिक्षाप्राणाली, धर्म, साहित्य र भाषासित सम्बन्धित छ । अन्तर्वार्ता क्रममा योगीजीले अनेक स्थाननामहरूको निर्वचन पनि प्रस्तुत गर्नुभएको छ । गुल्मबाट गुल्मी भएको, हिमधुवाट हिन्दू भएको, त्रिविन्टपबाट तिब्बत भएको जस्ता तर्क यसमा दिइएको छ । वर्तमान शिक्षा र भाषानीतिप्रति उहाँले रोष प्रकट गर्नुभएको छ । आजको शिक्षा कुण्ठित छ, लुन्ठित छ । २८ साले अन्तर्राष्ट्रिय शिक्षाले २६ अक्षरका बाँध जन्माएको छ । मरेको कीचकको जस्तो आजको शिक्षाको रूप छ भन्ने कुरा पनि यस लेखमा उल्लेख गरिएको छ ।

महादेव अवस्थी, 'बैतडेली अनुसर्गहरू एक टिपोट', सम्पूर्णाङ्क ४०, पृ. ८५

हाम्रो पुरुषार्थको ४० औं अङ्क २०५७ सालको वैशाखमा प्रकाशित भएको छ । यस अङ्कमा महादेव अवस्थीका बैतडेली अनुसर्गहरू एक टिपोट भन्ने लेख छापिएको देखिन्छ । यस टिपोटमा बैतडेली भाषिकाका कृत् र तद्धित प्रत्ययहरूको टिपोट गर्नु भएको छ । यसमा टिपिएका अनुसर्ग अर्थात् प्रत्ययहरू अ,अन, अनी, अन्त, आ, आन, आरीजस्ता कृत् प्रत्यय र आइ, आडी, आरी, आलो, इनी, इलो, एनी, एलो, औटो, औरोजस्ता तद्धित प्रत्यय मानक नेपालीमा पनि प्रचलित छन् । अन्य अनुसर्गहरू विलक्षण छन् । ए, आलीजस्ता कृत् प्रत्यय र आनजस्ता तद्धित प्रत्यय अनौठा हुन् । यस टिपोटले नेपाली भाषाको एउटा भाषिका बैतडेली भाषिकाको अनुसर्गहरूका बारेमा जानकारी गरिएको छ ।

अन्तर्वार्ता, स्वामी प्रपन्नाचार्य, 'नेपाली भाषालाई खिचडी भाषा नबनाऊँ', सम्पूर्णाङ्क ४३ (२०५८, कार्तिक)

हाम्रो पुरुषार्थको ४३ औं अङ्क २०५८ साल कार्तिक महिनामा प्रकाशित भएको छ। यस अङ्कमा धर्मशास्त्र, व्याकरण र संस्कृतिका मूर्धन्य विद्वान् स्वामी प्रपन्नाचार्यसँगको अन्तर्वार्ता प्रकाशित गरिएको छ। यसमा धर्म, संस्कृति, राजनीति साहित्य, भाषासम्बन्धी स्वामीका विचार आएका छन्। उहाँको विचार छ- 'विदेशी भाषाको पढाई हाम्रो देशमा पनि हुनुपर्थ्यो, पढाई सुरु भयो, राम्रै भयो तर अन्धाधुन्ध अङ्ग्रेजीभक्त भैदिनाले जनतादेखि लिएर सरकारसम्मका मान्छेहरू पागल भए। अङ्ग्रेजी बोल्दा हामी अङ्ग्रेजी नै बोलौं। नेपाली बोल्नुपर्दा नेपाली नै बोलौं तर सात समुद्रपारिको भतुवा भाषालाई माया गर्ने र आफ्नो आमालाई लात मारेर बोक्न प्रोफेसर र विद्यार्थी समाजले सोच्नुपर्ने बेला आएको छ। के अङ्ग्रेजी भाषामा बोल्दामात्र नाक ठडिन्छ र ? होइन भने स्याङ्प यू जस्तो वाक्य किन भन्ने ? नेपाली भाषालाई खिचडी भाषा किन बनाउने ?

शिवप्रसाद पौडेल, 'नेपाली लोकोक्ति एकः सन्दर्भ अनेक', हाम्रो पुरुषार्थ ४३

अङ्क ४३ मै शिवप्रसाद पौडेलको 'नेपाली लोकोक्ति एक सन्दर्भ अनेक' शीर्षकको लेख प्रकाशित भएको देखिन्छ। यस लेखमा नेपाली लोकजीवनमा प्रयोग हुँदै आएका लोकोक्तिका हाँगाहरूको चर्चा छ। लोकोक्तिहरूले भाषालाई सारपूर्ण, चमत्कारिक बनाउँछन्। यस लेखमा लोकजीवनमा परम्परागत उखान र गाउँखाने कथालाई तुलनात्मक रूपमा चर्चा गरिएको छ।

मुकुन्दशरण उपाध्याय, 'नेपाली भाषामा भएका दुई दुर्घटना', हाम्रो पुरुषार्थ, सम्पूर्णाङ्क ४४, (२०५९, बैशाख)

हाम्रो पुरुषार्थको ४४ औं अङ्क २०५९ सालको बैशाखमा प्रकाशित भएको छ। यस अङ्कमा तीनवटा भाषासम्बन्धी लेखरचनाहरू प्रकाशित भएका छन्। चर्चित कवि र भाषाव्याकरणका विद्वान् व्यक्तित्व मुकुन्दशरण उपाध्यायको 'नेपाली भाषामा भएका दुई दुर्घटना' भन्ने लेखमा उपाध्यायले वर्णविन्याससम्बन्धी आफ्ना निजी विचारहरू राख्नुभएको छ। उहाँको वर्णविन्याससम्बन्धी दृष्टिकोण अहिले स्थापित मान्यताभन्दा पृथक रहेको देखिन्छ। यस लेखमा नेपाली भाषामा भएका दुई दुर्घटना भनेर उहाँले वि.सं. १९६९ तिर माहिला गुरुज्यू हेमराज शर्माले चन्द्रिका व्याकरणको रचना गर्दालाई र २०३९।४० तिर

त्रि.वि. नेपाली विभागले पोखरा अधिगोष्ठी गर्दालाई लिनुभएको छ। स्पष्ट पार्ने यी दुवैले नेपाली भाषाको सरल प्राकृत वर्णविन्यासलाई बिगारेको आरोप उहाँले सोदाहरण लगाएको देखिन्छ। उहाँको भनाइ छ 'पहिलो दुर्घटनामा ९०० वर्षदेखि अथवा त्योभन्दा अघिदेखि चल्दै आएका एसो, एटा, एसरी, एसले, तेसो, तेता, तेसरी, तेसले तेसको र ई, यिनी, इनले, इनको, इनै आदि सार्वनामिक रूपहरूलाई हटाइयो र तिनका ठाउँमा यसो, यता, त्यसो, त्यता र यी यिनी जस्ता कृत्रिम रूपहरू भित्र्याइयो भने दोस्रो दुर्घटनामा पीपल, गरिब, नजिक, तुषारो, वर्षेनी, शहर, शहीद, कमिशन, एसिया, एभरेष्ट, कानून आदि परम्परागत शुद्ध र स्थापित रूपहरूको अङ्गभङ्ग गराएर पिपल, गरीब, नजिक, तुसारो, बर्सेनी, सहर, सहिद, कमिसन, एसिया, एभरेष्ट, कानूनजस्ता कृत्रिम रूपमा परिवर्तित तुल्याइयो।

मोदनाथ प्रश्रित, 'संस्कृत र युरोपेली भाषाका शब्दहरूको तुलनाबाट निस्कने केही निष्कर्ष, सम्पूर्णाङ्क ४४, पृ. १९

अङ्क ४४ मा लेखक, कवि मोदनाथ प्रश्रितको भाषासम्बन्धी लेख प्रकाशित भएको छ। 'संस्कृत र युरोपेली भाषाका शब्दहरूको तुलनाबाट निस्कने केही निष्कर्ष' शीर्षकको लेखमा सरल भाषामा सोदाहरण संस्कृत भाषा र युरोपका भाषाहरू एउटै परिवारका भएको तथ्य बुझाउनु भएको छ। उहाँले आफ्नो छोटो लेखमा प्रागभाषिक अवस्थाको समेत चर्चा गर्नु भएको छ। भाषिक चर्चा भए पनि यस लेखमा इतिहास, धर्म, संस्कृतिको चर्चा बढी रहेको पाइन्छ।

फणिनारायण सिग्देल, 'भाषिक अभियान कतातिर ?' सम्पूर्णाङ्क ४४, पृ. १३१

सम्पूर्णाङ्क ४४ मै फणिनारायण सिग्देलको भाषिक अभियान कतातिर भन्ने लेख प्रकाशित भएको छ। यो भाषिक विचारपूर्ण लेख हो। यसमा हाल नेपाली भाषामाथि अंग्रेजी भाषाको प्रभावको विरोध गरिएको छ। राष्ट्रभाषामाथि अङ्ग्रेजीबाजहरूको आक्रमण, राष्ट्रभाषाको उपेक्षा, राष्ट्रभाषाको शुद्धताप्रति उपेक्षा, राष्ट्रभाषाका व्याकरणमा अस्थिरता, मतभिन्नता र मनपरी हुनुजस्ता कुराहरूले नेपाली भाषाको स्थिति विग्रेको लेखकको ठहर छ। लेखक लेख्नुहुन्छ -भाषा सम्बन्धमा एकथरी बुझ्नुकहरूको भनाइ के रहेको छ भने भाषा भनेको सम्पर्कको माध्यम मात्र हो। राष्ट्रिय अस्तित्वको विषय होइन अतः जुन भाषा बढीभन्दा बढी मानिसले बोल्दछन्, त्यसैलाई अपनाउनुपर्दछ। यसबाट अङ्ग्रेजी भाषा नै सबैले अपनाउनु पर्दछ भन्ने कुरा बुझिन्छ। भ्रष्ट हेर्दा यो भनाइ उचितजस्तै देखिन्छ तर

गहिरिएर हेर्दा यो भनाइ, यो चिन्तन साह्रै अनुचित देखिन्छ । अपितु आफ्नो भाषा सम्पर्कको साधन मात्र हुँदैन, अन्तरात्माको आवाज समेत हुन्छ ।

डा. टीकाराम पन्थी, 'नेपाली शब्दसागरका विशेषता,' सम्पूर्णाङ्क ४५ (२०५९, कार्तिक)

'हाम्रो पुरुषार्थ'को ४५ औं अङ्क कार्तिक २०५९ मा प्रकाशित भएको छ । यस अङ्कमा डा. टीकाराम पन्थीको भाषासम्बन्धी समीक्षात्मक लेख प्रकाशित भएको छ । नेपाली शब्दसागरका विशेषता भन्ने लेखमा डा. पन्थीज्यूले वसन्तकुमार शर्मा नेपालको 'शब्दसागर' भन्ने कोशग्रन्थका विशेषता मात्र होइन, कतिपय कमजोरीहरूलाई पनि औँल्याउनुभएको छ । उहाँले लेख्नुभएको छ, 'नेपाली शब्दसागरमा जुन रूपमा भद्रगोले शैलीमा संस्कृत समस्त शब्द राखिए, त्यसै शैलीको विकास गर्दै लैजाने हो भने एक-डेढ लाख मात्र होइन, एक डेढ खर्ब शब्द सजिलैसँग बन्न सक्छन् । एउटा उदाहरण प्रस्तुत गरौं शिव, विष्णु, गणेश, सूर्य, देवी-यी हाम्रा पञ्च परमेश्वर हुन् । यिनीहरूका नाम धार्मिक ग्रन्थमा एकहजार छन् । घरवाचक शब्द-मन्दिर, आलय, सदन भवन, गृह आदि २० वटा छन् । अब समस्त शब्द बनाऔं-शिवालय, शिवमन्दिर, शिवसदन, शिवभवन, कृष्णालय, कृष्णमन्दिर, कृष्णसदन, गणेशालय, गणेश मन्दिर आदि । यसरी शिवमन्दिर, कृष्णमन्दिर, गणेशमन्दिर, सूर्यमन्दिर, दुर्गामन्दिर भन्ने ५ वटा मात्र अर्थमा प्रत्येकका बी-बीस हजारका दरले एक लाख पर्यायवाची शब्द बन्दछन् । ती एक लाख शब्दका अगाडि-पछाडि अन्य १०० शब्द जोडेर अर्काथरी शब्दहरू रम्य शिवालय, भव्य शिवालय, शिवालयद्वार, शिवालय परिसर इत्यादि रूपहरू बनाउँदा एक करोड संस्कृत समस्त शब्द बन्दछन् । यी एक करोड शब्द लेख्न १५ वर्षे तपस्या चाहिँदैन । लेख्न जतिबेर लाग्छ, त्यतिमात्र समयावधि हो भनिएको छ ।' साथै यस लेखमा डा. पन्थीले शब्दसागरमा अनावश्यक समस्त शब्द राखिएको नेपाली भाषामा प्रयोगै नहुने शब्दहरू राखिएको, धेरै शब्दहरू शिवराम वामन आम्पेको संस्कृत हिन्दी शब्दकोषबाट सारिएको, हजारौं अपशब्द राखिएको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

शिवप्रसाद पौड्याल, 'नेपाली उखानमा प्रतिविम्बित बाहुन चरित्र एक टिप्पणी', सम्पूर्णाङ्क ४५, पृ.९७

अङ्क ४५ मा शिवप्रसाद पौड्यालको नेपाली उखानमा प्रतिविम्बित बाहुन चरित्र एक टिप्पणी भन्ने लेख प्रकाशित भएको छ । पौड्याल नेपाली उखानका साधक, अध्येता

हुनुहुन्छ । हाम्रो नेपाली भाषामा जात-जातिलाई आधार बनाएर अनेक उखान बनेका छन् । यस लेखमा नेपाली उखानले बाहुन जातिको चरित्र कसरी प्रतिबिम्बित गरेका छन् भन्ने कुरा उदाहरण सहित प्रस्तुत गरिएको छ । बाहुनहरूले जाँडरक्सी खाएकोमा पनि हाल उखान बनेका छन् । पहिले पहिलेका उखानहरूमा बाहुनलाई लोभी र अहिले बाहुनलाई भक्ष्याभक्ष्य पदार्थ सेवन गरेको चित्रण गरिएको देखिन्छ । पौडेल लेख्नुहुन्छ -‘दिनभरी बाहुन, रातभरी डाउन, दिनभरी रीषीमुनि, रातभरि सिसीमुनी’ आदि उखानहरूमा बाहुनले जाँडरक्सी खान थालेपछि बाहुन जातिलाई खिसी गर्ने क्रममा अन्य जातिले यस्ता उखान बनाए । ब्राम्हण समाजमा विकृति फैलाउने काम पुरेत्याई गर्ने छुच्चो प्रवृत्तिका कारण ‘बाहुनको चित्त माखाको पित्त’ भन्ने जस्ता उखानहरू जन्मे भनिएको छ ।

डा. टीकाराम पन्थी, ‘द्विकालवाद र त्रिकालवाद, सम्पूर्णाङ्क ४७ (२०६०, बैशाख)

हाम्रो पुरुषार्थको ४७ औं अङ्क बैशाख २०६० मा प्रकाशित भएको छ । यस अङ्कमा डा. टीकाराम पन्थीको भाषासम्बन्धी लेख ‘द्विकालवाद र त्रिकालवाद’ छापिएको छ । यस लेखमा दर्शन र व्याकरण दुवै छन् । कालका बारेमा गम्भीर चिन्तन र बहस छ । यसमा भनिएको छ ‘लेखमा विद्वान् लेखकले ज्यादै बृहद् अध्ययन र प्रतिभा देखाउनु भएको छ, अनेक धर्मशास्त्र र पुराणहरूका उदाहरण प्रस्तुत गरेर द्विकालवाद र त्रिकालवादको चर्चा गर्नु भएको छ’ । संस्कृत र नेपाली व्याकरणमा प्रचलित तीनकालको चिन्तन प्रायोगिक छ । भूत, भविष्य र वर्तमान तीनै कालका क्रियाका रूपहरू हुन्छन् । लामो समयदेखि प्रचलित नेपाली व्याकरणले तीन काल भन्ने पद्धतिलाई फेरेर भूत र अभूत गरी दुई काल हुन्छन् भन्ने भनाइको खण्डन गरिएको छ । तर्कहीन अन्धानुकरण गर्ने काम नेपाली भाषामा अनावश्यक थोपरिएकोमा लेखकले कटाक्ष गरेका छन् । उहाँले लेख्नुहुन्छ -‘त्रि.वि. स्थापना भएदेखि यता २०४८ सालसम्म त्रि.वि. निर्धारित पाठ्यक्रमअनुसार नेपाली व्याकरण पढाउँदा मध्यचन्द्रकालाई आधार बनाइयो, रचनाकेशर, बृहत् नेपाली व्याकरणको सहयोग लिइयो । तिनमा नपुग भएका वर्णविन्यास, वाक्य व्याकरण आदि थपेर पढाइयो । अब उहिलेका कुरा खुइलिए । ‘मध्यचन्द्रका’को आवश्यकता रहेन भन्दै आधुनिक अंग्रेजीकरण गर्न खोजिएको छ । काल २ छन् -१. भूत २.अभूत भन्ने सिद्धान्त भएका चम्स्की नामक एकजना पाश्चात्य भाषाविद्को द्विकालवादलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयको नेपाली विभागले पाठ्यक्रमबीच राजगद्दीमा सादर सबहुमान विराजित गरायो’ ।

तिलक लुईटेल, 'लघुतावाचक शब्द', सम्पूर्णाङ्क ४७, (२०६०)

हाम्रो पुरुषार्थको ४७ औं अङ्क २०६० कार्तिकमा प्रकाशित भएको छ। यस अङ्कमा तिलक लुईटेलको 'लघुतावाचक शब्द' शीर्षकको भाषासम्बन्धी लेख प्रकाशित भएको छ। यसमा सविस्तार सोदाहरण लघुतावाची शब्दको बारेमा चर्चा गरिएको छ। यसमा लघुतावाचक शब्द बनाउने प्रक्रियामा रहेका जटिलताहरूलाई सूक्ष्मतापूर्वक हेरिएको छ। यस लेखकले अध्ययन अध्यापन क्रममा सम्बन्धित विषयमा देखिने अन्योल दुविधा र शङ्कालाई समाधान गर्ने विश्वास गरिन्छ।

डा. वासुदेव त्रिपाठी, 'सञ्चार क्षेत्रमा प्रयुक्त नेपाली भाषा: एक चर्चा', सम्पूर्णाङ्क ५० (२०६२, बैशाख)

'हाम्रो पुरुषार्थ' को ५० औं अङ्क बैशाख २०६२ मा पत्रकारिता विशेषाङ्कको रूपमा विराट आकारमा प्रकाशित भएको छ। ४७२ पृष्ठ भएको यस पत्रिकामा भेटघाटसहितका ७८ वटा रचनाहरू पत्रकारितासित सम्बद्ध छन्। यस अङ्कमा डा. वासुदेव त्रिपाठीको 'सञ्चार क्षेत्रमा प्रयुक्त नेपाली भाषा: एक चर्चा' शीर्षक भएको भाषिक लेख (कार्यपत्र) प्रकाशित भएको छ। यस ३१ पृष्ठको कार्यपत्रमा नेपाली भाषाको साङ्गोपाङ्ग वर्णन गर्दै सञ्चार क्षेत्रमा प्रयोग हुने नेपाली भाषाको चर्चा गरेको छ। यस लेखमा सञ्चार क्षेत्रमा प्रयोग भइरहेको नेपाली भाषामा देखिएका समस्याहरू कोट्याइएको छ। यस कार्यपत्रले नेपाली भाषामाध्यमका सञ्चार (खास गरी अखबार) क्षेत्रमा देखिने भाषिक त्रुटिलाई औँल्याइएको छ। भाषाका वर्णविन्यासका तहमा, शब्दप्रयोगका तहमा, पदावली, वाक्यखण्ड र वाक्यका तहमा रहने कमी-कमजोरीलाई सूक्ष्मरूपमा यस कार्यपत्रले वर्णन गरेको छ। साथै फरक दृश्यसञ्चारको क्षेत्रमा रहेका भाषिक त्रुटिलाई औँल्याउँदै तिनको निराकरणका उपाय पनि बताएको छ।

यसै अङ्कमा ऋषिराम भुसालको 'शब्दार्थ र परिभाषामा समाचार' भन्ने निबन्ध प्रकाशित भएको छ। यस निबन्धमा समाचार शब्दको परिभाषा र अर्थ दिने प्रयास गरिएको छ। यो मूलतः भाषिक लेख चाहिँ होइन।

डा. टीकाराम पन्थी, 'तामाङ् भाषा र संस्कृतको आदिम सम्बन्ध', सम्पूर्णाङ्क ५२ (२०६३, बैशाख)

२०६३ बैशाखमा प्रकाशित हाम्रो पुरुषार्थको सम्पूर्णाङ्क ५२ मा एउटा मात्र भाषासम्बन्धी लेख छ। भाषाका प्रकाण्ड विद्वान् डा. टीकाराम पन्थीको 'तामाङ् भाषा र संस्कृतको आदिम सम्बन्ध' शीर्षकको लेखमा डा. पन्थीज्यूले तामाङ् भाषा र संस्कृत भाषामा रहेका समानतालाई टिप्नु भएको छ। भारोपेली परिवारको प्रमुख प्राचीन भाषा संस्कृत र भोटबर्मेली हाँगोका एउटा भाषा 'तामाङ्'का बीचमा देखिने भाषिक समानता चाख लाग्दो छ, जुन डा. पन्थीज्यूले सोदाहरण प्रस्तुत गर्नु भएको छ। उहाँ लेख्नुहुन्छ - 'तामाङ्गीहरू जामे (छोरी) वैदिक (स्मृतिस्म) मामि: वा जामि: सँग सम्बद्ध छ। तामाङ्गीको तरवार (विरालो) संस्कृतको बहुचमाता 'ओतव' सँग सम्बद्ध छ। बोलचालको भाषामा आउँदा संस्कृतका बहुचनान्त मातर: पितर: भ्रातर: अंग्रेजीका मदर, फादर, ब्रदरसित सम्बद्ध छन्। सुन्दा-सुन्दा क्रियालाई नाम शब्द बनाउने पनि गरिन्छ। संस्कृत बोल्नेले चाट्छ भन्ने अर्थमा 'लेढि' भन्दथे। 'लेढि' सुन्दासुन्दै मगरातीमा जिभ्रोलाई लेट् भनिएको हो। तामाङ्गीको 'व्योन्' संस्कृतको बहुचनान्त 'युवान:'सँग सम्बद्ध छ। तामाङ्गीको छामे (तरुनी) संस्कृतको श्यामा (सोह्र वर्षकी, छोराछोरी नपाएको तरुनी) सँग सम्बद्ध छ। समस्त शब्द (तामाङ्गीमा) 'व्योनछामे' छ, यो संस्कृतमा 'युवानु:श्यामा: (असमस्त) हुन्छ। समस्त बनाएमा 'व्योनछामे' 'युवश्यामा यस्तो रूप बन्छ। संस्कृतमा जुत्ता बुझाउने शब्द 'उपानुत' एकवचनान्त छ भने 'उपानहौ' द्विवचनान्त छ। जुत्ता दुईटा हुन्छन्। प्राय: 'उपनहौ' नै प्रयोगमा आउँछ। तसर्थ तामाङ्गीको 'पानाइ' 'उपनहौ' सँग सम्बद्ध छ। यस्तै किसिमले उल्लेखित शब्दहरूको नेपाली माध्यमबाट नभई सिधै संस्कृतसँग सम्बन्ध रहेकोले आदिम सम्बन्ध भनिएको हो।'

४.४ 'हाम्रो पुरुषार्थ'को ४२ औं अङ्क नेपाली भाषिक संगोष्ठी विशेषाङ्कको विश्लेषण

किरण पुस्तकालय तम्घास गुल्मीले २०५७ सालको चैत १८ र १९ गते नेपाली भाषिक संगोष्ठी सञ्चालन गरेको थियो। सो संगोष्ठी तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानको भाषा साहित्य विभाग र किरण पुस्तकालय तम्घास, गुल्मीको संयुक्त आयोजनामा तम्घासमा सम्पन्न भएको थियो। उक्त गोष्ठीमा प्रज्ञा-प्रतिष्ठानका सदस्यसचिव डा. तुल्सीप्रसाद भट्टराई, प्राज्ञ डा. टीकाराम पन्थी, प्राज्ञ डा. केशवप्रसाद

उपाध्याय, प्राज्ञ सनत रेग्मीका साथै ख्यातिप्राप्त भाषाविद् डा. चूडामणि बन्धु र डा. ब्रतराज आचार्यजस्ता व्यक्तित्वहरूको विशेष उपस्थिति रहेको थियो । सो गोष्ठीमा तनहुँ, कास्की, रूपन्देही, कपिलवस्तु, पाल्पा, अर्घाखाँची, र गुल्मीका ७५ भन्दा बढी विद्वान् सहभागीहरूको सहभागिता रहेको थियो । उक्त गोष्ठीमा डा. चूडामणि बन्धु, डा. ब्रतराज आचार्य र दीन पन्थीले नेपाली भाषा र भाषिकाबारेका कार्यपत्रहरू प्रस्तुत गर्नुभएको थियो र ती कार्यपत्रहरूमाथि गोपाल पन्थी, रमाकान्त पौडेल र चोलेश्वर शर्माले टिप्पणी गर्नुभएको थियो । गोष्ठीमा कवि गोष्ठी, साङ्गीतिक कार्यक्रम र सामूहिक छलफल पनि भएको थियो । प्रस्तुत गोष्ठीको आयोजना गुल्मी जिल्लाका लागि गौरवको विषय बन्यो । यस आयोजनाबाट किरण पुस्तकालयले नेपाली भाषाको विकासमा एउटा इँटा थपेको छ ।

किरण पुस्तकालय तम्घास गुल्मीले भाषिक संगोष्ठीलाई सदा स्मरणीय बनाइ राख्न 'हाम्रो पुरुषार्थ' को २०५८ बैशाखमा प्रकाशित सम्पूर्णाङ्क ४२ लाई नेपाली भाषिक संगोष्ठी विशेषाङ्कको रूपमा प्रकाशित गरेको छ । यस प्रकाशनले नेपाली भाषिक संगोष्ठीको अभिलेखीकरण भएको छ ।

'हाम्रो पुरुषार्थ' पत्रिकाको प्रस्तुत नेपाली भाषिक संगोष्ठी विशेषाङ्कले नेपाली भाषिक संगोष्ठीका यावत कुराहरूलाई समेटेको छ । यस प्रकाशनले नेपाली भाषाको विकासमा ठूलो योगदान भएको महसुस हुन्छ । यसमा भाषिक संगोष्ठीसित सम्बन्धित सुन्दर चित्रहरू मुखपृष्ठमै सजिएका छन् । जम्माजम्मी २१६ पृष्ठको प्रस्तुत पत्रिकामा केही कविता र स्थायीस्तम्भबाहेक सम्पूर्ण सामग्रीहरू नेपाली भाषासित सम्बन्धित छन् । नेपाली भाषाका मूर्धन्य विद्वान्द्वय प्रा. बालकृष्ण पोखरेल र प्रा. मुकुन्दशरण उपाध्यायसँग लिइएका अन्तर्वार्ताहरूमा पनि कुराको चुरो भाषामै केन्द्रित भएको छ । सम्पादकीय पनि राष्ट्रभाषा नेपालीका विविध स्वरूपको जिज्ञासामा केन्द्रित छ । यसमा नेपाली भाषिक संगोष्ठीमा प्रस्तुत भएका कार्यपत्रहरू र तिनका टिप्पणीहरू पनि प्रकाशित भएका छन् । यसमा जे जति सामग्रीहरू छन्, ती सबै गहन पठनीय, परिस्कृत र विद्वतापूर्ण छन् ।

यहाँ भाषिक संगोष्ठी विशेषाङ्कमा प्रकाशित भाषिक लेख, रचना, अन्तर्वार्ता, कार्यपत्रहरूको संक्षिप्त विश्लेषण गरिन्छ :

अन्तर्वार्ता, बालकृष्ण पोखरेलसँग सम्पूर्णाङ्क ४२ (२०५८, बैशाख)

भेटघाटको स्तम्भमा सर्वप्रथम नेपाली भाषाका ज्यादै ठूला विद्वान्, भर्षोवादका प्रवर्तक प्रा. बालकृष्ण पोखरेलसँग भाषाकै अर्का मूर्धन्य विद्वान् डा. टीकाराम पन्थीले गर्नुभएको कुराकानी ज्यादै गहन र विचारोत्तेजक रहेको छ । यस कुराकानीमा सारगर्भित प्रश्नोत्तरहरू रहेका छन् । यसमा प्रा. पोखरेलले नेपालमा बोलिने भाषाहरू, नेपाली भाषाका भाषिकाहरू, भर्षोवादी आन्दोलन, भाषाविषयक सरकारी नीति, भाषा व्याकरण संस्कृत भाषा, जस्ता विषयमा तार्किक र प्रामाणिक अभिव्यक्ति दिनुभएको छ । उहाँ भन्नुहुन्छ - 'राष्ट्रभाषा भनी खसकुराको एउटा भाषिकालाई भनिदैन । वास्तवमा यो नेपालका सबै भेकको साझा माध्यम भएकाले यसलाई त्यसो भनिएको होला । यदि यसलाई पनि राष्ट्रिय भाषा भनिन्छ भने यसमा मेरो विरोध हुनेछैन । तर आजको राष्ट्रभाषालाई पनि नेपालको संविधानले राष्ट्रिय मान्न चाहेमा राष्ट्रिय भाषाहरूका प्रकार तीन हुनेछन् -

१. साम्ने राष्ट्रिय भाषा (नेपाली)
२. प्रमुख राष्ट्रिय भाषा (नेवारी, राई, लिम्बू, खसकुराका स्थानीय उपभेद, थारू इत्यादि)
३. गौण राष्ट्रिय भाषा (कुमाल, चेपाङ, हायू, याक्खा, जिरेल इत्यादि)

उहाँले थुप्रै राष्ट्रभाषको नीतिभन्दा आफ्नो विचारमा राम्रो नीति यही हो भन्नु भएको छ ।

अन्तर्वार्ताकै क्रममा प्रा. पोखरेलले भन्नु भएको छ - 'नेपाली त भारोपेली परिवारको पनि वैदिक वाजसनेय उपशाखाको सन्तान भैहाल्यो । अतः यसको गहना भने हुन्छ-संस्कृतलाई । तर एकदम भिन्न परिवार (द्रविण परिवार) को तामिल पनि संस्कृतको समावेशले गर्दा (यदि देवनागरी लिपिमा लेखिएको छ भने) पढेर अर्थ लगाउन सक्दा रहेछौं हामी काम चलाउ तवरले । अतः संस्कृतको अनादर नगरौं । संस्कृतको विरोध नगरौं । दक्षिण एसियाका सबै भाषिक सम्प्रदायको मेरुदण्ड हो संस्कृत । बौद्ध र जैन धर्मका मौलिक ग्रन्थ पनि यसैमा उपलब्ध छन् । अतएव यो हिन्दूधर्मको मात्र पेवा होइन' । मातृभाषामा शिक्षा दिन नसकिने बाध्यतालाई स्पष्ट गर्दै प्रा. पोखरेल भन्नुहुन्छ - 'यसको कारण स्पष्ट छ । मगर जातिका आधा मानवहरू नेपाली, भोटे कुरा आदि बोल्छन् । बाँकी आधा

मानवहरू पनि गावैपिच्छे एकदम भिन्न भाषिका बोल्छन् । गुरुङ्गको पनि यही हाल छ । थारूको पनि यही हाल छ । राईहरूको त थरैपिच्छे थुप्रै भाषिका हुने हुँदा भन्नु हाल गम्भीर छ । जहाँ हाल यस्तो किसिमले प्रतिकूलिन्छ त्यहाँ हाललाई 'मातृभाषामा शिक्षा' भन्ने नारालाई अन्धेर नगरीको चौपट नीतिको सादृश्यमा अँगाल्नुहुँदैन । तर खाने मुखलाई जुँगाले नछेकेभैं वाङ्मय र साहित्यको विकासलाई पनि जस्तै प्रतिकूल स्थितिले पनि छेल्दैन ।'

अन्तर्वार्ता, 'मुकुन्दशरण उपाध्यायसँग', अङ्क ४२ (२०५८)

यसै अङ्कमा अर्का विद्वान् कवि, भाषाविद् प्रा. मुकुन्दशरण उपाध्यायको अन्तर्वार्ता पनि छापिएको छ । 'हाम्रो उद्देश्य हुनुपर्छ हाम्रा राष्ट्रिय भाषाहरू बाँचून्' भन्ने शीर्षक भएको यो अन्तर्वार्ता पनि प्राज्ञ डा. टीकाराम पन्थीले नै लिनुभएको छ । यस अन्तर्वार्तामा प्रा. उपाध्यायले नेपालमा बोलिने भाषाहरू, हाल देखा परिरहेको संस्कृतविरोधी प्रवृत्ति, सरकारको राष्ट्रिय भाषासम्बन्धी वर्तमान नीति र नेपाली भाषाको व्याकरण एवं वर्णविन्याससम्बन्धी व्यवस्थाबारे गम्भीर तार्किक विचारहरू दिनुभएको छ । प्रस्तुत अन्तर्वार्ता उपाध्यायले अँगाल्नु भएको वर्ण विन्यासलाई पछ्याई प्रकाशित भएको छ । उहाँका वर्णविन्याससम्बन्धी मान्यतालाई हाल ग्रहण गर्न नसकिएपनि मननीय छन् । अन्तर्वार्ताकै क्रममा उहाँले भन्नुभएको छ - 'एस प्रवृत्तिका पछाडि अनेक कारण छन् । जसमा एउटा कारण हो संस्कृतका पक्षधरहरूमध्ये कतिपयमा भेटिने पाखण्ड प्रवृत्ति र रुढिवादिता । संस्कृत पाठ्यपुस्तकहरूलाई समय सापेक्षता प्राप्त नहुनु पनि अर्को कारण हो । संस्कृतको अध्ययन के का लागि ? भन्ने कुरामा स्पष्ट हुन नसक्नु पनि अर्को कारण हो । साथै एसका पछाडि कतिपय बाह्यशक्तिको चासो हुनु पनि अर्को कारण हुन सक्छ । यस विषयमा राज्यले नै गम्भीर भएर समाधान पहिल्याउनु आवश्यक छ । केवल भाषणबाजीले हुँदैन ।' उनका विचारमा नेपाली समाजमा संस्कृतको अध्ययन दुई छुट्टाछुट्टै प्रयोजनका निमित्त हुँदै आएको छ । एउटा प्रयोजन शैक्षिक हो र अर्को प्रयोजन सांस्कृतिक ।'

आफ्नो वर्णविन्याससम्बन्धी मान्यतालाई अघि सार्दै उपाध्याय भन्नुहुन्छ - 'हेमाङ्गजी र मोहनराज शर्माजी 'सहिद' नै शुद्ध हो भनेर कराइरहनु भएको छ तर चलेको छैन । डा. तुलसी भट्टराईले त उहाँहरूकै अगाडि भनिदिनुभयो - प्राण रहेसम्म म 'सहिद' लेख्ने छैन । वसन्त शर्माजीले शायद मेरा कुरा सुन्नुभयो - आफ्नो कोशमा 'सहिद'लाई ठाउँ नै दिनु भएन । बालकृष्ण पोखरेल र बल्लभमणि गुरू ह्रस्व कानूनको पक्षमा हुनुहुन्छ तर वकीलहरूको मुखपत्रले नामै दीर्घ 'कानून' राखेको छ र न्याय कानून मन्त्रालयका सम्पूर्ण

प्रकाशनमा ह्रस्व कानूनलाई कुनै वास्ता छैन । बरू मेरो 'कानून' र 'शहीद' चलिरहेछन् । त्रिपाठीजी भन्नुहुन्छ -शहर वैकल्पिक रूप हो, पछि यही चल्छ तर जता जाँदा पनि 'शहरी' क्षेत्र गति सीमित लेखेको मात्रै देखिन्छ । हाम्रा सबै जसो आदरणीय विद्वान्हरूले आगन्तुक र तद्भव शब्दहरूबाट हिन्दी व्याकरणले भैं मूर्धन्य षकार हटाउनु पर्छ भनिरहनु भएको छ तर म भनिरहेछु हिन्दी व्याकरण होइन पाणिनी व्याकरण अनुसार नै हुनुपर्छ ।'

४.४.१ कार्यपत्र र टिप्पणीहरूको विश्लेषण

४.४.१.१ 'भाषा, भाषिका र नेपालका भाषिका' चूडामणि बन्धु (कार्यपत्र)

नेपाली भाषिक संगोष्ठीमा प्रस्तुत प्रख्यात भाषाविद् प्रा. डा. चूडामणि बन्धुको कार्यपत्र 'भाषा, भाषिका र नेपालका भाषिका' हाम्रो पुरुषार्थको यसै अङ्कमा प्रकाशित भएको छ । यस कार्यपत्रमा डा. बन्धुले भाषा, भाषिका र नेपाली भाषिकाका बारेमा सैद्धान्तिक विश्लेषण गर्नुभएको छ । भाषा के हो ? भाषिका के हो ? भाषिकाले अध्ययन गर्ने विधि के हो ? भाषा र भाषिकामा भिन्नता के छन् ? भाषिका निर्धारणका आधार के हुन् ? नेपालीका भाषिकाको अध्ययन परम्परा कस्तो छ ? जस्ता प्रश्नहरूका तार्किक, विद्वतापूर्ण र विश्लेषणात्मक उत्तरहरू यसमा समाविष्ट छन् । नेपाली भाषाका प्रमुख भाषिकाहरूको नालीबेली प्रस्तुत गर्नुभएको छ डा. बन्धुले यस कार्यपत्रमा । यस कार्यपत्रमा खास गरेर पश्चिमी नेपाली र केन्द्रिय नेपाली भाषिकाका विशेषताहरूलाई सोदाहरण विश्लेषण गरिएको छ । डा. बन्धुले लामो समयदेखि केन्द्रिय भाषिकाको अध्ययन-विश्लेषण गर्दै आउनुभएको छ । उहाँको कार्यपत्रमा भाषावैज्ञानिक दृष्टि, गहन अध्ययन र परिमार्जन देखिन्छ । उहाँ लेख्नुहुन्छ-'कुनै पनि भाषाको कुनै एक क्षेत्र विशेषका भाषिकाको अध्ययनका क्रममा त्यसैलाई आधार मानी अध्ययन गर्ने चलन पनि छ । यस्तो स्थितिमा गुल्मेली भाषिकाको अध्ययन भनी विषय वा शीर्षक बनाउन सकिन्छ । तर यसको तात्पर्य नेपालीको जुम्ली भाषिका भएजस्तै गुल्मेली भाषिका पनि हो भन्ने होइन । कसैले यसलाई गोर्खालीको उपभाषिका पनि भन्नसक्छ । कुनै भाषिका क्षेत्रभित्र प्रचलित विभिन्न ठाउँका बोलचालका रूपमा पनि केही भिन्नता पाइन्छ । भाषिका क्षेत्रभित्र देखिएका यस्तो भिन्नतालाई हामी उपभाषिका (Sub-dialect) भन्छौं र भाषाका स्थानीय प्रयोगलाई उपभाषिकाका लक्षणका रूपमा लिन सक्छौं ।'

४.४.१.२ डा. बन्धुको कार्यपत्रमाथिको टिप्पणी

डा. बन्धुको कार्यपत्रमाथि गरिएको रमाकान्त पौडेलको टिप्पणी पनि यसै अङ्कमा प्रकाशित भएको छ। टिप्पणी छोटो छ। टिप्पणीमा उहाँ लेख्नुहुन्छ - 'यसमा अधिकांश कुरा स्पष्ट भए पनि बोधगम्यताको स्थिति कति हुने भन्ने कुरा उठाइएको मात्र छ। यदि इलाम वा दार्जीलिङको नेपालीभाषी डडेल्धुराको कुनै दुर्गम गाउँमा बास माग्नु जाँदा मानक नेपालीको प्रयोगको अनभिज्ञताको स्थितिमा संवाद सम्भव छ ? यदि सम्भव छ भने यी दुवै एउटै भाषा बोल्ने वक्ता हुन् यदि सम्भव छैन भने त्यहाँ बोधगम्यताको आधार कमजोर पर्छ'। कार्यपत्रमा यस आधारमा थप कुरा भएको भए उचित हुने धारणा पौडेलले राख्नुभएको छ।

४.४.१.३ कर्णालीपारिका स्थानीय भाषिक भेद-डा. ब्रतराज आचार्यको कार्यपत्र

यसै अङ्कमा नेपाली भाषाका ख्यातिप्राप्त विद्वान् डा. ब्रतराज आचार्यको 'कर्णालीपारिका स्थानीय भाषिक भेद' शीर्षकको कार्यपत्र प्रकाशित भएको छ। प्रस्तुत कार्यपत्र डा. आचार्यले किरण पुस्तकालयद्वारा आयोजित नेपाली भाषिक संगोष्ठीमा प्रस्तुत गर्नुभएको थियो। २५ पृष्ठ लामो प्रस्तुत कार्यपत्रमा आठ बुँदा र अनेक उपबुँदाहरू रहेका छन्। यसमा दुईवटा परिशिष्ट पनि छन्। परिशिष्ट-१ मा आधारभूत शब्दावली र परिशिष्ट-२ मा स्थानीय भाषिक भेदका नमूना रहेका छन्। परिशिष्ट -२ को अन्तमा कर्णालीपारिका स्थानीय भाषिक भेदसम्बन्धी केही पठनीय सामग्रीहरूको विवरण पनि राखिएको छ। यस कार्यपत्रमा भाषिक विविधता, नेपाली भाषा, नेपाली भाषाका भाषिकाहरू, नेपाली भाषामा क्षेत्रीय भाषिका निर्धारणका पूर्वप्रयासहरू, कर्णालीपारिको भौगोलिक-सामाजिक अवस्थिति, कर्णालीपारिका साभा भाषिक तत्व, कर्णालीपारिका भेदक भाषिक तत्व जस्ता विषयहरू व्यवस्थितरूपमा प्रस्तुत भएका छन्। कार्यपत्र व्यवस्थित, परिमार्जित, सर्वाङ्गपूर्ण र विद्वतापूर्ण छ। कर्णालीपारिका भाषिकाहरू ध्वनितत्व, रूपतत्व र व्याकरणिक तत्वको सोदाहरण विश्लेषण गरिएको छ। आधारभूत शब्दावलीको विवरणबाट मानक भाषासँग त्यस क्षेत्रका भाषिकामा रहेका साम्य-वैषम्य केलाउन र कर्णालीपारिका स्थानीय भाषिक भेदहरूका बीचमा रहेका पार्थक्य र समानता पर्गेल्न पनि सरल भएको छ। डा. आचार्यले प्रस्तुत कार्यपत्रमा भाषा र भाषिका बारेमा सैद्धान्तिक चर्चामात्र गर्नुभएको छैन, मानक भाषा र स्थानीय भाषिकाका बीचमा अन्वय र व्यतिरेकका स्थितिहरूलाई समेत छर्लङ्ग पार्नुभएको छ। कर्णाली पारिका भाषिकामा देखिने समानता र भिन्नतालाई कारणसहित पर्गेल्दै उहाँ

लेख्नुहुन्छ - 'डोटी र बभाङका बीचमा खप्तडको लेक भौगोलिक अवरोधक भएजस्तै डोटी र अछामका बीचमा पनि चौखुट्ट्याको लेक भौगोलिक अवरोधकका रूपमा देखापर्दछ । यो लेक खप्तड जति दुर्गम अवश्य छैन तर पनि मध्यकालीन डोटी राज्यको पूर्वी सीमानासमेत रहेका कारण यसभन्दा पूर्व र पश्चिमको भाषा र संस्कृतिमा स्पष्टतः भिन्नता पाइन्छ । मध्यकालीन डोटी राज्य पश्चिममा महाकाली नदीभन्दा पारी पनि विस्तारित भएको पाइन्छ । तसर्थ सुदुर पश्चिमका डोटी, डडेल्धुरा, बैतडी र दार्चुला लामो समयसम्म एउटै राजनैतिक एकाइका रूपमा रहेका क्षेत्रका रूपमा देखापर्छन् । सम्भवतः बभाङको चिर र बुङ्गल क्षेत्र पनि डोटीकै अधीनमा थियो । यसैले होला आज पनि कालङ्गा (कालीगङ्गा) भन्दा पूर्व र पश्चिमको भाषा र संस्कृतिमा स्पष्टतः अन्तर पाइन्छ । मध्यकालीन डोटी क्षेत्रमा घनघस्याको लेक सबैभन्दा ठूलो भौगोलिक अवरोधकका रूपमा देखापर्दछ । यसले डडेल्धुरा र बैतडी जिल्लालाई विभाजन गरेको छ । परन्तु यी दुई जिल्ला सामाजिक, सांस्कृतिकरूपमा अत्यन्त निकट भएका कारण यस क्षेत्रको भाषामा पनि धेरै साभ्ता तत्व फेला पर्दछन्' ।

प्रस्तुत कार्यपत्रको परिशिष्ट -२ मा स्थानीय भाषिक भेदका नमूना दिइएको छ । कथाकार गुरुप्रसाद मैनालीको 'परालको आगो' कथाका शुरूका दुई अनुच्छेदलाई नमूनाको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा दार्चुला, बैतडी, डडेल्धुरा, डोटी बभाङ, र बाजुरामा बोलिने भाषिकाका नमूना राखिएको छ । नमूनाबाट त्यस क्षेत्रका भाषिकाका विशेषताहरू स्पष्ट भएका छन् । मानक नेपाली भाषासँग त्यहाँका भाषिका कति भिन्न छन्, नमूनाबाट स्पष्ट हुन्छ ।

४.४.१.४ डा. आचार्यको कार्यपत्रमाथिको टिप्पणी

डा. व्रतराज आचार्यको कार्यपत्रमाथि गरिएको गोपाल पन्थीको 'कर्णालीपारिका स्थानीय भाषिक भेद विषयको कार्यपत्रमाथि टिप्पणी' भन्ने लेख पनि यसै अङ्कमा छापिएको छ । यो टिप्पणी बुँदागत छ, सारपूर्ण छ, छोटो छ र खँदिलो छ । यस टिप्पणीमा डा. आचार्यज्यूको विद्वता र प्रस्तुतिको सराहना गरिएको छ । डोटी भाषालाई भिन्न भाषा हो भनेर भन्न थालिएको हालको परिप्रेक्ष्यमा यसबारे सानो चर्चा भएको भए राम्रो हुन्थ्यो भन्ने सुझाव टिप्पणीकारले दिनुभएको छ । अर्को सुझावमा त्यस भाषिक क्षेत्रका उखानहरूलाई पनि परिशिष्टमा राखिदिनुभएको भए राम्रो हुन्थ्यो भन्ने उल्लेख गर्नुभएको छ । टिप्पणी परिमार्जित, सारभूत र विनम्र छ । टिप्पणीमा प्रा. पन्थी लेख्नुहुन्छ - 'कार्यपत्रका प्रस्तोताले उपसंहार भागमा पर्याप्त सामग्रीको अध्ययन गरिएको भए तापनि त्यस क्षेत्रका

मानिसहरूसँग सम्पर्क र पूर्वाध्ययनको आधारमा यो तयार पारिएको कुरा अभिव्यक्त गर्नुभएको छ। स्थलगत अध्ययनविना भाषिक भेदक वक्ताहरूसँगको छलफल र उपलब्ध सामग्रीको अध्ययनबाट दिन सकिने सामग्री पर्याप्त मात्रामा दिइएको छ। स्थलगत अध्ययन नभएपनि सूक्ष्म र विशद अध्ययन-चिन्तन स्पष्टरूपमा देखिन्छ। स्थलगत अध्ययनविना यसभन्दा उत्कृष्ट पत्र सम्भवतः बन्दैन।’

४.४.१.५ ‘पूर्वी नेपाली भाषिकामा पर्वती (पश्चिमाञ्चलीय) भेद’ दीन पन्थी (कार्यपत्र)

नेपाली भाषिक संगोष्ठीमा दीन पन्थीद्वारा प्रस्तुत गरिएको ‘पूर्वी नेपाली भाषिकामा पर्वती (पश्चिमाञ्चलीय) भेद’ शीर्षकको कार्यपत्र पनि हाम्रो पुरुषार्थको यसै अङ्कमा छापिएको छ। सरल भाषामा लेखिएको यस पत्रमा पन्थीज्यूले नेपाली भाषाको पर्वती भेद र त्यस भेद अन्तर्गत पाल्पा, गुल्मी र अर्घाखाँचीतिर बोलिने बोलीमा रहेका विशेषताहरू केलाउनुभएको छ। यसमा भाषिका, पूर्वी नेपाली भाषिका, पर्वतीका विशेषता, पर्वतीकै अर्को भेद: पाल्पा-गुल्मीको उपभेदका विशेषता आदिबारे संक्षिप्त चर्चा गरिएको छ। यस पत्रको लक्ष्य पर्वतीका सामान्य विशेषताको चर्चा गर्दै पाल्पा-गुल्मीको सोदाहरण विश्लेषण गर्नु देखिन्छ। पाल्पा-गुल्मीका विशेषता देखाउँदा ध्वनिगत भिन्नता, रूपगत भिन्नता, शब्दगत भिन्नता, अर्थगत भिन्नता जस्ता भिन्नताहरूलाई उदाहरण सहित पेश गरिएको छ। यसमा पाल्पा-गुल्मीको स्थानीय बोलीमा बोटे र कुमाल भाषाका साथै मगराती भाषाको पर्याप्त प्रभाव परेको पुष्टि गर्नुभएको छ। उहाँ लेख्नुहुन्छ, -‘यस उपभेदमा बोटे, कुमाल र मगराती भाषाको पनि प्रभाव परेको छ। बोटे र कुमाल भाषा भोजपुरी प्रभावित भाषा हुन्। कुमाल भाषाको प्रभावबाट यस उपभेदमा मकरो (माकुरो) अत्खलो (महिना नपुगी तुहेको गर्भ, ठिंगारे (रोपाइँमा छेउ-कुना खन्ने र आली लगाउने मान्छे), उम्को (उकुस-मुकुस हुने गर्मी), भाउँ (अथवा) जस्ता शब्दहरू प्रचलित भएका छन्। बोटे भाषाबाट मस्तै (धेरै), जाद्रै (ज्यादै) कउनो (कुन), जउनो (जुन), डाँडी (भोलुङ्गो) जस्ता शब्दहरू प्रचलित भएका छन्। मगराती भाषाको त यस उपभेदमा दह्रो प्रभाव छ। यताका स्थाननामहरू प्रायः मगराती भाषामा छन्। मगरातीमा अग्लो ठाउँलाई ‘घाङ्’ भनिन्छ। घाङ्को ‘ङ’ लोप भई दौँघा, अर्घा, बिर्घा, कुर्घा, लसर्घा, बम्घा, आदि नाम रहेका छन्। ‘घ’ को अल्पप्राणीभवन भई थोर्गा, चोएँगा, पेंगा, रेसुङ्गा, सिरिङ्गा, आदि नाम रहेका छन्। मगरातीमा डी भनेको पानी हो। मगरातीमा ‘द’ ध्वनि छैन। पछि अरूले उच्चारण ‘द’ बनाएका हुन्। खोलाका नामको अन्तमा ‘डी’ देखिनुलाई मगराती प्रभाव मान्दै पन्थीले मगरातीमा ‘डी’ भनेको पानी हो भन्नु

भएको छ । मगरातीमा 'द' ध्वनि नहुने, पछि अरुले उच्चारण गर्दा 'द' ध्वनि बनाएको उहाँको तर्क छ । रिडी, माडी, चिदी, छल्दी, हुग्दी, मैनादी, कोलौदी, अर्लादी, रैंदी आदि जस्ता खोलाका नामहरूमा मगराती प्रभाव देखिन्छ । पाडो, पाहा, भान्जा, सिल्टुड भेना, फुजै, पुसैं, अर्नी, सोइला, खोक, हिँगा, अघचजस्ता शब्दहरू मगरातीबाटै मानक नेपालीमा पुगेका हुन् । यस उपभेदमा मात्र मगराती मूलका थुप्रै शब्दहरू प्रचलनमा रहेको बताउदै नमुना समेत दिनुभएको छ । त्यस्ता नमुनाहरूमा अढना (बन्धकी), उर्ला (लाटो-कोसेरो), कराल (सालको चोप), काउलो (लोलोपोतो), गाबू (दुहुनेरो), चोपिलो (स्वादिलो), भिलङ्गी (सिल्टुड), ढाँकुर (मुलाको डाँकुरो), ढोण्को (पवाल), पोस्कर (मकैका भुत्ला), बाउना (लोटा), भाप्सिलो (वनबिरालो), रोंचे (ठूलो गार्गी), अग्राख (सालको छिप्पिएको भाग), केंकुली (रूद्रघण्टी), खलान (जुठेल्लो), वाक (छाद), कबली (फर्सी), ठनास्नु (एकाग्र भएर सुन्नु), भोक (भोलुङ्गे) आदि मगराती मूलका शब्दका नमूना हुन् ।

४.४.१.६ पन्थीको कार्यपत्रमाथिको टिप्पणी

नेपाली भाषिक संगोष्ठीमा प्रस्तुत गरिएको चोलेश्वर शर्माको 'पूर्वी नेपाली भाषिकामा पर्वती (पश्चिमाञ्चलीय) भेद विषयको कार्यपत्रमाथि टिप्पणी' शीर्षकको टिप्पणीपत्र पनि यसै अङ्कमा प्रकाशित भएको छ । यस टिप्पणीमा टिप्पणीकार शर्माले कार्यपत्रमाथि व्यापक समीक्षा गर्नुभएको छ । उहाँ लेख्नुहुन्छ - 'बोटे, कुमाल र मगरातीका प्रशस्त शब्दहरू यसमा प्रचलित छन् । तर मगरातीको अग्लो ठाउँ जनाउने 'घाड्' बाट दौघा, अर्घा, विर्घा र घ को अल्पप्राणीभवन भई थोर्गा, चोएँगा, पेंगा, रेसुङ्गा भएको भनिएको छ । पाल्पा-गुल्मी वा पश्चिमाञ्चलीय क्षेत्रका पदान्तमा गा, घा, हुने सबै स्थान नाममा सर्वत्र यहीं नियम लागू हुन्छ भन्न सकिन्छ कि सकिन्न ? गुल्मीको रेसुङ्गालाई विद्वान्हरूले ऋष्यशृङ्गसँग जोड्ने प्रसङ्ग पनि यहाँ स्मरणीय छ । प्राज्ञ डा. टीकाराम पन्थीज्यूले पनि अनेकौं लेखमा यसलाई प्रस्तुत गरिसक्नुभएको छ । सिरिङ्गा (शृङ्गा) पनि छ । गुल्मीको हुँगा पनि यसैमा आउँछ भने पाल्पाकी हुँगी कता जान्छे ?'

४.५ भाषिक संगोष्ठी विशेषाङ्क (सम्पूर्णाङ्क ४२) मा प्रकाशित अन्य भाषिक लेखहरूको विश्लेषण:

डा. तुलसी भट्टराई, 'तम्घास: यात्रासँग जोडिएका केही प्रसङ्ग

डा. तुलसी भट्टराईको 'तम्घास: यात्रासँग जोडिएका केही प्रसङ्ग' शीर्षकको लेख यद्यपि भाषासम्बन्धी होइन तथापि यस मनोहर संस्मरणात्मक लेखले तम्घासमा भएको 'भाषिक संगोष्ठी'लाई चित्रण गरेको छ। तम्घासमा 'भाषिक संगोष्ठी' कसरी सम्भव भयो ? त्यस संगोष्ठीमा के भयो ? संगोष्ठीमा राजधानीबाट आउने व्यक्तित्वहरूले के भोगे ? तम्घासको सेरोफेरो र बाटो कस्तो छ ? जस्ता प्रश्नहरूमा केन्द्रित भएर डा. भट्टराईले अनौपचारिक र रोचक शैलीमा सबै लेखन भ्याउनुभएको छ।

डा. टीकाराम पन्थी, 'नेपालका भाषाहरूको सन्दर्भमा अनुत्तरित प्रश्नहरू

प्राज्ञ डा. टीकाराम पन्थी भाषा-व्याकरणका मूर्धन्य व्यक्तित्व हुनुहुन्छ। 'हाम्रो पुरुषार्थ'को यस अङ्कमा उहाँको 'नेपालका भाषाहरूको सन्दर्भमा अनुत्तरित प्रश्नहरू' शीर्षकको विचारोत्तेजक र तार्किक लेख प्रकाशित भएको छ। प्रस्तुत लेखमा नेपालका भाषाहरूको बारेमा डा. पन्थीज्यूले दर्जनौं यक्षप्रश्न तेर्स्याउनु भएको छ जुन आजसम्म अनुत्तरित नै छन्। यसमा नेपालमा बोलिदै रहेका र कतिपय लुप्त प्रायः भाषाहरूका बारेमा रहेका बिडम्बना, विसंगति र दयनीय स्थितिलाई स्पष्ट पारिएको छ। नेपालमा धेरै भाषा बोलिन्छन् तर ती केही लुप्त भए र केही बोलीमै सीमित छन्। आफ्नो स्वार्थ साधनका लागि चर्का भाषण गर्ने, मातृभाषाका चर्का र विद्वेषपूर्ण नारा घन्काउनेहरू पनि आफ्नै मातृभाषामा साहित्यरचना गर्नेतिर कटिबद्ध छैनन्, बरु उदासिन छन्। यिनै कुराहरूलाई आधार बनाएर डा. पन्थीज्यूले केही अनुत्तरित प्रश्नहरू उठाउनु भएको छ। उहाँ लेख्नु हुन्छ - 'कान्तिपुर' जस्तो बाहुने दैनिक अखबारमा (२०५७ कार्तिक ९ गते) बाहुनवादलाई घनघोर निन्दा-भर्त्सना, गालीगलौज गर्दै नेपालीमा लेख लेख्ने कृष्णवहादुर भट्टचनले थकाली भाषामै कान्तिपुरको स्तरका पत्रिका प्रकाशन गर्ने र त्यसै भाषामा साहित्यिक लेख लेख्ने आँट गर्न किन सक्दैनन्। यसको कुनै पनि जवाफ छैन।'

'गुल्मीको रेसुङ्गा महापर्वतका वरिपरी ठूलाठूला मगर गाउँहरू छन्। रेसुङ्गाको काखमा अवस्थित पराल्मी, रातामाटा, बल्युमजस्ता गाउँमा दुई प्रतिशत बाहुन क्षेत्रीका घर छन्, ९८ प्रतिशत मगरहरूका घर छन्। प्रायः गुल्मीका सबै क्षेत्रमा र अर्घाखाँचीमा बस्ने

मगरहरूले नेपालीलाई मातृभाषा बनाए, मगर भाषा छोडे मात्र होइन कि नेपाली बाहेक हाम्रा पुर्खाले बोल्ने गरेको 'मगर भाषा थियो रे भन्ने जानकारी समेत कसैलाई छैन । पुसैं, भेना, छेमा, भिना आदि १०/८ वटा मगराती शब्दहरूबाहेक त्यस भाषाको कुनै पदचिन्ह त्यहाँ पाइँदैन । पाल्पातर्फका ठूला-ठूला मगर गाउँहरूमा मगर भाषा बोलिँदैछ । तैपनि त्यसलाई छोडी नेपाली बोल्ने क्रम तीव्रतापूर्वक अघि बढिरहेको छ । तिनीहरूका पुर्खाले म्याग्दी, बाग्लुङ्ग, पाल्पा, गुल्मीमा बस्ती बसालेका थिए, त्यसबेला मगर भाषा बोल्दथे । तिमीहरू पनि मगर भाषा बोल यसो भन्दै म आफ्ना छिमेकका (पराल्मी, रातामाटा, बलथुम, आदि क्षेत्रका) मगरहरूलाई सम्झाउन वा अनुरोध गर्न जाऊँ ? के यस्तो काम गर्न सम्भव छ ? अहँ छैन । अनि जुन गाउँमा पाल्पामा वा अन्यत्र मगर भाषा बोलिँदै छ, त्यहाँ पुगेर 'मगर भाषा बोल्न नछोड, यसमा साहित्यिक कृतिहरू लेख ।' यस्तो अनुरोध कसले गर्ने ? अनुरोध गरिएतापनि त्यसलाई कसले मान्ने ? मान्नुपर्ने बाध्यता के छ ? यसको कुनै जवाफ छैन । एकजना मगर विद्वान्ले संस्कृत प्रणामीहरू र संस्कृत भाषालाई निन्दा गर्ने प्रयोजनको ८० प्रतिशत संस्कृत शब्दको प्रयोग गरिएको नेपाली निबन्धमा आदिवासी जनजातिका भाषा (मगर भाषा समेत) को उपेक्षा भएकोमा गुनासो व्यक्त गरे । उनीसँग 'के तपाईं यो आफ्नै निबन्ध मगर भाषामा उल्ट्या गर्न सक्नुहुन्छ ?' भन्ने प्रश्न गर्ने हो भने? यो देखावटी किन ? जवाफै छैन भन्दै लेखक भन्नुहुन्छ ।

डा. पन्थीज्यूले प्रस्तुत लेखमा यस्तै यस्तै थुप्रै अनुत्तरित प्रश्नहरू तेर्स्याउनु भएकोछ । नेपालमा नेपाली भाषा सम्पूर्ण क्षेत्र र जातजातिको बीचमा सेतु बनेको छ । यो सबैले बुझ्छन् । केही व्यक्तिहरूले स्वार्थका निमित्त नेपाली भाषालाई नै प्रयोग गरेर यसको निन्दा चर्चा गर्ने गरेको र कृत्रिमता देखाएको कुराप्रति प्रस्तुत लेखमा तर्कपूर्ण व्यङ्ग्यात्मक प्रस्तुति रोचक र विचारोत्तेजक रहेको छ ।

डा. लक्ष्मीकान्त पन्थी, 'भाषिक समस्या र समाधान'

प्रस्तुत अङ्कमै डा. लक्ष्मीकान्त पन्थीको भाषासम्बन्धी छोटो लेख 'भाषिक समस्या र समाधान' भन्ने शीर्षकमा प्रकाशित भएको छ । प्रस्तुत लेखमा डा. पन्थीले नेपालमा अनेक भाषा बोलिने गरेको तथ्य प्रकट गर्दै संस्कृत भाषाको अनावश्यक विरोध गर्ने प्रवृत्तिप्रति टिप्पणी गर्नुभएको छ । नेपालका अल्पसंख्यक समुदायले बोल्ने गरेका राष्ट्रिय भाषाहरूको संरक्षण गर्नुपर्ने कुरा पनि उहाँले उठाउनु भएको छ । उहाँले प्रस्तुत लेखमा नेपालमा भाषिक समस्या समाधान गर्न ६ वटा बुँदामा समाधानका सूत्रहरू पेश गर्नुभएको

छ। नेपाली भाषालाई सबै कक्षामा अनिवार्य गर्ने, राष्ट्रिय भाषामा अध्ययन गराउन चाहने समुदायले पाठ्यपुस्तक तयार गरी प्रकाशनको लागि सरकारमा प्रस्तुत गर्ने, राष्ट्रिय भाषा पढ्न नचाहनेलाई संस्कृत भाषाको वैकल्पिक अध्ययन गर्न पाउने व्यवस्था गर्ने, एकदेखि १२ कक्षासम्म पूर्णाङ्क १०० भएको स्थानीय भाषा वा संस्कृत भाषा वैकल्पिक रूपमा पढ्न पाउने व्यवस्था गर्ने, आदि उहाँका भाषिक समस्या समाधानका उपायहरू हुन्। यस छोटो लेखमा लेखकले नेपालमा संस्कृत भाषा र राष्ट्रिय भाषा दुवैको पठन-पाठन हुने व्यवस्था होस् भन्ने सदाशयता प्रकट गर्नु भएको छ। उहाँ लेख्नुहुन्छ -‘राष्ट्रभाषा नेपालीमा र अन्य विभिन्न राष्ट्रिय भाषाहरूमा पनि संस्कृत भाषाको प्रभाव धेरै पहिल्यैदेखि रहिआएको छ। संस्कृत भाषाले राष्ट्रभाषा नेपाली र अन्य राष्ट्रिय भाषाहरूलाई पनि यथेष्ट मात्रामा समृद्ध बनाएको छ। यसले शब्दभण्डार बढाएको छ, नेपाली तत्सम शब्द र तद्भव शब्दको मूल स्रोत संस्कृत भाषा नै हो भन्ने कुरा निर्विवाद छ। त्यस्तै संस्कृत भाषाले मनोभाव प्रकट गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ र अर्थबोध गर्ने क्षमता बढाएको छ। यस्तो स्थितिमा रहेको संस्कृत भाषाको आँखा चिम्लेर विरोध गर्नुको कुनै औचित्य देखिदैन’।

डा. दुर्गाप्रसाद अर्याल, ‘लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको भाषासम्बन्धी दृष्टिकोण’

प्रस्तुत अङ्कमै डा. दुर्गाप्रसाद अर्यालको ‘लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको भाषासम्बन्धी दृष्टिकोण’ शीर्षकको लेख छापिएको छ। महाकवि देवकोटाले भाषाप्रति प्रकट गरेका दृष्टिकोणहरूलाई सूचीकृत गर्ने यस लेखमा देवकोटाको भाषासम्बन्धी दृष्टिकोण प्राच्य र संस्कृतप्रेमी रहेको देखाइएको छ। देवकोटाको भाषासम्बन्धी विचार प्रकाशवादी मान्यतामा आधारित र उपनिषदसम्मत भएको उल्लेख डा. अर्यालले गर्नुभएको छ। देवकोटा भाषिक चिन्तनमा पूर्वीय भाषाशास्त्रीय सिद्धान्तमा आधारित शब्दब्रम्हवादी चिन्तनबाट प्रभावित भएको तथ्य डा. अर्यालले खोल्नुभएको छ। उहाँले लेख्नुहुन्छ -‘उनका विचारमा भाषाको उत्पत्तिसम्बन्धी दुईथरी मान्यता प्रस्तुत भएका छन्। अध्यात्मवादी पूर्वीय मान्यतालाई उनले देववैज्ञानिक मान्यता मानेका छन्। देववैज्ञानिक प्राचीन भाषाशास्त्रीय मान्यताअनुसार भाषाको उत्पत्ति ईश्वरीय भक्तिको अङ्ग भएको मानवीय हृदयबाट वा आत्माबाट हुन्छ। मानव आत्माबाट उत्पन्न भाषाको प्रकटन मानवशरीरका दन्त, जिह्वा आदि स्वरयन्त्रका माध्यमबाट हुने गर्दछ भन्ने अवधारणा प्रस्तुत गरी पूर्वीय प्राचीन भाषाशास्त्रीय दृष्टिकोण औल्याउने देवकोटा केवल परम्परावादी दृष्टिकोणमा मात्र सिमित देखिदैनन्। उनले आधुनिक भाषावैज्ञानिक चिन्तनलाई पनि औल्याएका छन्। आधुनिक चिन्तनअनुसार

भाषाको उत्पत्ति रासायनिक प्रक्रियाद्वारा टिस्युका (मासुरेखा) सुस्त ज्वलन र ओसजनीकरणद्वारा प्राप्त शक्तिका माध्यमले सम्पूर्ण चैतन्य र विवेक प्रादुर्भाव हुन्छ। यही चैतन्य र विवेकद्वारा भाषाको उत्पत्ति हुने गर्दछ, भन्ने मान्यता पनि 'नेपाली भाषा' निबन्धमा नै अगाडि सारिएको छ'।

फणिनारायण सिग्देल, 'संस्कृत शिक्षाको अपरिहार्यता', अङ्क ४२

हाम्रो पुरुषार्थको भाषिक संगोष्ठी विशेषाङ्कमा संस्कृतका विद्वान् संस्कृतप्रेमी फणिनारायण सिग्देलको 'संस्कृत शिक्षाको अपरिहार्यता' शीर्षकको भाषासम्बन्धी लेख प्रकाशित भएको छ। प्रस्तुत लेखमा संस्कृतको मात्र गुणगान गरिएको छैन, नेपालमा कस्तो पाठ्यक्रम बनाउनुपर्छ भन्ने कुराको निर्देश पनि गरिएको छ। यस निबन्धमा हाम्रो भाषा, संस्कृति र धर्मलाई समाप्त पारेर आफ्नो प्रभाव बढाउन खोजिरहेका विदेशीले संस्कृतको विरोध गर्न उक्साइरहेको कुरा र कुशिक्षाको कारणले संस्कृत भाषा मृतभाषा हो, संस्कृत भाषाको कुनै भविष्य छैन भन्नेहरूलाई लेखकले राम्रो तर्क दिनुभएको छ। कतिपय आधुनिक भाषाहरूको प्राणवायुको रूपमा रहेको संस्कृत भाषाको अध्ययनको अपरिहार्यतालाई यस निबन्धले स्पष्ट पारेको छ। यस लेखमा संस्कृत भाषा, नेपाली भाषा र नेपालका राष्ट्रियभाषाहरूलाई संरक्षण गर्नुपर्ने राय दिइएको छ। भाषापाठ्यक्रममा यस्तो हुनुपर्ने विद्वान् सिग्देलजीको राय छ -

- (१) राष्ट्रभाषा नेपाली अनिवार्य हुने
- (२) राष्ट्रिय भाषा (मातृभाषा), संस्कृत वा प्राकृतमध्ये एउटा अनिवार्य
- (३) अंग्रेजी प्रभृति विदेशी भाषा ऐच्छिक समूहमा राख्ने।

संस्कृत भाषाशिक्षाको अनिवार्यता बनाउँदै उहाँ लेख्नुहुन्छ - 'संस्कृत भाषा यस क्षेत्रका कैयौं भाषाहरूको जननी हो। हाम्रा भाषाहरूको संरक्षण र सम्वर्द्धनका लागि समेत संस्कृतको ज्ञान हुनु अत्यावश्यक छ। संस्कृत भाषाकै खोइरो खन्ने बुजुकहरूकै स्तरीय भाषण र लेखहरू राम्ररी हेरे पनि स्पष्ट हुन्छ। स्तरीय लेखनको लागि संस्कृत भाषा नै समर्थ छ, कि त अंग्रेजी नै। यी दुई भाषामध्ये हाम्रो मिल्दोजुल्दो भाषिक प्रकृति एवं वैज्ञानिक भाषिक ध्वनिका कारणले संस्कृत भाषा नै सहज र सरल छ। यसैले प्रत्येक नेपालीका लागि संस्कृत शिक्षा अपरिहार्य छ। यस वास्तविकतालाई देशका सबैजसो बुद्धिजीवीले राम्ररी बुझ्दछन्।'।

प्रस्तुत लेखमा संस्कृत भाषाप्रति लेखक अलि भावुक बन्नुभएको छ । तर्कहरूको सहारा लिए पनि प्राच्यमोहमा अलिकति भावुकताको मिश्रण हुन गएको छ ।

एकनारायण पौडेल, 'पाल्पाली भाषिकाको विहङ्गावलोकन' अङ्क ४२

हाम्रो पुरुषार्थको भाषिक संगोष्ठी विशेषाङ्कमा एकनारायण पौडेलको 'पाल्पाली भाषिकाको विहङ्गावलोकन' शीर्षकको भाषिक निबन्ध प्रकाशित भएको छ । प्रस्तुत छोटो लेखमा पौडेलजीले पाल्पाको स्थानीय नेपाली बोलीमा मानकभाषासँग देखिने पृथकतालाई औल्याउनु भएको छ । यसमा उहाँले पूर्वली भाषिका समूहअन्तर्गत पर्ने खुर्सानी, पर्वती र गोर्खाली उपभाषिकामध्ये पर्वतीअन्तर्गत पर्ने एक उपभेद भन्दै 'पाल्पाली भाषिका' उल्लेख गर्नु भएको छ । तर उपभाषिकाको भेदलाई भाषिका भन्नु उचित देखिन्न र अर्को कुरा पाल्पा, गुल्मी र अर्घाखाचीमा बोलीने बोलीमा किञ्चित मात्र भिन्नता छ । कताएक शब्दबाहेक उल्लेखनीय भिन्नता छैन । उहाँ लेख्नुहुन्छ- 'प्रस्तुत भाषिकामा केही शब्दहरूको बीचको अक्षरको लोप भएको देखिन्छ । उदाहरणका लागि 'कले' र 'मङ्गलबार' । यिनमध्ये अधिल्लोमा 'स' र पछिल्लोमा 'ग' वर्ग लोप भएको छ । अल्पप्राण वर्ण महाप्राणमा परिवर्तन हुनु पनि यसको आफ्नै विशेषता हो । यसको नमुनाका रूपमा 'सिखाउनु' र 'शङ्खा' लाई लिन सकिन्छ । यहाँ 'क' वर्ण 'ख' मा परिवर्तन भएको छ । यहाँ प्रचलित कतिपय अन्य शब्द अनौठा खालका छन् । त्यस्ता शब्दमा 'पार', 'जो' 'छिम' बर्तइ आदि पर्दछन् । यिनको प्रयोग र अर्थ यस प्रकार छ- गएपार (गएदेखि), म जो (मनै), मछिम (म सँग), बर्तइ (बरू) । यसको अझ अर्को विशेषता छ - इ स्वर ओ परिवर्तन हुने- जस्तै गोजो (गोजी), गुन्द्रो (गुन्द्री)'

शिवप्रसाद पौड्याल, 'पर्वती भाषिकाको स्वरूप र उखानका स्थानीय विशेषता', अङ्क ४२

हाम्रो पुरुषार्थको प्रस्तुत अङ्कमै शिवप्रसाद पौडेलको 'पर्वती भाषिकाको स्वरूप र उखानका स्थानीय विशेषता' शीर्षकको लेख निबन्ध प्रकाशित भएको छ । उखानहरू लोकोक्तिका रूप हुन् र भाषाका गहना हुन् । प्रस्तुत निबन्धमा निबन्धकार पौडेलजीले नेपाली भाषाको भाषिकाहरूको छोटो सर्वेक्षण पेश गर्दै पर्वती भाषिकाका विशेषताहरू पर्गेल्ने जमर्को गर्नुभएको छ । यस लेखमा पर्वती र गुल्मेलीका वैषम्य पनि सोदाहरण बताउनु भएको छ । यस निबन्धको अभिष्ट भने उखानको परिभाषा गर्नु, पूर्वकार्यको स्मरण

गर्नु, स्तरीय मानक भाषा वा भाषिकाको स्वरूपभन्दा केही भिन्न स्वरूप राख्ने यस क्षेत्रका भाषिकाका उखानको अध्ययन गर्नु र केही उखानको सङ्कलन गर्नु समेत रहेको देखिन्छ ।

विद्वान् पौडेलजी नेपाली उखानका अध्येता, अनुसन्धाता र व्याख्याता हुनुहुन्छ । उखानको अध्ययन सन्दर्भमा उहाँको खोज-अनुसन्धान विस्तृत र गहन देखिन्छ । प्रस्तुत लेखमा लुम्बिनी क्षेत्रमा प्रचलित स्थानीय भाषाको विशेषताले रङ्गिएका १०० उखानहरू सूचीकृत भएका छन् र पर्वती भाषिकाको विशेषताले रङ्गिएका ५५ उखानहरू सङ्कलित छन् । यहाँका स्थानीय भाषाको प्रयोग भएका र स्थानीय स्थाननाम उल्लेख भएका उखानहरू सङ्ग्रहित भएका छन् । 'एक पाटो खाओ आटो, दुई बाटो आटो न बाटो, तीन पाटो लागो बाटो', 'कण्डाँ टालो छैन टाउकाँ फूल', 'कांकालाई भेंको हालो भेंकै धनी', 'किरो कराओ बाखो हराओ', खौला परेसि डिंओ पुनि चेत्छ' जस्ता उखानमा आएका 'आटो', 'कण्डो', 'भेंको', 'किरो', 'खौलो', जस्ता शब्दहरू नितान्त स्थानीय हुन् । उखानको उदाहरणमा अश्लील शब्दहरू पनि प्रयोग भएका देखिन्छन् । जुन स्वाभाविक हुन् । प्रस्तुत लेखमा उखानसम्बन्धी ज्यादै महत्वपूर्ण कुराहरू रहेका छन् । उहाँ लेख्नुहुन्छ- 'लोकजीवनमा प्रचलित लघुअभिव्यक्तिका रूपमा आउने लोकसाहित्यका विधामा उखान, टुक्का, गाउँखाने कथालाई लिने गरिन्छ । मौखिक परम्परामा हुर्कंदै आएका यी विधा युगौंदेखि लोकसाहित्यका सम्पत्ति भएका छन् । लघु उद्गारका रूपमा हुने छरिता र चुटुकिला उखान, टुक्का र गाउँखाने कथाले भाषालाई समृद्ध गराउन निकै ठूलो भूमिका खेलेका छन् । यिनले भाषिक व्यवहारमा प्रयोग भएर लोकसमाजका रितिस्थिति, रहनसहन, विश्वास, दृष्टि र छविलाई प्रष्ट्याउने गर्छन् । सामाजिक संस्कृतिक, आर्थिक आदि मूल्य र मान्यतालाई कुनै न कुनै रूपमा अभिव्यक्त गरेको पाइन्छ । बुढापाका व्यक्तिहरूका अनुभवसिद्ध उक्ति वा कथनका रूपमा अभिधेयार्थ तथा व्यञ्जनार्थक भई प्रयोग हुँदै र जनजिब्रोमा जीवित रहँदै आएका उखानले भाषालाई प्रभावकारी, ओजस्वी बनाउँदै तिक्ष्णता प्रदान गरी अर्थ गाम्भीर्य दिन्छ भने टुक्काले चाहिँ वाक्यमा प्रयोग भई भाषालाई सिङ्गार्ने काम गर्छ । यसरी गाउँखाने कथाले मानिसलाई प्रश्नोत्तरात्मक रूपमा आफ्नो बुद्धि तिखार्न मनोरञ्जन लिन सघाउने कुरा लेखक स्पष्ट पार्नुहुन्छ । । दृष्टान्तमूलक कथनलाई जीवन्तता र प्रभावकारी पार्न उखानको महत्व धेरै रहने बताउँदै उहाँले लोकजीवनले सँगालेका आफ्नै अनुभवसिद्ध तीतामीठा ज्ञान सारपूर्ण परिस्कृत उक्तिको स्वरूप नै उखान हुन् भन्नुभएको छ ।

उत्तरकुमार पराजुली, 'उखान-टुक्का :अर्घाखाँची, गुल्मी, पाल्पाको सेरोफेरोमा'

हाम्रो पुरुषार्थको प्रस्तुत अङ्कमै स्थानीय उखानको बखान गर्ने अर्को निबन्ध पनि छ। चर्चित अनुसन्धाता, साधक उत्तरकुमार पराजुलीका 'उखान टुक्का : अर्घाखाँची गुल्मी पाल्पाको सेरोफेरोमा' शीर्षकको लेख निबन्धमा उखानको परिचय, स्थानीय उखानका विशेषता र स्थानीय उखानहरूको लेखाजोखा गर्नुभएको छ। यस निबन्धका उखानहरू स्थानीय रङ्गमा रङ्गिएका छन् र लेखकले तिनको व्याख्या र अर्थसमेत दिनुभएको छ। गुल्मी, अर्घाखाँची र पाल्पा जिल्लामा पर्ने स्थाननाम र त्यस क्षेत्रमा बोलिने स्थानीय बोलीले रङ्गिएका उखानहरू त्यस क्षेत्रमा भएका बलिया प्रमाण हुन्। यस निबन्धमा उल्लिखित 'दुःखी दाखी कन्नाँ पाखी', 'खानु छ कबेलीका मन्टा, खानु भन्दा चुठ्नु टन्टा', 'जौ छर्दा हिंगा लिन गएको फर्की आउँदा जौका टुँडामा लोट्यो, 'डिंगा न बाच्छा निद लाग्ने आच्छा', 'चैतओ बाटो भदौको आटो' जस्ता उखानमा आएका 'कन्नो' 'कबेली' 'हिंगा', 'डिंगा', 'आटो' जस्ता शब्दहरू नितान्त स्थानीय बोलीका हुन्। गुल्मी, अर्घाखाँची र पाल्पा क्षेत्रमा विशेष प्रचलित उखानहरूको सङ्कलन चर्चा र व्याख्या गर्नु, निबन्धको वैशिष्ट्य देखिन्छन्। यस क्षेत्रका उखानको चर्चा हुनाले शीर्षक सार्थक भएको देखिन्छ। उखानको बारेमा उहाँ लेख्नुहुन्छ-'उखान शब्द आख्यान तथा उपाख्यानबाट बनेको कुरा भाषाशास्त्री स्वीकार्छन् तर संस्कृतमा आख्यान भनेका सानातिना कथा हुन्। उखानलाई हाम्रै बोलीले व्यक्त गर्दा चोपिला, चोटिला, घतिला कुराहरूको सुत्रवत् अभिव्यक्ति भन्न सकिन्छ। सबै उखानको पृष्ठभूमिमा कथा रहेकै हुन्छ भन्न सकिन्न। कथासारका रूपमा निर्मित उखान-टुक्काहरूमा बोधगम्यताको कमी हुने परिवेश रहन्छ। अर्थात् श्रोता र वक्ताले प्रयुक्त उखानको प्रयोग सार्थक हुन्छ।'।

केशवराज पोखरेल, 'नेपाली भाषाको उत्पत्ति र मतमतान्तर', अङ्क ४२, पृ. १५७

हाम्रो पुरुषार्थको भाषिक संगोष्ठी विशेषाङ्कमा प्रकाशित लेखहरूमध्ये अन्तिम लेख हो। 'नेपाली भाषाको उत्पत्ति र मतमतान्तर' यसका विद्वान् लेखक हुनुहुन्छ- केशवराज पोखरेल। यस भाषिक लेखमा नेपाली भाषाको परिचय र यसको उत्पत्तिको बारेमा दिइएका-होर्नले, डा. ग्रियर्सन, डा. सुनीतिकुमार चटर्जी, राल्फ लिले टर्नर, डा. प्रबोधकुमार पण्डितजस्ता विदेशी भाषाशास्त्री र सूर्यविक्रम ज्ञवाली, बालकृष्ण पोखरेल, डा. तारानाथ शर्मा, डा. चुडामणि बन्धु, प्रा. मोहनराज शर्मा र डा. देवीप्रसाद गौतमजस्ता स्वदेशी विद्वानहरूका मत र ती मतहरूको समीक्षा दिइएको छ। लेखकले विभिन्न विद्वानहरूका मत

अधि सादै नेपाली भाषा संस्कृतप्रसूत भाषा भएको निष्कर्ष निकाल्नु भएको छ । उहाँ उल्लेख गर्नुहुन्छ- नेपाली भाषाको उत्पत्ति अधिकांश विद्वान्हरूले यही खसबाट भएका बताएका छन् । विदेशी र स्वदेशी भाषाशास्त्रीहरूका दृष्टिकोणलाई पनि आर्यभाषाबाट विकसित खस प्राकृत र त्यसैको अपभ्रंशबाट नेपाली भाषाको उत्पत्ति भएको पुष्टि हुन आउँछ । यसरी भारोपेली परिवारको सतम वर्गको आर्य (संस्कृत) भेदबाट खस प्राकृत र खस अपभ्रंश हुँदै ईसाको एघारौँ शताब्दीतिर अन्य आधुनिक आर्यभाषाजस्तै नेपाली भाषाको पनि उत्पत्ति भएको कुरा अरु आधारस्रोत नभेटियुन्जेल आधिकारिक प्रयास मान्न सकिन्छ । विवेच्य विद्वान्हरूका मतमतान्तरको सारले पनि यही कुरालाई नै सङ्केत गरेको छ ।

‘हाम्रो पुरुषार्थ’को भाषिक संगोष्ठी विशेषाङ्कमा भाषिक कार्यपत्र, टिप्पणी र लेख, निबन्धका अतिरिक्त संगोष्ठीमा वाचित पुरस्कृत कविताहरू, नेपाली भाषिक संगोष्ठीको संक्षिप्त प्रतिवेदन, नेपाली भाषिक संगोष्ठीका बारेमा प्रकाशित समाचारहरूका साथै स्थायी स्तम्भहरू प्रकाशित भएका छन् । किरण पुस्तकालय तम्घास एउटा दुर्गम जिल्लामा स्थापित पुस्तकालय हो । यस्तो दुर्गम स्थानबाट नियमित प्रकाशित हाम्रो पुरुषार्थले नेपाली भाषा र साहित्यको क्षेत्रमा ज्यादै ठूलो योगदान गरेको छ । किरण पुस्तकालयले प्रज्ञा प्रतिष्ठानको सहयोगमा नेपाली भाषिक संगोष्ठी सु-सम्पन्न गर्‍यो, यो कार्य भाषिक योगदानको लागि महत्वपूर्ण रहेको छ । नेपाली भाषिक संगोष्ठीमा वाचित, कार्यपत्र र टिप्पणीहरू र भाषिक विषयका महत्वपूर्ण लेख निबन्धहरू प्रकाशित गरेर किरण पुस्तकालयले अहं कार्य सु-सम्पन्न गरेको छ । यस पत्रिकामा प्रकाशित सम्पूर्ण सामाग्रीहरू नेपाली भाषा र नेपाली भाषाका भाषिकाबारेका रहेका छन्, प्रतिवेदन र समाचारहरू पनि भाषा र भाषिक संगोष्ठीकै बारेमा छन् । किरण पुस्तकालय तम्घास गुल्मीले प्रकाशित गरेको ‘हाम्रो पुरुषार्थ’मा शुरूदेखि नै भाषासम्बन्धी लेख निबन्धहरू प्रकाशित हुँदै आएका छन् । भाषिक संगोष्ठीको आयोजना गरेर, नेपाली भाषा साहित्यका पाठकहरूको सेवा गरेर, हाम्रो पुरुषार्थको प्रकाशन गरेर किरण पुस्तकालयले नेपाली भाषाको विकासमा गुरुत्तर योगदान गरेको कुरा छिपेको छैन, उजागर भएको छ ।

पाँचौं परिच्छेद

उपसंहार

पुस्तकालय पुस्तकहरूको घर हो, ज्ञानका सङ्ग्रह पुस्तकहरू सङ्ग्रह गरी राखिने पवित्र मन्दिर हो, पुस्तकालय । सभ्य,सुसंस्कृत समाजमा पुस्तकालय आवश्यक र अपरिहार्य मानिन्छ । विश्वका अधिकांश मुलुकमा पुस्तकालय रहेका हुन्छन् । त्यहाँका नागरिकले पुस्तकालयको विकास र सम्बर्धनका लागि आफ्नो तर्फबाट प्रयास गरेका हुन्छन् । पुस्तकालयको माध्यमबाट उक्त देशको भाषा, संस्कृति, साहित्यको विकासमा टेवा पुग्छ । हाम्रो देश नेपालमा पुस्तकालयको इतिहास त्यति पुरानो छैन । नेपालको प्रमाणित इतिहास लिच्छविकालदेखि शुरू हुन्छ । लिच्छविकाललाई नेपालको स्वर्णयुग पनि भनिन्छ । मल्लकालमा विहार र मन्दिरहरूमा धेरै हस्तलिखित पुस्तकहरू, भोजपत्र, ताडपत्र, शिलालेखहरूको सङ्कलन थियो । यस्ता सङ्कलनहरू पुस्तकालयको प्रारूपका मानिन्छन् ।

नेपालमा सार्वजनिक पुस्तकालय स्थापनाको पहिलो प्रयास वि.सं. १९८६ मा गरिएको जानकारी प्राप्त हुन्छ । त्यतिबेला पुस्तकालय स्थापना गर्न हौसिएका लक्ष्मीप्रसाद देवकाटा लगायतका युवकहरू दण्डित भएका थिए । नेपालमा उल्लेखनीय पुस्तकालयहरूमा धवल पुस्तकालय, तानसेन पाल्या, नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय ललितपुर, मदन पुरस्कार पुस्तकालय, काठमाण्डौ, त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय पुस्तकालय, काठमाण्डौ, केशर पुस्तकालय काठमाण्डौ हुन् । २००७ सालमा प्रजातन्त्रको स्थापना भएपछि पुस्तकालय स्थापना हुने क्रममा वृद्धि हुन थाल्यो । जनतामा चेतना, शिक्षाका स्वरहरू सल्ललाउन थालेपछि देशका कुनकाप्चादेखि राजधानी सम्मका विभिन्न स्थानमा पुस्तकालयहरू स्थापना भए । पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्म पुस्तकालय स्थापनाको एक प्रकारको लहर नै चल्यो । प्रजातन्त्र स्थापनापछि पुस्तकालय स्थापना हुने क्रम गुल्मी जिल्लामा पनि शुरू भएको देखिन्छ । २००७ सालदेखि गुल्मी जिल्लामा पुस्तकालय स्थापनाका प्रयासहरू देखापरेको तथ्य प्रष्ट हुन्छ । पुस्तकालय स्थापनाका प्रयासका रूपमा प्रकाश पुस्तकालय (२०१८), सरस्वती पुस्तकालय (२०२४), रिडीको सार्वजनिक पुस्तकालय (२००४), शान्तिपुरको उदय पुस्तकालय (२०२०), धुर्कोटको रविनारायण पुस्तकालय (२०२५) आदिलाई लिन सकिन्छ । यी पुस्तकालयहरूले अपेक्षित सफलता प्राप्त गर्न सकेको चाहिँ देखिदैन । गुल्मी जिल्लामा सार्वजनिक पुस्तकालय स्थापनाका प्रयासहरू सफल हुन नसकेको

अवस्थामा व्यक्तिगत पुस्तकालयको रूपमा किरण पुस्तकालय (२०२५) देखापर्छ । सुरूमा गाइगोठको माथिल्लो तलामा जम्मा १३० वटा पुस्तकहरू सङ्कलन गरेर सुरू गरिएको किरण पुस्तकालयले केही वर्ष नबित्दै सार्वजनिक पुस्तकालयका रूपमा दरिन पुग्दछ । वि.सं. २०३० सालदेखि साहित्यिक पत्रिका हाम्रो पुरुषार्थको प्रकाशन आरम्भ गरी किरण पुस्तकालयले भाषा र साहित्यको सेवामा आफ्ना पाइलाहरू अगाडि बढाएको देखिन्छ ।

नेपाली भाषाको विकासमा किरण पुस्तकालयको योगदान उल्लेखनीय रहेको छ । समय-समयमा विभिन्न कार्यक्रमहरू गरेर, पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाहरू मार्फत् यसले भाषिक विकासमा काम गरेको देखिन्छ । विभिन्न साहित्यिक, भाषिक गोष्ठीहरू गर्नु, मुखपत्रको रूपमा हाम्रो पुरुषार्थको प्रकाशन गर्नु हाम्रो पुरुषार्थमा नेपाली भाषाको बारेमा, यसको साहित्य अनि विभिन्न विधाका रचनाहरू प्रकाशि त गर्नु यसको उल्लेखनीय पक्ष हो । किरण पुस्तकालयले नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानसँगको सहआयोजनामा २०५८ सालमा गुल्मीमा भाषिक संगोष्ठी गरेको छ, जुन आफैमा महत्वपूर्ण मान्न सकिन्छ । नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान भाषा साहित्य (भाषा) विभागको आयोजना र किरण पुस्तकालय तम्घासको संयोजनमा आयोजित भाषिक संगोष्ठीको उद्घाटन नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानका सदस्य सचिव डा. तुल्सी भट्टराईले गर्नुभएको थियो । पुस्तकालयका अध्यक्ष नरप्रसाद श्रेष्ठको सभापतित्वमा सम्पन्न उद्घाटन समारोहमा डा. ब्रतराज आचार्य, सांसद प्रदीप ज्ञवाली, जिविस सभापति केशल पोखरेल, डा. चूडामणि बन्धु, प्राज्ञ सनत रेग्मी, डा. केशवप्रसाद उपाध्याय, डा. टीकाराम पन्थी, तम्घास गाविस अध्यक्ष भुवनप्रसाद श्रेष्ठ, पुस्तकालयका सचिव शशि पन्थीले नेपाली साहित्य र भाषाका बारेमा चर्चा गर्नुभएको थियो । कार्यक्रममा डा. ब्रतराज आचार्यले 'कर्णालीपारिका स्थानीय भाषिक भेद' विषयक कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नुभएको थियो भने उक्त कार्यपत्रको टिप्पणी गोपाल पन्थीले गर्नुभएको थियो । रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पसका सहायक क्याम्पस प्रमुख दीन पन्थीले 'पूर्वी नेपाली भाषिकाका पर्वती (पश्चिमाञ्चलीय) भेद' विषयक कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नुभएको थियो जसको टिप्पणी त्रिभुवन बहुमुखी क्याम्पस पाल्पाका क्याम्पस प्रमुख चोलेश्वर शर्माले गर्नुभएको थियो । त्यस्तै डा. चूडामणि बन्धुले 'भाषा, भाषिका र नेपाली भाषिका' विषयमा प्रस्तुत गर्नुभएको कार्यपत्रको टिप्पणी उपप्रा. रमाकान्त पौड्यालले गर्नुभएको थियो । दुई दिनसम्म चलेको भाषिक संगोष्ठीमा जिल्लामा रहेका उच्च मा.वि. क्याम्पसका र छिमेकी मा.वि.का शिक्षकहरूको उपस्थिति थियो । तनहुँ, कास्की, रुपन्देही, पाल्पा, अर्घाखाँची, कपिलवस्तु जिल्लाका गरी ७५

जना सहभागी रहेका थिए । किरण पुस्तकालयले गुल्मी जिल्लाका साथसाथै अरू जिल्ला एवं राष्ट्रका भाषासेवी, साहित्य अनुरागीहरूका लागि महत्वपूर्ण कार्य गरेको छ । नयाँ उदाउँदै गरेका प्रतिभाहरू हुन् वा स्थापित भइसकेकाहरू, सबैका लागि एउटा राम्रो स्थान दिएको छ । वाचनालयको व्यवस्था गरेर, समय-समयमा विभिन्न प्रतियोगितात्मक कार्यक्रमको आयोजना गरेर, साहित्यका उज्ज्वल साहित्यरत्नहरूको जन्मजयन्ती मनाएर ,प्रतिभाको प्रस्फुटन गर्न वा गराउन टेवा पुऱ्याएको छ । किरण पुस्तकालयले २०३० सालदेखि साहित्यिक पत्रिका हाम्रो पुरुषार्थको निरन्तररूपमा प्रकाशन गर्दै आएको छ । विभिन्न समयमा हाम्रो पुरुषार्थका अतिरिक्ताङ्क, विशेषाङ्कहरू पनि प्रकाशित भएका छन् । हाम्रो पुरुषार्थ देशभित्र विभिन्न ठाउँका साथै विदेशसम्म पनि पुग्ने साहित्यिक पत्रिका हो । बर्मा, जापान, बेलायत, भारत, दार्जिलिङ, सिलाङका विभिन्न स्थानमा स्थानमा यो पत्रिका पुग्ने गर्दछ । किरण पुस्तकालयले नेपाली भाषा र साहित्यका हरेक विधामा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ । नेपाली भाषाको विकासमा किरण पुस्तकालयको महत्वपूर्ण योगदान हो । तम्घासमा राष्ट्रियस्तरको भाषिक गोष्ठीको आयोजना गर्नु , नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान र किरण पुस्तकालयको सहआयोजनामा सम्पन्न भएको भाषिक संगोष्ठीमा प्रज्ञा प्रतिष्ठान र त्रिभुवन विश्वविद्यालयका लब्धप्रतिष्ठित विद्वान्हरूको उपस्थिति रहेको थियो । २०५७ साल चैत्र महिनामा सम्पन्न उक्त भाषिक संगोष्ठीले नेपाली भाषाको क्षेत्रमा केही थप आयाम दिन सफल भएको देखिन्छ । किरण पुस्तकालयले यसै भाषिक संगोष्ठीलाई लिएर भाषिक संगोष्ठी विशेषाङ्क पनि प्रकाशित गरेको थियो । दुर्गम, विकट जिल्ला भनेर चिनिने गुल्मीमा पञ्चायती शासनव्यवस्था रहेको अवस्थामा पुस्तकालय खोलेर सफलतामा पुऱ्याउनु कुनै चानचुने काम होइन । विभिन्न पुस्तकालयहरू खुल्दै, बन्द हुँदै गरेको परिप्रेक्ष्यमा निरन्तरता भन्ने कुरा नै महत्वपूर्ण हुने गर्छ । कडा मेहनत र अथक परिश्रम, अनि जोश जाँगर बोकेका परिश्रमी युवाहरूको काँध नपाएको भए हाम्रो सामु किरण पुस्तकालय इतिहासकै पानामा रहन्थ्यो होला । समाजसेवा, साहित्यिक, भाषिक सेवा गर्ने जमर्कोका साथ खोलिएको किरण पुस्तकालय अझै पनि आफ्नो लक्ष्यप्रति कटिबद्ध छ । स्थापनाकालदेखि नै प्रवचन, गोष्ठी, जन्मजयन्ती साथै विविध सृजनशील कार्यहरूमा आफ्नो समय र लगानी खर्चेको छ । नेपाली भाषा र भाषिकाको अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहनेहरूका लागि सामग्री उपलब्ध गराएको छ । नेपाली भाषा र यसको मातृभाषा संस्कृतमा लेखिएका विविध विषयका कृतिहरू प्रकाशन गरेर साहित्यभण्डार समृद्ध पारेको छ

। नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान द्वारा प्रकाशित डा. टिकाराम पन्थीको भाषिक चिन्तन भन्ने भाषासम्बन्धी लेखहरूको सङ्कालोका अधिकांश लेखहरू हाम्रो पुरुषार्थमा प्रकाशित भइसकेका लेख हुन् । यसले पनि यस पत्रिकाको स्तर मापन गर्दछ । यसरी नेपाली भाषाको विकासमा पुस्तकालयको भूमिका पहिलेदेखि नै रहेको देखिन्छ ।

आगामी अध्ययनका लागि सम्भावित शीर्षकहरू

प्रस्तुत शोधपत्र स्नातकोत्तर तहको औपचारिक सीमा बन्धनभित्र बाँधिएको छ । यसमा किरण पुस्तकालय भाषिक कार्यक्रमको आधिकारिक तथ्यपूर्ण सूची प्रस्तुत गरिएको छ, तापनि विश्लेषणात्मक र विवेचनात्मक ढङ्गले सर्वाङ्गिण रूपमा अध्ययन गरिएको छ भन्न मिल्दैन । पुस्तकालयका साहित्यिक, भाषिक, लगायत अन्य विवेचनीय र विश्लेषणीय विषयहरू छन् । पुस्तकालयका सम्पूर्ण कार्यहरूलाई अगाडि राखेर विस्तृत रूपमा अध्ययन-अनुसन्धान गर्न सकिने सम्भावित क्षेत्रहरू निम्न छन् :-

१. साहित्यिक पत्रकारितामा किरण पुस्तकालयको योगदान
२. समालोचनाका क्षेत्रमा किरण पुस्तकालयको योगदान
३. नेपाली निबन्ध विधामा किरण पुस्तकालयको योगदान
४. स्थानीय भाषिक अध्ययनमा किरण पुस्तकालयको योगदान

सन्दर्भग्रन्थ सूची

- ऋष्यऋङ्ग, सराप र गाली, *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क १२, २०३७
- कविता पन्थी (ज्ञवाली) 'शिक्षा र चेतनाको ज्योति छर्दैछ, किरण पुस्तकालय', *भावना दैनिक*,
वर्ष ८, ३१६, २०६१
- केशवप्रसाद पौडेल, *रु क्षेत्र* किरण पुस्तकालय २०४३
- कृष्णमान मानन्धर, 'नेपालमा पुस्तकालयको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि' *हाम्रो पुरुषार्थ*, वर्ष २६,
अङ्क १, सम्पूर्णाङ्क ३७
- चूडामणि बन्धु (सम्पादक), "नेपालमा पुस्तकालयको इतिहास" *नेपाली बाल विश्वकोष*
(२०६०, काठमाडौं, नेपाल)
- डा. टीकाराम पन्थी, *ने. नेपाल*, किरण पुस्तकालय, २०४१
- डा. टीकाराम पन्थी, *केही जनश्रुतिहरु*, किरण पुस्तकालय २०४२
- डा. टीकाराम पन्थी, *बुद्धस्मरणम्*, किरण पुस्तकालय २०५४
- डा. टीकाराम पन्थी "अलिखित-हस्तलिखित ग्रन्थसार" *हाम्रो पुरुषार्थ*, (वर्ष २६, अङ्क १,
सम्पूर्णाङ्क ३७)
- डा. टीकाराम पन्थी, बोली, *हाम्रो पुरुषार्थ* (अङ्क १, २०३०), किरण पुस्तकालय,
- डा. टीकाराम पन्थी, 'बडीघाट नदी भाषिक सीमा', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क ५, २०३३
किरण पुस्तकालय
- डा. टीकाराम पन्थी, 'उखानका जराहरु', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क १०, २०३६
- डा. टीकाराम पन्थी, 'जुम्ली र पश्चिमान्चलीय भाषिकाको सम्बन्ध', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क
१९, २०४०
- डा. टीकाराम पन्थी, 'निर्वचनज्योतिप्रति एक दृष्टि', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क २५, २०४३
- डा. टीकाराम पन्थी, 'बृहत नेपाली व्याकरणको कारक प्रक्रिया', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क २७,
२०४४
- डा. टीकाराम पन्थी, 'नेपाली भाषाको गुल्मेली उपभेद', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क ३३, २०५३
- डा. टीकाराम पन्थी, 'नेपाली शब्दसागरका विशेषता', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क ४५, २०५९

- डा. टीकाराम पन्थी, 'द्विवकालवाद र त्रिकालवाद', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क ४५, २०६०
- डा. टीकाराम पन्थी, 'तामाङ्ग भाषा र संस्कृतको आदिम सम्बन्ध', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क ५२, २०६३
- तिलक लुईटेल, 'लघुतावाचक शब्द' *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क ४७, २०६०
- दुर्गाप्रसाद अर्याल, 'पुस्तक र पुस्तकालय केही अभिव्यक्ति', *हाम्रो पुरुषार्थ*, वर्ष २६, अङ्क १, सम्पूर्णाङ्क ३७, २०५५
- धर्माङ्गद ज्ञवाली, 'नेपाली भाषा र साहित्यको विकासमा किरण पुस्तकालयको योगदान', शोधपत्र, २०६०
- फणिनारायण सिग्देल, 'भाषिक अभियान कतातिर?', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क ४४, २०५९
- बालकृष्ण पोखेल (सम्पादक), *नेपाली बृहत शब्दकोश* प्रकाशक (नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान)
- बालचन्द्र शर्मा, *नेपालको ऐतिहासिक रूपरेखा*, २०२२, काठमाडौं
- डा. भूपहरि पौडेल, 'नेपालका प्रमुख पुस्तकालयहरूको संक्षिप्त रेखाङ्कन' *हाम्रो पुरुषार्थ*, वर्ष २६, अङ्क १, सम्पूर्णाङ्क ३७, २०५५
- महादेव अवस्थी, 'बैतेडली, अनुसर्गहरु : एक टिपोट', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क ४०
- मुकुन्दशरण उपाध्याय, 'नेपाली भाषामा भएका दुई दुर्घटना', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क ४४, २०५९
- मुकुन्दहरि ज्ञवाली, *मेरो देश नेपाल*, किरण पुस्तकालय २०५४
- मोदनाथ प्रश्रित, *मानवताको नाममा कलङ्क जातपात र छुवाछुत प्रथा*, किरण पुस्तकालय, २०५८
- मोदनाथ प्रश्रित 'संस्कृत र युरोपेली भाषाका शब्दहरूको तुलनाबाट निस्कने केही निष्कर्ष', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क ४४, २०५९
- योगी नरहरिनाथ, 'राष्ट्रको अनुहार भाषाले देखाउँछ', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क ३६, २०५५
- डा. राजाराम सुवेदी, *गुल्मीको ऐतिहासिक भ्रमण*, किरण पुस्तकालय, २०५५
- रामप्रसाद शर्मा, 'मगर जातिको परिप्रेक्ष्यमा मगराती भाषा', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क ६, २०२५

रेसुङ्गाका आध्यात्मिक कृति, प्रकाशक, किरण पुस्तकालय, २०३३

रोहिणी भट्टराई, 'जुन देशको भाषा जति सम्पन्न हुन्छ, त्यो देश त्यति नै सम्पन्न हुन्छ',

हाम्रो पुरुषार्थ, अङ्क २५, २०४३

डा. वासुदेव त्रिपाठी, 'सञ्चार क्षेत्रमा प्रयुक्त नेपाली भाषा: एक चर्चा', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क

५०, २०६२

शशि पन्थी, 'सचिवको प्रतिवेदन', *हाम्रो पुरुषार्थ*: वर्ष १, अङ्क १, २०३०

शशि पन्थी, 'किरण पुस्तकालयको पातो', *हाम्रो पुरुषार्थ*: वर्ष ४, सम्पूर्णाङ्क ४, २०३२

शशि पन्थी, 'किरण पुस्तकालयको पातो', *हाम्रो पुरुषार्थ*: सम्पूर्णाङ्क ३३, २०५४

शशि पन्थी, 'किरण पुस्तकालयको पातो', *हाम्रो पुरुषार्थ*: वर्ष २७, अङ्क ९, २०५७

शिव रेग्मी, नेपालमा सार्वजनिक पुस्तकालय, *हाम्रो पुरुषार्थ*, वर्ष २६, अङ्क १, सम्पूर्णाङ्क

३७, २०५५

शिवप्रसाद पौड्याल, 'नेपाली भाषाका प्रतिबिम्बित बाहुन चरित्र: एक टिप्पणी',

हाम्रो पुरुषार्थ, अङ्क ४५, २०५९

शिवभक्त शर्मा, 'नेपाली भाषाको विकास कसरी', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क २, २०३१

सम्पादक, 'नेपालमा सार्वजनिक पुस्तकालय तथा वाचनालायहरु', *हाम्रो पुरुषार्थ*, वर्ष २६,

अङ्क १, सम्पूर्णाङ्क ३७, २०५५

सम्पादक, 'सञ्चालक समिति र संरक्षक समितिको नामावली', *हाम्रो पुरुषार्थ*, सम्पूर्णाङ्क

३९, २०५६

सम्पादकीय, *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क २५, २०४३

सम्पादकीय, *हाम्रो पुरुषार्थ* अङ्क ३०, २०४५

स्वामी प्रपन्नाचार्य, 'नेपाली भाषालाई खिचडी भाषा नबनाऊँ', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क ४३,

२०५८

स्वामी शशिधर, *वाणोपनिषद्*, किरण पुस्तकालय, २०३३

श्रीकृष्ण गौतम, 'कुट-कोट, कोटवाल-कटुवाल', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क १३, २०३८

श्रीकृष्ण गौतम, 'माखाको फिराद', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क २०, २०४१

हरिप्रसाद शर्मा आचार्य, 'डा. टीकाराम पन्थीलाई उत्तर', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क ३२, २०४६
हाम्रो पुरुषार्थ, *भाषिक संगोष्ठी विशेषाङ्क*, अङ्क ४२, किरण पुस्तकालय
हिरालाल धामी मिलन, 'बभाङ्गी भाषिकाको केही शब्द', *हाम्रो पुरुषार्थ*, अङ्क ३१, २०४६